

Вища освіта в Україні

Мікроекономічна теорія

Навчальний посібник

Серія "Вища освіта в Україні"

Мікроекономічна теорія

Навчальний посібник

*За ред. докт. екон. наук, професора Г.І. Башнянина і
канд. екон. наук, доцента О.В. Щедрої*

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

"Новий Світ - 2000"

Львів - 2007

УДК 330. 101. 542[075]

ББК 65. 02

Б 33

*Розповсюдження без офіційного дозволу
видавництва "Новий Світ – 2000"
забороняється*

Гриф надано Міністерством освіти і науки України

(Лист №1.4/18 – Г – 150 від 30.05.06 р.)

Рецензенти:

*доктор економічних наук, проф. Є.І. Бойко;
доктор економічних наук, проф. С.М. Панчишин;
доктор економічних наук, проф. Ж.В. Поплавська.*

Б 33

Башнянин Г. І., Щедра О.В. та інші.

Мікроекономічна теорія: Навч. посібник / За ред. д. е. н., проф.
Г.І. Башнянина і к. е. н., доц. О.В. Щедрої. – Львів: Новий Світ –
2000, 2007. – 640 с.

ISBN 966-418-006-8

Посібник підготовлений відповідно до основних вимог програми курсу "Мікроекономіка", затвердженої і рекомендованої Міністерством освіти та науки України. У ньому висвітлено основні принципи і закономірності функціонування та розвитку мікроекономічної системи. Особливу увагу приділено проблемам розвитку та функціонування мікроекономічної системи в економіках перехідного типу.

Призначений для студентів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів найвищого рівня акредитації.

УДК 330.101.542 [075]

ББК 65.02

Б 33

ISBN 966-418-006-8

© Башнянин Г.І., Щедра О.В., 2007.
© "Новий Світ-2000", 2007.

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Тема 1. Мікроекономічна теорія як наука.....	9
Тема 2. Мікроекономічний ринок.....	30
Тема 3. Теорія поведінки споживача.	69
Тема 4. Ринкова пропозиція: виробництво.....	93
Тема 5. Ринкова пропозиція: витрати виробництва.....	111
Тема 6. Витрати виробництва у довгостроковому періоді.....	132
Тема 7. Модель чистої конкуренції: попит на продукт конкурентного продавця.....	159
Тема 8. Мікроекономічний ринок продуктів: модель чистої конкуренції (максимізація прибутку у короткостроковому періоді).....	176
Тема 9. Мікроекономічний ринок продуктів: модель чистої конкуренції (максимізація прибутку у довгостроковому періоді).....	192
Тема 10. Модель чистої монополії: визначення ціни та обсягів виробництва.	209
Тема 12. Модель чистої монополії: державне регулювання природних монополій.....	241
Тема 13. Модель монополістичної конкуренції.....	254
Тема 14. Модель олігополії.....	271
Тема 15. Ринок ресурсів: закономірності формування попиту і пропозиції.....	292
Тема 16. Ринок трудових ресурсів: закономірності формування попиту і пропозиції.....	315
Тема 17. Ринок капіталу та ринок землі.....	339
Тема 18. Загальна рівновага та економічна ефективність.....	365
Тема 19. Ринки з асиметричною інформацією.	392
Тема 20. Суспільний сектор мікроекономічної системи: проблеми функціонування і державного регулювання.....	410
Тема 21. Аграрний сектор мікроекономічної системи: проблеми функціонування і державного регулювання.....	434
Тема 22. Індустріальний сектор мікроекономічної системи: проблеми функціонування та державного регулювання.....	464
Тема 23. Споживчий сектор мікроекономічної системи: проблеми функціонування і державного регулювання.....	483
Навчальна програма курсу “Мікроекономічна теорія”.....	507
Тематичний план лекційних занять.....	514
Перелік завдань та тестів для поточного (блочно-модульного) контролю.....	518

Тестові завдання для підсумкового контролю.....	545
Тестові завдання з мікроекономіки для спеціалістів.....	545
Тестові завдання з мікроекономіки для магістрів.	569
Задачі для підсумкового контролю.....	582
Тематика курсових робіт з курсу “Мікроекономіка”.....	593
Методичні вказівки та основні вимоги до підготовки, оформлення і захисту курсових робіт з мікроекономіки.....	597
Додатки	601
Перелік питань з мікроекономічної теорії.....	604

ПЕРЕДМОВА

Курс мікроекономіки є завершальною частиною курсу економічної теорії. Ця дисципліна присвячена вивченню діяльності так званих малих економічних одиниць, тобто окремих осіб (споживачів чи виробників) та підприємницьких структур, що, взаємодіючи, формують ринкові пропорції. Тобто у центрі уваги мікроекономіки – процес прийняття первинними ланками економіки оптимальних економічних рішень на основі раціональної поведінки. Це передбачає, що кожний економічний суб'єкт у процесі економічної діяльності неперервно порівнює динаміку альтернативних витрат із динамікою результатів з метою досягнення найвищої ефективності.

Водночас, об'єктом вивчення мікроекономіки є хід формування, внаслідок взаємодії первинних суб'єктів, більш складних утворень, таких, як галузеві ринки. Таким чином, мікроекономіка досліджує особливості функціонування певних товарних та ресурсних ринків, перспективи їх розвитку, дозволяє зрозуміти, як формуються ціни й визначаються обсяги виробництва в різних галузях. Сучасна мікроекономіка досить велику увагу приділяє шляхам та наслідкам впливу державного регулювання окремих ринкових структур і галузевих ринків.

У курсі мікроекономіки важливе значення має виділення ринків за ступенем конкурентності. На прикладі ринку з досконалою конкуренцією, де діє багато покупців та продавців і де ціна визначається їх взаємодією у цілому, досліджено конкурентні тенденції у діяльності більшості фірм. Разом з тим не менш важливим є дослідження монопольної влади, яка проявляється у спроможності окремих виробників впливати на ринкові ціни, що має місце майже на всіх товарних та ресурсних ринках.

В цьому навчальному курсі знайшли відображення найважливіші структурні ланки мікроекономіки. Передбачено вивчення кардиналістського й ординалістського підходів теорії поведінки споживача, теорії виробництва та витрат, теорії поведінки фірм в різних ринкових умовах.

Більшість теоретичних моделей, розглянутих у курсі мікроекономіки, присвячено аналізу умов досягнення рівноваги мікросистем. Вони ґрунтуються на неокласичному підході і передбачають опору на граничний аналіз, що оперує під час аналізу затрат та результатів діяльності безмежно малими приростними величинами. Водночас, важливе місце відведено тим розділам мікроекономіки, що сформувалися досить недавно. Це теорія суспільного вибору, яка досліджує процес прийняття економічних рішень політичними методами, а також проблеми впливу недостатності інформації та наявності ризику на функціонування мікросистем.

Мікроекономіка органічно пов'язана з іншими частинами курсу економічної теорії. Успішне опанування мікроекономіки вимагає перш за все володіння економічними категоріями, що вивчаються у курсі політичної економії і широко використовуються в мікроаналізі. Мова йде про такі поняття, як економічні ресурси та економічні блага, альтернативні витрати, економічна ефективність, ринок, попит, пропозиція, ціна, капітал, прибуток і багато інших. Поряд з цим матеріал курсу краще засвоюється, якщо студенти добре ознайомлені з історією економічної думки, етапами формування та розвитку основних мікроекономічних теорій.

У сучасних умовах усе більше стирається межа між мікро- та макро-економікою, що вивчає закономірності економічних процесів на рівні національної і світової економіки. Адже для дослідження функціонування секторів народного господарства, які представлені домогосподарствами або фірмами в сукупності, необхідно з'ясувати механізм економічної діяльності, прийняття рішень та взаємодії споживачів, інвесторів, виробників на мікрорівні.

Разом з тим у сучасній мікроекономіці посилюється увага до аналізу процесів, що відбуваються у рамках окремих компаній, що часто являють собою складні економічні утворення. Особливості їхньої організаційної структури та процесу прийняття рішень у межах підприємства суттєвим чином визначають виробничу та цінову політику, способи взаємодії з іншими ланками економіки.

Вивчення курсу мікроекономіки є необхідним для формування у кожного студента економічного способу мислення. Це є важливою передумовою подальшої успішної практичної діяльності.

Мета цього посібника полягає у тому, щоб дати студентам теоретичні знання та практичні навички з питань механізму функціонування ринків окремих товарів, фірм, галузей. У зв'язку з цим автори посібника систематизували та в логічному порядку охарактеризували основні положення мікроекономіки, на які спирається сучасна економічна теорія та практика, а саме розглянули базові моделі економічної поведінки споживачів, виробників, урядових суб'єктів на мікроринку, механізми досягнення часткової та загальної рівноваги й економічної ефективності.

Матеріал, поданий у посібнику, буде корисним для студентів економічних вищих навчальних закладів, аспірантів, викладачів та всіх, хто бажає оволодіти знаннями з мікроекономіки.

У процесі підготовки посібника автори використовували сучасні та зарубіжні підручники з економічної теорії, мікроекономіки, досвід викладання курсу мікроекономіки на кафедрі економічної теорії у Львівській комерційній академії.

У написанні навчального посібника брали участь:

Тема 1. Мікроекономічна теорія як наука – к.е.н., доц. О.В. Щедра, д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, к.е.н., доц. Я.В. Кульчицький, к.е.н., доц. І.Ф. Коломієць, О.М. Зелінська, О.Р. Галько, к.е.н., доц. І.Й. Яремко, Г.Р. Івасів.

Тема 2. Мікроекономічний ринок – к.е.н., ас. О.О. Сухий, д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, д.е.н., проф. Б.В. Кульчицький.

Тема 3. Теорія поведінки споживача – к.е.н., ас. О.О. Сухий, д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, д.е.н., проф. М.М. Павлишенко.

Тема 4. Ринкова пропозиція: виробництво – к.е.н., доц. О.В. Щедра, д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, к.е.н., доц. О.Д. Вовчак, Т.О. Князькова, О.П. Буряк, к.е.н., доц. В.М. Коцупей, А.О. Міщенко.

Тема 5. Ринкова пропозиція: витрати виробництва – к.е.н., доц. О.В. Щедра, д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, к.е.н., доц. І.В. Бойчук, Т.О. Князькова, Н.Є. Килипенко.

Тема 6. Витрати виробництва у довгостроковому періоді – к.е.н., доц. О.В. Щедра, д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, к.е.н., доц. Т.В. Футало, Н.Б. Татарин, Н.М. Ногінова, к.е.н., доц. В.М. Коцупей, С.В. Мелесик.

Тема 7. Модель чистої конкуренції: попит на продукт конкурентного продавця – ст. викл. О.Р. Завялова д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, к.е.н., доц. А.Р. Середа, І.А. Гербіченко, М.М. Галушак.

Тема 8. Мікроекономічний ринок продуктів: модель чистої конкуренції (максимізація прибутку у короткостроковому періоді) – ст. викл. О.Р. Завялова д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, М.В. Плекан, Р.М. Павлуцька, В.М. Легка, О.Я. Хариш, Л.П. Карбовник, к.е.н., проф. Г.М. Давидов.

Тема 9. Мікроекономічний ринок продуктів: модель чистої конкуренції (максимізація прибутку у довгостроковому періоді) – ст. викл. Завялова О.Р., д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, к.е.н., доц. І.Й. Яремко, Я.С. Лапчук, М.В. Людвічук, О.Я. Хариш, А.Ю. Скіб'як, Т.О. Коропецька.

Тема 10. Модель чистої монополії: визначення ціни та обсягів виробництва – к.е.н., доц. Л.С. Томашик, д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, к.е.н., доц. С.А. Середа, О.І. Мірус, І.Г. Давидов, к.е.н., доц. Ю.О. Самура.

Тема 11. Модель чистої монополії: проблеми ефективності – к.е.н., доц. Л.С. Томашик, д.е.н., проф. А.А. Кіпершайн, Г.І. Башнянин, к.е.н., доц. В.М. Коцупей, О.Г. Кравчук, С.Г. Шевченко.

Тема 12. Модель чистої монополії: державне регулювання природних монополій – к.е.н., доц. Л.С. Томашик, д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, к.е.н., доц. О.М. Свінцов, Б.І. Кабаці, М.Б. Паласевич, Н.Є. Килипенко.

Тема 13. Модель монополістичної конкуренції – к.е.н., доц. Л.С. Томашик, д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, к.е.н. доц. О.Ю. Носов, Н.Я. Скірка, В.С. Полівчак, О.В. Іванкевич, А.В. Лелик.

Тема 14. Модель олігополії – к.е.н., доц. А.Р. Середа, д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, к.е.н., доц. Ю.О. Самура, О.Є. Качан, О.Г. Коломієць, к.е.н., доц. В.М. Коцулей.

Тема 15. Ринок ресурсів: закономірності формування попиту і пропозиції – к.е.н., доц. О.М. Мартин, д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, Г.В. Река.

Тема 16. Ринок трудових ресурсів: закономірності формування попиту і пропозиції – к.е.н., доц. О.М. Мартин, д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, А.Г. Драбовський, В.В. Іжевський.

Тема 17. Ринок капіталу та ринок землі – к.е.н., доц. О.М. Мартин, д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, к.е.н. Є.А. Рехлецький, І.В. Калиновська, І.Я. Шеремета.

Тема 18. Загальна рівновага та економічна ефективність – к.е.н., ас. О.О. Сухий, Л.Ю. Сабадош, Т.І. Городиський, Л.І. Ішук, О.Б. Іваницька.

Тема 19. Ринки з асиметричною інформацією – к.е.н., доц. О.В. Щедра, д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, к.е.н., доц. М.В. Григорців, М.І. Симочко, О.М. Свінцов, к.е.н., доц. І.О. Чупик, к.е.н. Є.А. Рехлецький.

Тема 20. Суспільний сектор мікроекономічної системи: проблеми функціонування і державного регулювання – к.е.н., доц. О.В. Щедра, д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, І.Г. Давидов, А.Ю. Колесніченко, к.е.н., доц. І.Ф. Коломієць, к.е.н., доц. І.О. Чупик, Н.Я. Опир.

Тема 21. Аграрний сектор мікроекономічної системи: проблеми функціонування і державного регулювання – к.е.н., доц. В.І. Михайловський, д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, к.е.н., проф. Г.М. Давидов, А.О. Міщенко, к.е.н., доц. І.Ф. Коломієць, С.Е. Коновал, к.е.н., доц. М.В. Григорців.

Тема 22. Індустріальний сектор мікроекономічної системи: проблеми функціонування та державного регулювання – к.е.н., доц. В.І. Михайловський, д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, к.е.н., доц. І.Ф. Коломієць, А.Р. Огоновський, І.Г. Давидов, Н.Є. Килипенко.

Тема 23. Споживчий сектор мікроекономічної системи: проблеми функціонування і державного регулювання – к.е.н., доц. О.М. Мартин, д.е.н., проф. Г.І. Башнянин, к.е.н., доц. В.І. Михайловський, к.е.н., доц. І.Ф. Коломієць.

МІКРОЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ЯК НАУКА

✎ Методичні поради

Вивчення будь-якої дисципліни починається з аналізу предмету її дослідження та методу, який при цьому використовують.

У ході вивчення політичної економії ви вже ознайомилися з тим, що мікроекономіка досліджує ринки окремих товарів, галузей, поведінку окремих споживачів та виробників. Її основи були закладені у XIX столітті. До цього вчені-економісти формували універсальні економічні принципи, що властиві для економіки в цілому, на всіх її рівнях і для всіх економік у різні часи. Саме у XIX столітті на основі даних статистики, спостережень за власною поведінкою та поведінкою більшості людей були сформульовані закономірності попиту, споживання, взаємодії фірм на ринку, взаємоприспособування намірів споживачів та виробників.

Особливу роль у розвитку мікроекономічної теорії відіграла так звана "маржинальна революція". Її суть полягала у переході до використання у дослідженні динаміки затрат і результатів економічної діяльності безмежно малих природних величин. Це дозволило вченим під час аналізу пропорцій виробництва та обміну використовувати математичні розрахунки. Тобто мікроекономіка стала справжньою сучасною наукою. У центрі уваги мікроекономістів опинилася поведінка окремих людей із врахуванням впливу психології, соціальних та культурних факторів. Об'єктивні економічні процеси почали розглядатися через призму їх сприйняття людьми.

Більшість теорій, поданих у курсі мікроекономіки, ґрунтуються на моделях, розроблених неокласиками ще наприкінці XIX та на початку XX століття. Тобто це передусім моделі, які показують умови досягнення рівноважного стану у поведінці виробників та споживачів, що приймають економічні рішення в умовах конкуренції, діють у саморегульованій економічній системі. *Зрівноважений аналіз* є досить розвинутим, комплексним. Він дозволяє дослідити ту чи іншу економічну систему (виробничу, ринкову, споживчу) в "ідеальному стані". Хоч сама рівновага може на практиці не досягатися або бути випадковим наслідком економічних дій людей, але умови її досягнення відіграють потужну роль у пізнанні тенденцій, закономірностей розвитку економічних процесів. Саме тому основне місце у підручниках з мікроекономіки займає аналіз зрівноважених моделей.

Важливо пам'ятати, що мікроекономіка є суспільною наукою. Тому особливе значення у мікроекономічних дослідженнях мають абстракції, узагальнення, припущення. Чи не найважливішим з них є постулат про раціональність поведінки всіх економічних суб'єктів, в якій би конкретній ролі вони не виступали. Вважається, що люди, здійснюючи свій економічний вибір, завжди прагнуть прийняти оптимальне рішення, порівнюючи можливий результат та жертви (витрати).

РИНОК РЕСУРСІВ: ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОПИТУ І ПРОПОЗИЦІЇ

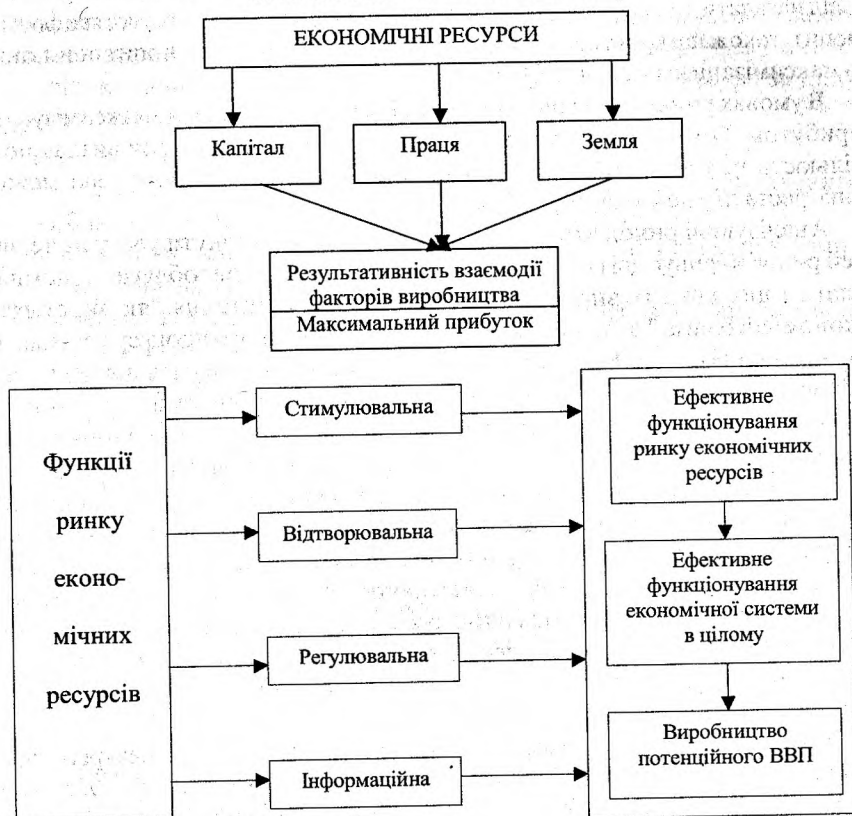
☞ Методичні поради

Процес виробництва відбувається безперервно, і для того, щоб ця безперервність забезпечувалася, в економічній системі функціонує особливий ринок – ринок економічних ресурсів. Об'єктом купівлі-продажу тут виступають капітал, праця, земля і підприємницький талант. Ресурси, які беруть участь у виробничому процесі, називають факторами виробництва. Саме тому в сучасній економічній літературі ринки економічних ресурсів ще називають факторними або ринками факторів виробництва. Ціна на економічні блага, що виробляються за допомогою економічних ресурсів, формується у результаті співвідношення попиту і пропозиції. Важливо зауважити, що ті ж у мови, що формують попит та пропозицію на ринках економічних благ, впливають і на ринки факторів виробництва. Ринкова ціна на фактори виробництва, як і на економічні блага, є результатом взаємодії попиту й пропозиції на ринках факторів виробництва.

Дослідження функціонування ринку факторів виробництва здійснюється за такими ж методами, як і ринку економічних благ. Враховуючи тип ринкової структури, спочатку необхідно розглянути основи попиту на економічні ресурси (індивідуальний і ринковий попит) та чинники, що визначають величину попиту. Далі розглянемо, як визначається пропозиція економічних ресурсів домогосподарствами, а також ті чинники, які впливають на величину пропозиції економічних ресурсів. Необхідно при цьому звернути особливу увагу на проблему оптимального співвідношення ресурсів у довгостроковому періоді, коли фірми можуть змінювати обсяг усіх ресурсів, які вони використовують.

Концептуальні основи теорії попиту виробника на економічні ресурси розглянуто у підручнику сучасної економічної теорії за редакцією З. Ватаманюка і С.Панчишина [1, с.501-521]. У процесі поглибленого самостійного вивчення проблем формування похідного попиту на ресурси варто звернути увагу на підручник С.Фішера, Р. Дорнбуша та Р. Шмалензі [7]. У процесі поглибленого самостійного вивчення проблеми максимізації прибутку слід опрацювати матеріал підручника Р.Нуреева [4, с.279-280]. Викладення проблем теми у рекомендованих інших підручниках [3, розд.14; 6, розд.13] має значно полегшений характер, тому ці підручники можуть бути використані здебільшого для ілюстрації теоретичних проблем.

Система основних понять теми

Вступ

На рівні мікроекономіки економічні ресурси відіграють особливу роль. І ця роль двояка. По-перше, від ефективного використання економічних ресурсів залежить рівень витрат виробництва, ціни економічних благ, що виробляються за допомогою цих економічних ресурсів, та величина доходу підприємців і результативність виробництва. По-друге, обсяг попиту на економічні ресурси та їх ціни є визначальними чинниками, від яких залежить дохід домогосподарств, а отже – рівень життя у суспільстві.

Фірма на ринку економічних ресурсів формує попит, а домогосподарства – пропозицію. Домогосподарство на ринку економічних ресурсів продає працю, капітал, землю. В основі індивідуальної пропозиції на ринку економічних ресурсів лежить максимізація функції корисності, а в основі

індивідуального попиту на економічний ресурс лежить максимізація прибутку. Слід нагадати, що на ринках економічних благ домогосподарство, яке формує попит, також намагається максимізувати корисність (тобто попит пов'язаний із максимізацією корисності).

В умовах ринку фірма намагається мінімізувати витрати і максимізувати прибуток. Тому за цієї технології ціни на економічні ресурси визначають кількість праці, капіталу, землі і підприємницького таланту, які можна використати у певному виробничому процесі.

Аналізуючи ринок економічних ресурсів, слід звернути увагу на те, що цей ринок вирішує дві із трьох проблем економіки: як виробляти економічні блага і для кого їх виробляти? Відповідь на запитання "як виробляти економічні блага?" визначається рівнем технологічного процесу і цінами на економічні ресурси. Відповідь на друге запитання залежить від величини доходу, який одержали домогосподарств за продані економічні ресурси.

Усі ці особливості обумовлюють специфіку функціонування ринку економічних ресурсів у різних ринкових моделях: в умовах досконалої і недосконалої конкуренції. Кожний із ринків економічних ресурсів має ще, крім того, свої особливості. Зокрема, на ринку праці на процес ціноутворення (рівень заробітної плати) і зайнятість впливають політика та практичні заходи профспілок. Проте, незважаючи на різноманітні особливості функціонування ринку економічних ресурсів, ціноутворення на економічні ресурси є наслідком співвідношення між попитом і пропозицією, а попит та пропозиція на різних ринках можуть дуже відхилитися від ринку досконалої конкуренції.

Враховуючи винятково важливу роль ринку економічних ресурсів, важливо наголосити на таких функціях цього ринку: стимулювальній, відтворювальній, регулювальній та інформаційній. Стимулювальну функцію відіграє як ринок економічних ресурсів у цілому, так і окремих видів ринку ресурсів. Доходи власників економічних ресурсів є джерелами відтворення економічних ресурсів. Ринок економічних ресурсів перерозподіляє ресурси між галузями й регіонами з урахуванням ринкової кон'юнктури, а також забезпечує суб'єктів ринку інформацією про стан і перспективи розвитку конкретного ресурсного ринку.

Перед тим, як братися до вивчення теми, студент повинен знати про:

⇒ еластичність;

⇒ ефект доходу та ефект заміщення;

⇒ граничний продукт;

⇒ закон спадної граничної продуктивності;

⇒ досконалу конкуренцію і теорію монополії.

☞ У результаті вивчення цієї теми студент повинен знати такі поняття,

як: ринок факторів виробництва, праця, капітал, земля, похідний попит на

економічні ресурси, гранична дохідність фактора виробництва, граничні витрати від використання ресурсу, ефект заміщення та ефект випуску внаслідок зміни ціни на ресурс, еластичність попиту на ресурс за ціною, правило мінімізації витрат, правило максимізації прибутку;

вміти:

- пояснити, чому попит на економічні ресурси має похідний характер;
- обчислювати показник граничної доходності ресурсу;
- пояснити особливості попиту на економічні ресурси в умовах досконалої і недосконалої конкуренції;
- аналізувати чинники, які впливають на зміни обсягу попиту і зміни в попиті на економічний ресурс;
- пояснити різницю між попитом фірми, галузевим і ринковим попитом на ресурси;
- визначати потребу у факторах виробництва згідно з правилами оптимального використання економічних ресурсів.

□ План (логіка) викладу і засвоєння матеріалу:

1. *Принципи формування попиту на економічні ресурси.*
  - 1.1. *Поняття похідного попиту. Гранична продуктивність та попит на економічний ресурс.*
  - 1.2. *Рівновага на ринку економічного ресурсу.*
  - 1.3. *Індивідуальний, галузевий і ринковий попит на ресурс.*
2. *Чинники зміни у попиті на ресурси та еластичність.*
  - 2.1. *Чинники зміни у попиті на економічні ресурси.*
  - 2.2. *Еластичність попиту на ресурс: суть та чинники, що її визначають.*
3. *Критерії оптимального використання ресурсів.*
  - 3.1. *Правило найменших витрат.*
  - 3.2. *Правило максимізації прибутку.*

1. ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПОПИТУ НА ЕКОНОМІЧНІ РЕСУРСИ

На ринку економічних ресурсів фірми, які формують попит, і власники економічних ресурсів, які формують пропозицію, діють раціонально. Кожна сторона максимізує свою вигоду: власники ресурсів максимізують доходи від продажу ресурсів, а фірма максимізує прибуток. Саме тому аналіз ринку економічних ресурсів базується, по-перше, на аналізі одержання максимального прибутку фірмою, а по-друге, на теорії граничної продуктивності економічних ресурсів.

Вихідними умовами дослідження ринків ресурсів є те, що:

- ⇒ кожний фактор має свою продуктивність, яку враховує фірма, купуючи ресурси;
- ⇒ у короткостроковому періоді діє закон спадної граничної продуктивності факторів виробництва;
- ⇒ у довгостроковому періоді існує взаємозамінність факторів виробництва.

1.1. Поняття похідного попиту.

Гранична продуктивність та попит на економічний ресурс

Попит на економічний ресурс залежить від продуктивності цього ресурсу, а також від ціни економічного блага, що виготовлене за допомогою цього ресурсу.

Процес виробництва є складним. За певного поєднання факторів виробництва отримують певний обсяг продукту. Кожний із факторів виробництва не може функціонувати окремо один від одного, всі вони є взаємозалежні. Інакше кажучи, продуктивність кожного з факторів залежить від наявності певної кількості інших факторів виробництва.

Маючи певну кількість усіх факторів виробництва, що використовуються для виробництва певної кількості продукції, важко пояснити, яка частка продукції створена одним фактором, а яка частка створена іншим. Проте ми можемо оцінити продуктивність окремого фактора, коли цей фактор змінювати, а всі інші залишати постійними. Коли за технологією змінюється лише один економічний ресурс, то технологічні обмеження можуть бути представлені графіком кривої граничного продукту (фізичного продукту) – MP (marginal product). Граничний продукт можна записати формулою, використавши виробничу функцію, яка показує взаємозв'язок між факторами виробництва (затратами капіталу (K) і праці (L)) та максимальним обсягом випуску продукції (Y): $Y = f(K, L)$. Згідно з визначенням, граничний продукт праці MP_L – це приріст валового обсягу випуску продукції в результаті використання додаткової одиниці праці за умови, що кількість інших ресурсів залишається незмінною, тобто: $MP_L = f(K, L+1) - f(K, L)$.

Величина граничного продукту, що є мірилом продуктивності ресурсу, зумовлює похідний характер попиту на економічні ресурси. Ресурс, який характеризується більшою продуктивністю, матиме більший попит, ніж той, якому властива нижча продуктивність.

Похідний характер попиту на економічні ресурси пояснюється також (а можливо, слід сказати: передусім) тим, що попит на ресурси є похідним від попиту споживача на економічні блага, які виробляються за допомогою цих економічних ресурсів. Споживачі купують економічні блага з метою

одержання максимального задоволення потреб. Фірма купує такі економічні ресурси, як землю, капітал, працю, не тому, що вони забезпечують безпосереднє задоволення потреб споживачів, а тому щоб створити певні економічні блага і максимізувати прибуток. Зрозуміло, попит на ресурс буде збільшуватись або зменшуватись залежно від того, зменшується чи збільшується попит на економічні блага, у виробництві яких використовується цей ресурс.

У ринковій економічній системі граничний продукт є важливим для фірми. Оскільки фірма прагне максимізувати прибуток, її цікавить, наскільки збільшиться дохід фірми у результаті продажу граничного продукту, що вироблений за умови залучення до виробництва додаткового економічного ресурсу. Приріст валового доходу, отриманий від продажу продукції, виробленої в результаті використання кожної додаткової одиниці ресурсу, називається *граничною дохідністю ресурсу або граничним продуктом ресурсу у грошовому виразі* – *MRP* (marginal revenue product). *MRP* визначається за формулою:

$$MRP = \frac{\Delta TR}{\Delta X}$$

де ΔTR – приріст валового доходу, гр. од.;

ΔX – приріст економічного ресурсу на одиницю.

Граничну дохідність ресурсу можна визначити також шляхом множення граничного продукту ресурсу на відповідну величину граничного доходу (*MR*):

$$MRP = MP \times MR.$$

☞ *Крива граничного продукту ресурсу у грошовому виразі є кривою попиту на цей ресурс.* Величина *MRP* і його динаміка залежить від того, в умовах якої ринкової структури функціонує фірма. В умовах досконалої конкуренції фірма продає свою продукцію за однаковою ціною, при цьому: $MRP = MP \times P$.

Оскільки в умовах досконалої конкуренції ціна продукту є однаковою, то динаміка граничної дохідності ресурсу повністю визначається динамікою граничного продукту, тобто законом спадної граничної продуктивності. Тому крива граничної дохідності ресурсу має спадний характер.

За недосконалої конкуренції гранична дохідність ресурсу визначається за формулою: $MRP_M = MP \times MR$. Це означає, що динаміка *MRP* визначається не тільки законом спадної граничної продуктивності. Тут важливу роль відіграє і те, що крива попиту на продукт фірми в умовах недосконалої конкуренції є спадною. Фірма сама визначає ціну і з метою збільшення обсягу продажу ціну знижує. Нижча ціна стосується не лише додатково виробленої продукції, але і

всього попереднього обсягу. Саме тому граничний дохід від продажу кожної наступної одиниці продукції знижується і є меншим від ціни: $MR < P$.

Крива граничної дохідності ресурсу для досконало конкурентної фірми (MRP_C) є більш пологою (рис. 15.1). Крива граничної дохідності ресурсу фірми в умовах недосконалої конкуренції (MRP_M) є завжди крутіша і розташована нижче від кривої MRP_C . Графік заодно пояснює, чому в умовах недосконалої конкуренції фірми виробляють менше продукції і використовують менше економічних ресурсів.

Отже, за недосконалої конкуренції крива попиту на ресурс є менш еластичною, ніж для досконалого конкурента.

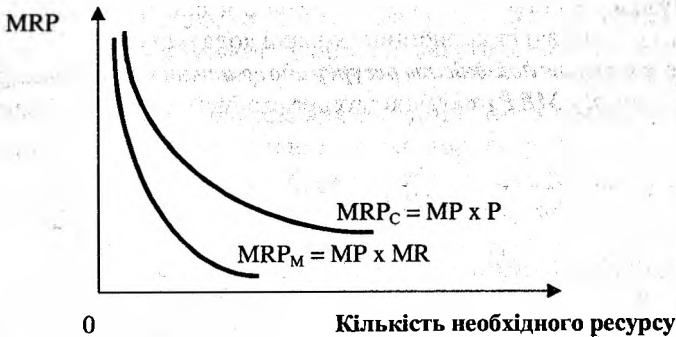

Рис. 15.1. Попит фірми на ресурс

1.2. Рівновага на ринку економічного ресурсу

Як ми зауважили вище, крім технології і попиту на товари й послуги, важливим чинником, що формує попит на ресурс, є його ціна. Витрати фірми, необхідні для придбання додаткової одиниці ресурсу, називають *граничними витратами на ресурс* – MRC (marginal resource cost). Граничні витрати на ресурс – це витрати, пов'язані з купівлею додаткової одиниці ресурсу:

$$MRC = \frac{\Delta TC}{\Delta X},$$

де ΔTC – приріст валових витрат в результаті придбання кожної додаткової одиниці ресурсу, гр. од.

Фірма прагне максимізувати прибуток, і її цікавить, наскільки він збільшиться у результаті продажу граничного продукту. Додатковий прибуток в разі залучення до виробництва, наприклад, додаткової одиниці

праці визначається: $\Delta \text{прибутку} = \Delta \text{виторгу} - \Delta \text{витрат}$. Продукція фірми реалізується за ціною P , а найманий робітник отримує заробітну плату W , тому: $\Delta \text{прибутку} = (MP_L \times P) - W$. Очевидно, що збільшувати кількість праці підприємець буде доти, доки $\Delta \text{прибутку} \geq 0$. Коли $\Delta \text{прибутку} = 0$, то: $MP_L \times P = W$, де $(MP_L \times P)$ – гранична дохідність ресурсу; W – це граничні витрати фірми на ресурс. Фірма завжди зіставляє MRP і MRC . Коли $MRP > MRC$, то фірма буде збільшувати попит на економічний ресурс. Фірма, яка максимізує прибуток, залучає ресурси до того моменту, доки MRP не буде дорівнювати MRC . Рівність $MRP = MRC$ називають **правилом рівноваги у використанні ресурсу**. Використання фірмою певної кількості ресурсу, за якої досягається рівність граничної дохідності ресурсу та граничних витрат на цей ресурс, забезпечує фірмі виробництво такої кількості продукції, за якої вона максимізує прибуток.

В умовах досконалої конкуренції ринок економічного ресурсу характеризується незмінними цінами на ресурс. А це означає, що граничні витрати на ресурс дорівнюють його ціні: $MRC = P$. Правило рівноваги у використанні ресурсу в умовах чисто конкурентного ринку означає: $MRP = MRC = P$. Цю закономірність зобразимо графічно (рис.15.2).

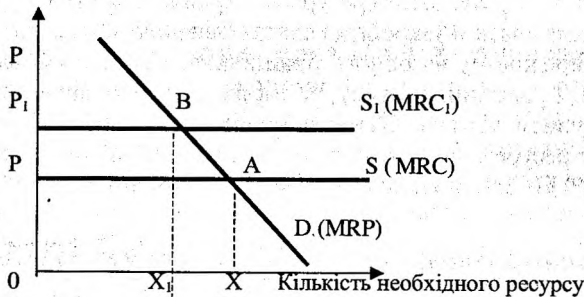

Рис. 15.2. Попит і пропозиція економічного ресурсу в умовах досконалої конкуренції

У цьому випадку, коли $MRP = MRC = P$, фірма купить X одиниць ресурсу. Використання такої кількості ресурсу забезпечить фірмі одержання максимального прибутку. Графік ілюструє обернену залежність між ціною ресурсу і кількістю придбаного ресурсу. Так, коли ціна ресурсу зростає з P до P_1 , фірма, що максимізує прибуток, купить меншу кількість ресурсу – X_1 .

Грунтовніший аналіз попиту на економічний ресурс проведемо за допомогою кривої граничної дохідності ресурсу MRP і кривої середньої дохідності ресурсу ARP . ARP – це середній продукт ресурсу у грошовому

виразі: $ARP = AP \times P$, або: $ARP = \frac{TP \times P}{X}$, де TP – валовий продукт, який

одержує фірма за умови використання X одиниць ресурсу. ARP є показником середньої продуктивності економічного ресурсу. Криві MRP та ARP “поводяться” так само, як і криві граничного й середнього продукту (рис. 15.3).

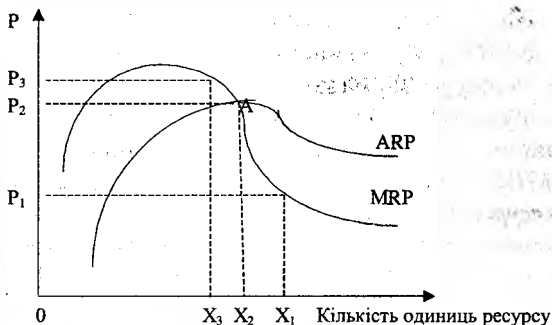

Рис. 15.3. Попит на економічний ресурс

Коли ціна економічного ресурсу становить P_1 , фірма, яка максимізує прибуток, буде використовувати X_1 одиниць ресурсу. У такій ситуації MRP є меншою від ARP . Коли ціна ресурсу становить P_2 , $MRP = ARP = P_2$. Коли ж ціна економічного ресурсу буде ще вищою і ситановитиме P_3 , то ARP є меншою від MRP і від ціни P_3 . Якщо цим ресурсом є праця, то за ціни P_3 (ціною послуг праці є заробітна плата W) заробітна плата є більшою, ніж вартість виробленої продукції в середньому на одного працівника. У таких умовах фірма, яка використовує X_3 одиниць ресурсу, не зможе максимізувати прибуток, вона буде мінімувати збитки. Отже, відрізок кривої граничної дохідності економічного ресурсу, що розташований нижче від точки A (максимального значення ARP), є кривою попиту фірми на економічний ресурс.

1.3. Індивідуальний, галузевий і ринковий попит на ресурс

Опрацьовуючи матеріал цього питання, необхідно звернути увагу на те, що, крім індивідуального попиту на ресурс, тобто попиту на ресурс з боку певної фірми, є галузевий і ринковий попит.

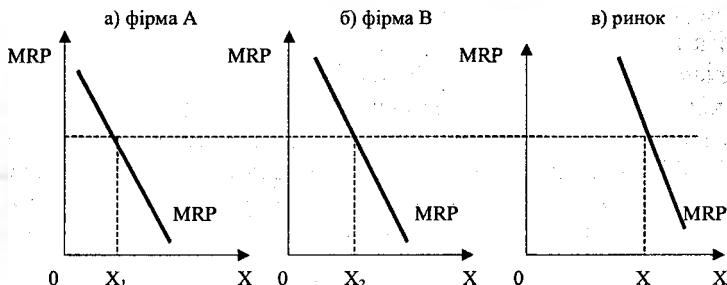

Рис. 15.4. Ринковий та індивідуальний попит на економічний ресурс

Крива ринкового попиту на товар будується шляхом підсумовування по горизонталлю кривих попиту окремих покупців на ринку за конкретної ціни. Аналогічним способом криві галузевого і ринкового попиту на економічний ресурс будуються шляхом підсумовування кривих *MRP* для всіх фірм, які використовують цей економічний ресурс. Отже, *галузевий попит на ресурс* – це сума попитів усіх фірм на ресурс, тобто кривих *MRP* для всіх фірм галузі.

* Ринковий попит на ресурс – це сума попиту на ресурс з боку всіх суб'єктів господарювання, що функціонують у національній економіці, тобто з боку всіх її галузей. На рис. 15.4 ринковий попит на ресурс X є сумою попиту фірми A (X_1) і фірми B (X_2).

2. ЧИННИКИ ЗМІНИ В ПОПИТІ НА РЕСУРСИ ТА ЕЛАСТИЧНІСТЬ

2.1. Чинники зміни в попиті на економічні ресурси

Зміна ціни ресурсу зумовлює зміну обсягу попиту на нього (рис.2), а зміна в попиті на ресурс, яка графічно ілюструється переміщенням кривої попиту на ресурс вліво або вправо, відбувається під впливом таких чинників, як:

- 1 зміни в попиті на продукцію фірми. Цей фактор пояснюється похідним характером попиту на економічний ресурс, що використовується у виробництві цієї продукції. Зміни в попиті на готову продукцію відбуваються під впливом мікроекономічних (наявність споживчих переваг, зміна смаків споживачів під впливом моди й реклами та ін.) та макроекономічних (наприклад, фаза економічного циклу) чинників;
- 2 технологічні зміни, що впливають на величину граничної продуктивності ресурсу. Коли покращення технології збільшує граничний продукт ресурсу, то крива попиту на цей ресурс зміститься вправо. Граничний продукт ресурсу залежить також від обсягів використання інших ресурсів. Так, залучення більшої кількості ресурсів до виробництва в умовах зростаючого ефекту масштабу підвищує граничну продуктивність кожного ресурсу, а тому збільшує попит на них;
- 3 зміни цін на інші ресурси. Коли ресурси є субститутами, то виникає ефект заміщення й ефект обсягу випуску продукції. Коли ціна праці зростає, зменшується обсяг попиту на цей ресурс, у результаті зростає попит на обладнання. Отже, ми маємо справу з односпрямованими змінами в ціні праці і в попиті на ресурс-субститут – обладнання. Отже, ефект заміщення внаслідок зміни ціни на ресурс полягає в тому, що

підприємець замінює більш дорогий економічний ресурс більш дешевим ресурсом.

Ефект обсягу випуску продукції проявляється навпаки: у різноспрямованій зміні ціни праці і зміні в попиті на обладнання. Так, зростання ціни праці спричинює збільшення витрат виробництва (в цілому і в розрахунку на одиницю продукції), це зменшує обсяг у виробництва, і отже, попит на економічні ресурси, в т.ч. й обладнання. Таким чином, ефект обсягу випуску продукції полягає в тому, що обсяг випуску продукції зменшується, коли ціна на ресурс збільшується, і навпаки, підприємець буде збільшувати обсяг випуску продукції, коли ресурс стає дешевшим.

У кінцевому підсумку, зміни в попиті на обладнання будуть залежати від співвідношення ефектів заміщення й обсягу випуску продукції. Коли ефект заміщення буде сильнішим, то маємо односпрямовану зміну ціни праці і зміну в попиті на обладнання. Коли ефект заміщення буде меншим та слабшим, то зміни ціни праці і зміни в попиті на обладнання є різноспрямованими.

Коли ресурси є комплементарні, наприклад, кількість столів у кафе та офіціантів для їх обслуговування, то ефект заміщення тут не діє, тут має місце лише ефект обсягу випуску продукції. За умови зростання ціни праці (зростає кваліфікація офіціанта, він може обслужити не один, а декілька столів) зменшуються витрати, зростає обсяг наданих послуг.

Усі ці фактори зумовлюють зсув кривої попиту на ресурс. Такі зміни у попиті необхідно чітко відмежовувати від зміни обсягу попиту на ресурс, тобто від кількісних змін необхідного ресурсу. Зміна обсягу попиту на ресурс зумовлена зміною ціни ресурсу за інших незмінних умов і графічно ілюструється рухом по кривій попиту.

2.2. Еластичність попиту на ресурс: суть та чинники, що її визначають

Тепер необхідно розглянути, як саме реагує попит на зміну ціни економічного ресурсу, тобто еластичність попиту на ресурс. Коефіцієнт еластичності попиту на ресурс визначається як відношення процентної зміни обсягу попиту на ресурс, який використовується у виробництві, до процентної зміни ціни цього ресурсу.

Еластичність попиту на ресурс, тобто реакцію виробників на зміну ціни на ресурс, визначають такі чинники:

⊙ Еластичність попиту на готову продукцію. За інших незмінних умов вища цінова еластичність попиту на продукцію, що виробляється за допомогою цього ресурсу, зумовлює більшу еластичність попиту на ресурс. Так, коли зростання ціни на товар супроводжується значним зниженням попиту на нього, то такі зміни одночасно зменшують потребу в необхідних для

виробництва цього товару ресурсах. Коли ж підвищення ціни на товар не зумовлює значних змін у попиті, тобто попит є нееластичним за ціною, то зміни в попиті на економічний ресурс будуть незначні;

② коефіцієнт зниження граничного продукту змінного ресурсу. Коли граничний продукт зменшується досить швидко у міру зростання кількості змінного ресурсу, то MRP або крива попиту на змінний ресурс також буде знижуватись досить швидко. Попит на ресурс тоді буде нееластичний: суттєве зниження ціни на такий ресурс веде до незначного зростання попиту на нього;

③ наявність ресурсів-замінників і ступінь заміності ресурсів. Чим легше замінити ресурс X іншим ресурсом Y , тим вища еластичність попиту на ресурс X за ціною;

④ частка ресурсу у загальних витратах. Чим менша частка затрат ресурсу X порівняно з іншими економічними ресурсами у витратах фірми, тим вища ймовірність невисокої залежності попиту на ресурс від його ціни. Іншими словами, еластичність попиту на економічний ресурс тим менша, чим менша частка цього ресурсу у валових витратах виробництва (зауважимо, що цей фактор пояснюється за умови відсутності ресурсу-замінника).

⑤ часовий фактор. У довгостроковому періоді попит на ресурси є більш еластичним, в короткостроковому – менш еластичний. Це пояснюється тим, що у довгостроковому періоді фірма має більше можливостей для заміщення ресурсів і для заміни технології використання ресурсів. Наприклад, візьмемо економічний ресурс – працю (рис. 15.5).

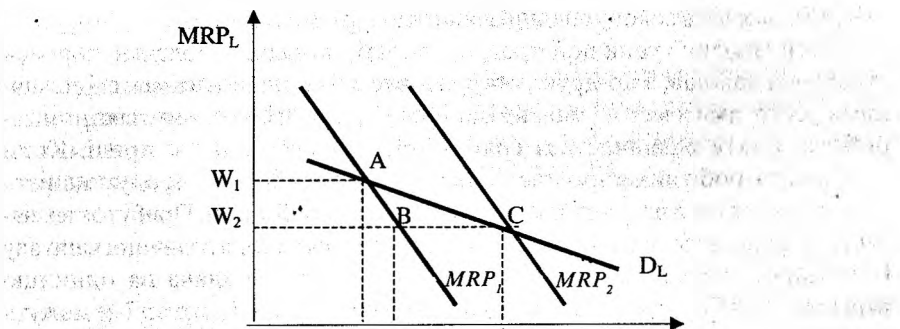

Рис. 15.5. Попит на працю в довгостроковому періоді

Коли ціна послуг праці – заробітна плата на фірмі – становить W_1 , то фірма наймає L_1 одиниць праці. У короткостроковому періоді, коли не відбувається зміна обладнання, а лише зміна праці, зниження заробітної плати до W_2 спричинює додатковий попит на працю з боку фірми, кількість зайнятих працівників збільшується до L_2 . В такому випадку ми маємо справу із зміною

обсягу попиту на працю за зміни ціни послуг праці: на графіку рухаємось від точки A до точки B . У таких умовах фірма збільшує обсяг випуску своєї продукції. Проте з метою мінімізації своїх витрат фірма в довгостроковому періоді буде збільшувати обсяг застосовуваного капіталу, змінюючи технологію. У результаті зростає гранична продуктивність капіталу, що супроводжується зміщенням кривої попиту на працю вправо з положення MRP_1 в положення MRP_2 . У такому випадку за ціни послуг праці W_2 зростає попит на працю до L_3 . Тобто величина попиту на працю в такому разі зумовлена зміною в попиті на працю (відбулося зміщення кривої попиту на працю на графіку).

На графіку лінія DL , що проходить через точки A і C є кривою попиту на працю в довгостроковому періоді. Її пологий характер свідчить про вищу еластичність попиту на працю в довгостроковому періоді порівняно з короткостроковим періодом.

3. КРИТЕРІЇ ОПТИМАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСІВ

В економічній літературі в цілому і у реальній економіці завжди існує проблема ефективного використання економічних ресурсів. У виробництві кожного економічного блага використовуються конкретні економічні ресурси. Участь кожного економічного ресурсу у виробництві валового продукту, як ми зазначили вище, відображає його гранична продуктивність. Вона визначається обсягом граничного продукту, поведінка якого пояснюється дією закону спадної граничної продуктивності.

Закон спадної граничної продуктивності, по-перше, пояснює порядок створення доходів, а по-друге, обґрунтовує співвідношення між економічними ресурсами з метою максимізації прибутку. Згідно з цим законом заробітна плата визначається граничною продуктивністю праці. Коли чисельність робітників зростає за незмінного капіталу, то продуктивність праці знижується, а це зумовлює зменшення заробітної плати. Прибуток визначається граничною продуктивністю капіталу: за зростання величини капіталу і постійної чисельності робітників зменшується і віддача на одиницю капіталу, і прибуток, оскільки всі одиниці капіталу в такій ситуації не можуть використовуватись на повну потужність. Рента також визначається граничною продуктивністю землі. Коли зростає площа орних земель за незмінних технічних умов і постійної чисельності робітників, віддача одного гектара знижується і зменшується рента.

Проблема обмеженості економічних ресурсів, яка існує як на макрорівні, так і на мікрорівні, визначає таке правило: якщо економічні ресурси не можна збільшити абсолютно, то необхідно змінювати співвідношення їх використання.

Так само поводитьься конкретна фірма: з метою максимізації прибутку, коли вона не може збільшити обсяг економічних ресурсів, вона змінює їх комбінацію. Для визначення найпродуктивнішої комбінації економічних ресурсів можна використати одне із двох правил:

① *Правило найменших витрат;*

② *Правило максимізації прибутку.*

3.1. Правило найменших витрат

Правило найменших витрат (least cost combination rule of resources) – це правило, за яким витрати на виробництво будь-якого обсягу виробництва продукції будуть мінімальні в тому випадку, коли остання гривня, витрачена на кожний ресурс, дає однакову віддачу – однаковий граничний продукт. Інакше кажучи, витрати мінімізуються за такої комбінації економічних ресурсів, за якої співвідношення між граничним продуктом ресурсу і граничними витратами на ресурс буде однаковим для всіх економічних ресурсів, що використовуються. Тобто:

$$\frac{MP_L}{P_L} = \frac{MP_K}{P_K} = \frac{MP_N}{P_N},$$

де $MP_L, MP_K, \dots, MP_N$ – граничний продукт відповідно праці, капіталу, N-го ресурсу; $P_L, P_K, \dots, P_N$ – ціна відповідно праці, капіталу, N-го ресурсу.

Це правило аналогічне правилу максимізації корисності споживача, яке лежить в основі теорії споживчої поведінки в ординалістській теорії. Правило найменших витрат є важливим для ефективного ведення виробництва, яке орієнтується на максимізацію випуску продукції за певних економічних ресурсів.

Для характеристики рівня взаємозамінності ресурсів в економічній теорії використовують граничну норму технологічного заміщення. Вона визначається, з одного боку, відношенням граничних продуктів, а з другого – відношенням цін. Формулу можна записати так:

$$\frac{MP_K}{MP_L} = \frac{P_K}{P_L}.$$

Така модифікація формули означає: фірма, що мінімізує витрати, повинна орієнтуватись на таку структуру витрат під час купівлі ресурсів, щоби співвідношення цін дорівнювало співвідношенню їх граничних продуктів.

3.2. Правило максимізації прибутку

Для виробника, який максимізує прибуток, недостатньо тільки мінімізувати витрати. Існує багато варіантів поєднання факторів виробництва, за яких фірма

**Ринок ресурсів:
закономірності формування попиту і пропозиції**

виробляє продукт з мінімальними витратами. Проте є лише один рівень виробництва, за якого фірма максимізує прибуток. Це такий рівень виробництва, за якого граничний дохід (MR) дорівнює граничним витратам (MC). Коли ж фірма змінює обсяги використання лише одного економічного ресурсу, наприклад праці, то вона буде одержувати максимальний прибуток, коли гранична дохідність праці дорівнює ціні цього ресурсу: $MRP = P$. У довгостроковому періоді, коли всі ресурси, що використовуються у виробничому процесі, є змінними, це правило стосується всіх виробничих ресурсів. Так, коли фірма використовує працю і капітал, змінює їх обсяги, щоб одержати максимальний прибуток, то повинно виконуватись правило:

$$MRP_L = P_L; MRP_K = P_K$$

Отже, правило максимізації прибутку (profit-maximizing rule) – це правило, згідно з яким фірма максимізуватиме прибуток за такого співвідношення економічних ресурсів, за якого величина граничної дохідності кожного ресурсу збігається із ціною відповідного ресурсу, тобто:

$$\frac{MRP_L}{P_L} = \frac{MRP_K}{P_K} = \frac{MRP_N}{P_N} = 1$$

Правило максимізації прибутку означає, що недостатньо, щоб гранична дохідність змінних ресурсів була пропорційна до їхніх цін. Фірма буде максимізувати прибуток тоді, коли гранична дохідність усіх ресурсів дорівнюватиме їх цінам, тобто коли співвідношення між граничною дохідністю всіх ресурсів і їх цінами буде дорівнювати одиниці.

Правило максимізації прибутку означає дальший розвиток правила мінімізації витрат. Фірма, яка максимізує прибуток, повинна виробляти продукцію за такого поєднання економічних ресурсів, що забезпечує найменші витрати. Передумовою максимізації прибутку є мінімізація витрат. Тому в довгостроковому періоді фірма максимізує прибуток і використовує оптимальне співвідношення ресурсів, яке мінімізує її витрати.

Отже, фірма забезпечує мінімальні витрати за будь-якого обсягу виробництва, коли затрати, пов'язані із функціонуванням економічного ресурсу, щодо його граничного продукту, є однаковим для всіх економічних ресурсів. Фірма, що максимізує прибуток, обирає такий обсяг використання ресурсів, щоб величина граничної дохідності кожного ресурсу збігалася із ціною відповідного ресурсу. Згідно з теорією граничної продуктивності, кожний фактор виробництва одержує той дохід, який він створює, тобто одержує свою частку доходу у певній формі: робітник – заробітну плату, власники капіталу – прибуток і процент, власники землі – ренту. Такий розподіл економісти вважають справедливим.

✓ Висновки

1. Попит на будь-який ресурс є похідним від попиту на економічне благо, що виготовляється за його допомогою. Це означає, що попит на ресурс залежить від продуктивності ресурсу і від ціни економічного блага, яке виготовлене з його використанням.

2. Крива попиту на ресурс є спадною і визначається величиною граничного продукту ресурсу у грошовому виразі, тобто граничною дохідністю ресурсу.

3. Крива попиту на ресурс для досконало конкурентної фірми є більш еластична порівняно з кривою попиту на ресурс фірми в умовах недосконалої конкуренції. Це пояснює ситуацію, чому в умовах недосконалої конкуренції фірми виробляють менше продукції і використовують менше економічних ресурсів.

4. Ринковий попит на ресурс – це сума попиту на ресурс з боку всіх суб'єктів господарювання, що функціонують у національній економіці, тобто з боку всіх її галузей.

5. Зміна в попиті на ресурс відбувається внаслідок: а) зміни в попиті на продукцію фірми; б) технологічних змін, що впливають на величину граничної продуктивності ресурсу; в) зміни цін на інші ресурси.

6. Еластичність попиту на ресурс, тобто чутливість виробників до зміни ціни на ресурс, залежить від: а) еластичності попиту на готову продукцію; б) коефіцієнта зниження граничного продукту змінного ресурсу; в) наявності ресурсів-замінників і ступеня замінності ресурсів; г) частки ресурсу в загальних витратах виробництва; д) фактора часу.

7. Будь-який обсяг продукції виробляється фірмою з мінімальними витратами за такої комбінації економічних ресурсів, за якої співвідношення між граничним продуктом ресурсу і граничними витратами на ресурс буде однаковим для всіх економічних ресурсів, що використовуються.

8. Фірма, що максимізує прибуток, обирає такий обсяг використання ресурсів, щоб величина граничної дохідності кожного ресурсу дорівнювала його ціні.

Основна література

1. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка / За ред. З. Ватаманюка та С. Панчишина. – К.: Видавничий дім "Альтернативи", 2001. – С. 501-521
2. Кириленко В. Мікроекономіка: Навч. посібник. – К. Таксон, 1998. – С. 223-237.
3. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика. – Частина 2. Мікроекономіка. – Львів: Просвіта, 1999. – С. 331-351.

4. Нуреєв Р.М. Курс мікроекономіки: Учебник для вузов. – 2-е изд., изм. – М.: Издательство НОРМА, 2000. – С.279-280.
5. Піндайк Р., Рубінфельд Д. Мікроекономіка / Пер. з англ. – К.: Основи, 1996. – С. 456-468.
6. Самюельсон П. А., Нордгауз В. Д. Мікроекономіка / Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – С. 303-321.
7. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика / Пер. с англ. 2-го изд. – М.: Дело ЛТД, 1995. – 864 с.

Допоміжна література

1. Андреюк Н.В. Мікроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2004. – С.127-135.
2. Базелінська О.Я., Мініна О.В. Мікроекономіка: Навчальний посібник / За ред. О.Я.Базелінської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С.187-200.
3. Горобчук Т.Т. Мікроекономіка: Навчально-методичний посібник. – К.: ЦУЛ, 2002. – С. 80-84.
4. Лісовий А.В. Мікроекономіка: Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2003. – С.140-148.
5. Мельникова В.І., Яременко В.Г., Мельникова О.П., Корнівська В.О. Мікроекономіка: Навчальний посібник. – К.: ВД "Професіонал", 2005. – С. 269-281.

Словник нових термінів і понять

1. **Похідний попит** – попит на ресурси, що залежить від попиту на кінцеві продукти, які виробляються на основі цих ресурсів.
2. **Гранична дохідність ресурсу (граничний продукт ресурсу у грошовому виразі – MRP)** – приріст валового доходу в результаті реалізації додаткового продукту, отриманого за умови збільшення використання ресурсу на одиницю.
3. **Граничні витрати на ресурс (MRC)** – додаткові витрати на купівлю додаткової одиниці ресурсу.
4. **Ринковий попит на економічний ресурс** – сума обсягів послуг ресурсу, необхідних для підприємств, що використовують цей ресурс, за різних цін на послуги.
5. **Еластичність попиту на економічний ресурс за ціною** – процентна зміна обсягу попиту на ресурс внаслідок однопроцентної зміни ціни.

Реферати

1. Особливості поведінки фірми на ринку економічних ресурсів в умовах недосконалої конкуренції.
2. Мікроекономічний аналіз ефективності використання ресурсів на підприємстві.

3. Проблеми оптимального використання ресурсів у довгостроковому ринковому періоді.

Література

1. Аршакиян Д. Управление ресурсосберегающей деятельностью в странах с ограниченными ресурсами // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 3. – С. 37-40.
2. Горда А.С. Цена ресурсов // Экономика и управление. – 2000. – № 6. – С. 34-36.
3. Дзарасов Р.С. Теория качественной неоднородности ресурсов и альтернативная экономика // Проблемы прогнозирования. – 2002. – № 5. – С. 31-47.
4. Доба Н.М. Формування механізму мікроекономічного аналізу на підприємстві // Держава і регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2002. – № 4. – С. 246-249.
5. Малий І.Й. Теорія розподілу суспільного продукту: Монографія. – К.: КНЕУ, 2000. – 248 с.
6. Новиков Ю.Н. К вопросу о методе расчета критерия эффективности использования ресурсов // Экономика и управление. – 2002. – № 6. – С. 3-6.
7. Салила С.Я., Салила К.С., Костянян Т.А. Ресурсний підхід побудови математичної моделі економічної ефективності роботи суб'єктів, що господарюють // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2001. – № 1. – С. 94-99.

Семінар

1. Особливості функціонування ринку економічних ресурсів.
2. Попит на економічні ресурси і чинники, що його визначають.
  - 2.1. Похідний характер попиту на економічні ресурси.
  - 2.2. Чинники, які визначають зміни в попиті на економічні ресурси.
3. Пропозиція економічних ресурсів.
  - 3.1. Пропозиція праці. Індивідуальна пропозиція праці.
  - 3.2. Пропозиція капіталу, міжчасовий вибір у визначенні індивідуальної пропозиції капіталу.
  - 3.3. Пропозиція землі та її особливості.
4. Оптимальне співвідношення економічних ресурсів.
  - 4.1. Правило найменших витрат.
  - 4.2. Правило максимізації прибутку.

Основна література

1. Базелінська О.Я., Мініна О.В. Мікроекономіка: Навчальний посібник / За ред. О.Я.Базелінської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С.187-200.

2. Горбачевська О.В., Маргин О.М. Мікроекономіка в задачах: розв'язки та пояснення: Навчальний посібник. – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – С.138-152.
3. Долан Э., Линдсей Д. Рынок: микроэкономическая модель / Пер. с англ. – К.: Пб., 1992. – С.241-252.
4. Кириленко В. Мікроекономіка: Навч.посібник. – К. Таксон, 1998. – С. 223-237.
5. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика. Частина 2. Мікроекономіка. – Львів: Просвіта, 1999. – С. 331-351.
6. Мікроекономіка. Макроекономіка: У двох частинах / За ред. С. Будаговської. – К.: Основи, 1998. – С.135-138.

Допоміжна література

1. Базилевич В., Лук'янов В., Писаренко Н., Квіцинська Н. Мікроекономіка: Опорний конспект лекцій. – К.: Четверта хвиля, 1997. – С.191-203.
2. Гронтковська Г.Е., Косік А.Ф. Мікроекономіка. Практикум: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 246-258.
3. Лісовий А.В. Навчально-методичний посібник з дисципліни "Мікроекономіка". – К.: Дія, 2003. – С.76-79, 131-134.
4. Наливайко А.П., Євдокимова Н.М., Задорожна Н.В. Мікроекономіка: Навчально-методичний посібник для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. А.П. Наливайка. – К.: КНЕУ, 1999. – С.136-146.
5. Пода А.К., Вашків О.П., Куц Л.Л. Мікроекономіка. Збірник задач для студентів економічних спеціальностей: Навчальний посібник. – К.: ІСДО, 1995. – С.74-82.

? Контрольні питання

1. Яке значення має формування цін на ресурси в ринковій економіці?
2. Які фактори визначають попит на економічний ресурс? Що означає похідний характер попиту на ресурси?
3. Який вплив на похідний характер попиту на ресурси має недосконала конкуренція?
4. У чому різниця між зміною попиту на ресурс та зміною кількості ресурсу, на який пред'явлено попит?
5. Які фактори визначають еластичність попиту на ресурс?
6. У чому полягає відмінність між ринками факторів виробництва і ринками товарів?
7. У чому полягає суть поняття "граничний продукт ресурсу у грошовому виразі"?
8. У чому полягає суть поняття "граничні витрати від використання економічного ресурсу"?
9. У чому полягає правило мінімізації витрат?
10. Що є умовою максимізації прибутку виробника, який залучає ресурси?

Задачі

1. Оцініть правильність висловлювань:

- ціна ресурсу не залежить від ціни готової продукції;
- використання ресурсу для фірми буде прибутковим, якщо гранична дохідність ресурсу стане рівною граничним витратам на нього;
- чим еластичніший попит на готову продукцію, тим еластичніший попит на економічний ресурс, що використовується для виробництва цього товару;
- попит на ресурс недосконалого конкурента більш еластичний, ніж попит конкурентної фірми;
- зміна попиту на готову продукцію фірми не впливає на попит фірми на ресурс;
- з підвищенням продуктивності ресурсу попит фірми на цей ресурс зростає;
- фірма мінімізуватиме витрати, якщо забезпечить таке співвідношення ресурсів, для якого відношення граничних продуктів ресурсів до їхніх цін є однаковим для всіх видів ресурсів;
- оптимальне співвідношення ресурсів, для якого граничні дохідності ресурсів дорівнюють їх цінам, дозволяє конкурентній фірмі як максимізувати прибуток, так і мінімізувати збитки.

2. Фірма купує економічний ресурс на ринку досконалої конкуренції і реалізує продукцію в умовах недосконалої конкуренції. Припустимо, що фірма використовує 10 одиниць ресурсу і виробляє 120 одиниць товару X , які реалізує по 18 гр. од. Граничний продукт 10-ї одиниці ресурсу становить 30 одиниць. Щоб реалізувати граничний продукт кожної наступної одиниці ресурсу, фірма повинна знижувати ціну на 2 гр. од. Коли фірма залучає до виробництва 11-ту одиницю цього ресурсу, то валовий продукт зростає до 145 одиниць. Ціна одиниці економічного ресурсу дорівнює 160 гр. од.

Обчисліть граничну дохідність 11-ї одиниці праці. Чи буде фірма максимізувати економічний прибуток? Що ви порадите підприємцю?

3. На основі даних таблиці заповніть пропуски, зробивши необхідні розрахунки.

Одиниці капіталу, K	ТР, од.	Ціна одиниці продукції, P , гр. од.	МР, од.	ТР, гр. од.	MRP _K , гр. од.
1	10	5	10	...	...
2	19	...	...	87,4	...
3	...	4,5	...	...	34,1
4	...	4,3	...	141,9	...
5	...	...	4	151,7	...
6	40	...	...	...	8,3

Чому дані таблиці відображають діяльність фірми, що реалізує свою продукцію в умовах недосконалої конкуренції?

Задачу проілюструйте графіком кривої попиту на економічний ресурс.

4. На основі даних таблиці обчисліть середню і граничну дохідність економічного ресурсу.

Одиниці економічного ресурсу	Валовий продукт, одиниць	Ціна одиниці продукції, гр. од.
0	0	10
1	5	10
2	12	10
3	20	10
4	26	10
5	30	10
6	32	10
7	33	10
8	33	10

За якої кількості економічного ресурсу $ARPI$ MRP збігаються? Задачу проілюструйте графіком.

5. Використовуючи дані про граничну дохідність праці і капіталу та їх ціни, поясніть, чи відповідають умовам максимізації прибутку такі варіанти поєднання факторів виробництва. Якщо ні, то вкажіть, який ресурс слід використовувати у більших кількостях, а використання якого доцільно скоротити:
- $MRP_L = 10$ гр. од., $P_L = 2,5$ гр. од., $MRP_K = 10$ гр. од., $P_K = 2,5$ гр. од.;
  - $MRP_L = 6$ гр. од., $P_L = 8$ гр. од., $MRP_K = 15$ гр. од., $P_K = 9$ гр. од.;
  - $MRP_L = 7$ гр. од., $P_L = 7$ гр. од., $MRP_K = 12$ гр. од., $P_K = 12$ гр. од.;
  - $MRP_L = 8$ гр. од., $P_L = 10$ гр. од., $MRP_K = 12$ гр. од., $P_K = 15$ гр. од.

Тести

1. *Похідний характер попиту на ресурс означає, що:*

- попит фірми на ресурс залежить від попиту на готову продукцію;
- попит фірми на ресурс залежить від ціни ресурсу;
- попит фірми на ресурс залежить від граничної продуктивності ресурсу;
- попит фірми на ресурс залежить від граничних витрат на ресурс.

2. *MRP – це :*

- ціна продажу наступної одиниці продукції;
- приріст виторгу від реалізації продукції за умови використання додаткової одиниці економічного ресурсу;
- визначається зміною обсягу валового продукту за умови використання додаткової одиниці економічного ресурсу;
- неможливо визначити в умовах досконалої конкуренції.

3. *Граничні витрати фірми на ресурс – це:*

- додаткові витрати на кожну додатково залучену у виробництво одиницю ресурсу;

- б) додаткові витрати, пов'язані із продажем додаткової одиниці продукту;
- в) різниця між валовими і середніми витратами фірми на ресурс;
- г) сума валових і середніх витрат фірми на ресурс.

4. Зміна технології, яка веде до збільшення граничного продукту фактора виробництва, зумовлює:

- а) зсув кривої попиту на фактор виробництва вліво;
- б) зсув кривої попиту на фактор виробництва вправо;
- в) зсув точки рівноваги вниз по кривій попиту на фактор виробництва;
- г) зсув точки рівноваги вгору по кривій попиту на фактор виробництва.

5. До нецінових чинників попиту на ресурс належать:

- а) попит на готову продукцію;
- б) зміна ціни інших ресурсів;
- в) продуктивність ресурсу;
- г) всі відповіді правильні.

6. Якщо конкурентна фірма максимізує прибуток, продає продукцію за ціною 2 гр. од. і купує ресурс за ціною 10 гр. од., граничний продукт у грошовому виразі цього ресурсу дорівнює:

- а) 2 гр. од.;
- б) 5 гр. од.;
- в) 10 гр. од.;
- г) 20 гр. од.;
- д) на основі даних не можна визначити величину MRP.

7. За інших рівних умов попит на ресурс буде менш еластичним, ніж попит на продукт цього виду праці:

- а) є еластичним;
- б) є нееластичним;
- в) характеризується одиничною еластичністю;
- г) є абсолютно еластичним.

8. Фірма мінімізуватиме витрати за умови, коли:

- а) ціни всіх економічних ресурсів однакові;
- б) граничні продукти всіх економічних ресурсів однакові;
- в) граничні продукти всіх економічних ресурсів дорівнюють цінам відповідних ресурсів;
- г) граничні продукти всіх економічних ресурсів дорівнюють нулю;
- д) всі відповіді є неправильні.

9. Коли конкурентна фірма досягає рівня виробництва, за якого грошовий вираз граничного продукту кожного ресурсу дорівнює ціні цього ресурсу, то вона:

- а) виробляє продукт за мінімальних витрат, але не обов'язково отримує максимальний прибуток;

- б) отримує максимальний прибуток, але не обов'язково виробляє продукцію за мінімальних витрат;
- в) отримує максимальний прибуток за мінімальних витрат виробництва;
- г) не обов'язково отримує максимальний прибуток, оскільки досягає мінімального рівня витрат виробництва.

10. Припустимо, що у виробництві товару використовується праця (L) і капітал (K), $MP_L = 2$, $MP_K = 5$, $P_L = 1$ гр. од., $P_K = 20$ гр. од., $MR = 3$ гр. од. Для того, щоб фірма максимізувала прибуток, вона повинна використовувати:

- а) більшу кількість як праці, так і капіталу;
- б) меншу кількість як праці, так і капіталу;
- в) більшу кількість праці, але меншу кількість капіталу;
- г) більшу кількість капіталу, але меншу кількість праці;
- д) таку саму кількість праці і капіталу.

РИНОК ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ: ЗАКОНОМІРНОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОПИТУ І ПРОПОЗИЦІЇ

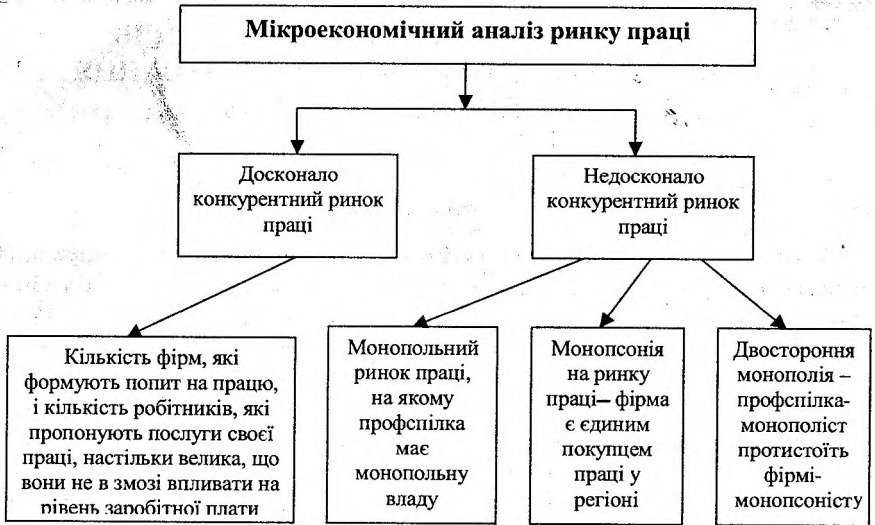
✍ Методичні поради

Вихідною точкою аналізу ринку факторів виробництва є ринок праці. Це пояснюється, по-перше, тим, що реальні ринкові відносини починаються з можливості найму робочої сили. По-друге, ефективність функціонування інших факторних ринків значною мірою залежить від ефективності функціонування саме ринку праці.

У вивченні ринку праці, незважаючи на специфіку цього ресурсу, використовується така сама методика, як і у вивченні ринку товарів та послуг. Тому передусім необхідно звернути увагу на те, як формується попит на працю з боку окремої фірми і з боку галузі й ринку, як формується її пропозиція. Теоретичні основи формування попиту на працю найбільш повно й особливо вдало розглянуто у підручнику Д. Хаймана [6, гл.13]. Під час опрацювання матеріалу слід звернути увагу і на матеріал, викладений у підручнику Р. Піндайка і Д. Рубінфельда [4, с.363-372], в якому розглянуто попит на працю, коли змінним ресурсом є тільки праця і коли декілька факторів виробництва є змінними.

Важливим питанням мікроекономіки є аналіз поведінки працездатного індивіда та пропозиції робочої сили. Конфігурацію кривої індивідуальної пропозиції праці визначає ефект заміщення та ефект доходу. Особливості індивідуальної пропозиції праці з урахуванням цих ефектів, а також формування галузевої пропозиції праці рекомендуємо розглянути, використовуючи підручник О. Ястремського та О. Гриценко [7, с. 579-598].

У мікроекономічному аналізі і моделюванні ринку праці передбачено, що єдиним чинником, який визначає попит і пропозицію праці, є реальна заробітна плата, яка у свою чергу встановлюється у результаті взаємодії попиту та пропозиції праці в умовах різних ринкових структур. Визначення рівня заробітної плати, а також рівня зайнятості на ринку праці за умов досконалої і недосконалої конкуренції найбільш повно розкрито у підручнику Д. Хаймана [6, гл.14], а також у підручнику Р. Піндайка і Д. Рубінфельда [4, с. 380-396]. Аналізуючи функціонування ринку праці в різних ринкових структурах, також варто звернути увагу на рекомендовані підручники К.Макконелла і С.Брю [2, розд.15] та П. Самюельсона і В. Нордгауза [5, розд.14], в яких дуже доступно, переважно ілюстративно викладено матеріал. Під час вивчення діяльності профспілок на ринку праці в сучасних умовах радимо звернути увагу на рекомендований підручник П. Самюельсона і В. Нордгауза [5, розд.15].

Різні моделі ринку праці пояснюють загальний механізм встановлення заробітної плати, але не дають відповіді на питання про причини диференціації ставок заробітної плати. Диференціація оплати праці, дискримінація праці, а також існування економічної ренти на ринку праці є основними особливостями ринку праці. Вивчаючи цей матеріал, особливу увагу слід звернути на матеріал, викладений у підручнику Р. Нуреева [3, с. 295-299], а також в інших рекомендованих підручниках [5, с.328-331].

Питання функціонування ринку праці і формування рівня заробітної плати у перехідних економічних системах, зокрема в Україні, потребують поглибленого самостійного вивчення. Джерела літератури подані у списку літератури до рефератів.

Вступ

Серед усіх економічних ресурсів, що використовуються у виробництві товарів і послуг, найважливішим є праця. Це обумовлено низкою факторів.

- 1 Учасником ринку праці є кожна працездатна людина, яка пропонує послуги своєї праці і може збільшувати або зменшувати пропозицію цих послуг.
- 2 Рівень життя людини визначається рівнем доходу, він за незмінних інших умов підвищується, коли дохід зростає, і знижується, коли дохід зменшується. Дохід найманого працівника у формі заробітної плати є основною, а у більшості випадків єдиною формою доходу.

- ③ Згідно з теорією граничної продуктивності у створенні продукту беруть участь чотири економічні ресурси: праця, капітал, земля, підприємницький талант. Теорія граничної продуктивності стверджує, що участь кожного фактора виробництва у створенні продукту визначається його граничною продуктивністю. Економіко-математичні дослідження граничної продуктивності, які були проведені у США П. Дугласом і Ч. Коббом, виявили залежність обсягів випуску продукції від різних факторів: обсяг виробленої продукції на 75 % визначається працею і на 25 % – капіталом. Ці дослідження також засвідчили, що збільшення витрат праці на 1 % збільшує обсяги виробництва у 3 рази більше, ніж 1 % приросту капіталу¹.
- ④ Праця має як соціальний, так і політичний аспект. У найманих працівників, на відміну від капіталу й землі, є права, в сучасній економіці гарантом цих прав є профспілки і держава.
- ⑤ Проблеми зайнятості і безробіття, рівня заробітної плати є об'єктами політичної боротьби та важливою складовою частиною економічної політики держави.

Усе це обумовлює першочерговий аналіз ринку праці порівняно з іншими факторними ринками, а отже, розгляд заробітної плати як ціни послуг праці передує аналізу цін на інші ресурси.

Перед тим, як розпочати вивчення теми, студент повинен знати про:

- ринковий попит на ресурси;
- граничну дохідність ресурсу;
- граничні витрати на ресурс;
- закон спадної граничної дохідності;
- теорію корисності;
- теорію досконалої і недосконалої конкуренції.

☞ *У результаті вивчення цієї теми студент повинен знати такі поняття,*

як: праця, номінальна заробітна плата, реальна заробітна плата, конкурентний ринок праці, крива індивідуальної пропозиції праці, ефект заміщення, ефект доходу, монопсонія, монопольний ринок праці, двостороння монополія, середня заробітна плата, мінімальна заробітна плата, диференціація заробітної плати, дискримінація праці, економічна рента на ринку праці;

☞ *вміти:*

- пояснити вплив ефекту заміщення та ефекту доходу на індивідуальну пропозицію праці;
- моделювати встановлення рівноважного рівня заробітної плати і рівня зайнятості за різних ринкових ситуацій;
- аналізувати наслідки впливу різних чинників на рівень заробітної плати та рівень зайнятості працівників;
- пояснити диференціацію у заробітній платі.

¹Павленков В.А. Рынок труда. – М., 1992. – С.11.

□ План (логіка) викладу і засвоєння матеріалу:

1. Загальна характеристика ринку праці. Заробітна плата як ціна послуг праці.
  - 1.1. Суть заробітної плати.
  - 1.2. Функція попиту на працю.
  - 1.3. Пропозиція праці.
2. Принципи формування і зміни ставок заробітної плати в різних ринкових системах.
  - 2.1. Рівновага на ринку праці в умовах досконалої конкуренції.
  - 2.2. Моносонія на ринку праці.
  - 2.3. Принципи формування і зміни ставок заробітної плати на монопольному ринку праці.
  - 2.4. Принципи формування і зміни ставок заробітної плати в умовах двосторонньої монополії.
3. Особливості ринку праці.
  - 3.1. Диференціація ставок заробітної плати.
  - 3.2. Дискримінація праці.
  - 3.3. Економічна рента на ринку праці.

1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РИНКУ ПРАЦІ. ЗАРОБІТНА ПЛАТА ЯК ЦІНА ПОСЛУГ ПРАЦІ

На ринку праці наймані працівники пропонують послуги праці, а підприємці формують попит на працю. Мікроекономічний аналіз ринку праці передбачає, що єдиним фактором, який впливає на попит і пропозицію праці, є заробітна плата, рівень якої у свою чергу встановлюється у результаті взаємодії попиту і пропозиції праці. Вплив інших факторів на цей ринок нівелюється, тобто приймається незмінним протягом певного періоду часу.

1.1. Суть заробітної плати

Сучасна мікроекономічна наука розглядає поняття "заробітна плата" як "ставку заробітної плати за одиницю часу", тобто ціну, яка виплачується за використання праці найманого працівника за певний проміжок часу (годину, день, тиждень, місяць). Сам дохід або заробітна плата залежить від ставки заробітної плати і від часу, протягом якого працював найманий працівник.

Розрізняють номінальну і реальну заробітну плату. Номінальна заробітна плата – це сума грошей, отриманих найманим працівником.

Реальна заробітна плата – це кількість товарів і послуг, які можна придбати за ці гроші з урахуванням їх купівельної спроможності. Реальна заробітна плата залежить від номінальної заробітної плати і цін на товари та послуги. Зауважимо, що мікроекономічний аналіз базується на реальній ставці заробітної плати.

1.2. Функція попиту на працю

Попит на працю, який формують підприємці, визначається тією кількістю найманих робітників, які вони готові найняти за певного рівня заробітної плати. Заробітна плата, як ціна послуг праці, в умовах ринкової економіки відіграє двояку роль: для найманих працівників вона є доходом, для роботодавців – витратами. Тому цілком очевидно, що між рівнем зайнятості і рівнем заробітної плати є обернена залежність.

Наймаючи додаткового робітника, підприємця цікавить, який приріст він отримає до валового доходу, тобто який граничний дохід йому принесе граничний робітник, інакше кажучи, гранична дохідність додаткового працівника – MRP_L . Оскільки підприємець наймає додаткового працівника за існуючих виробничих потужностей (капіталу), то MRP_L буде знижуватися, бо знижується граничний продукт (MP) відповідно до дії закону спадної граничної продуктивності. Отже, попит на працю визначається MRP_L , крива попиту на працю є спадною (рис. 16.1).

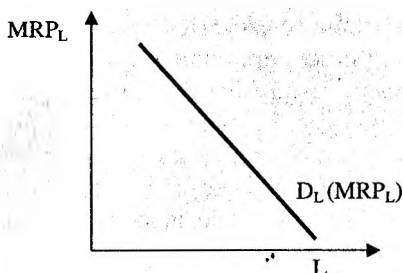

Рис. 16.1. Попит на ринку праці

Гранична дохідність праці у свою чергу залежить від якості праці, кількості та якості інших факторів виробництва, рівня технології та ефективності управління. Підвищення освітнього та кваліфікаційного рівня працівників, нагромадження капіталу, ефективне використання всіх економічних ресурсів, застосування найновіших технологій забезпечують зростання продуктивності праці, а відповідно – попиту на працю.

Разом з тим, наймаючи додаткового працівника, підприємець пристосується до динаміки заробітної плати (ціни послуг праці) W (wage), яка виступає граничними витратами на працю – MRC_L . Логічно, що фірма буде наймати додаткових робітників за умови, що заробітна плата є меншою за MRP_L . Фірма, яка максимізує прибуток, найматиме працівників доти, доки не буде виконуватись правило рівноваги у використанні ресурсу: $MRP_L = MRC_L$. Це дає підставу зробити висновок, що попит на працю є функцією від граничного продукту, граничної дохідності праці та граничних витрат на працю: $DL = f(MP, MRP_L, MRC_L)$.

Ринок трудових ресурсів:

закономірності формування попиту і пропозиції

Попит на працю у галузі або ринковий попит на цей вид праці можна визначити шляхом підсумовування попиту на працю всіх фірм.

1.3. Пропозиція праці

Іншою стороною ринкового механізму на ринку праці є пропозиція праці – S_L . Пропозиція праці – це кількість послуг праці, які згодні і можуть надати наймані працівники за кожної ставки заробітної плати.

Обсяг пропозиції праці в економіці визначається на основі індивідуальних рішень окремих працівників. Індивідуальну пропозицію праці можна розглядати як певну залежність між ставкою заробітної плати і часом, протягом якого найманий працівник готовий і буде працювати за інших незмінних умов. Визначаючи індивідуальні рішення стосовно кількості відпрацьованих годин, найманий працівник намагається максимізувати корисність. Сукупна корисність часу для нього складається з корисності робочого часу і часу дозвілля. Щоб максимізувати сукупну корисність часу, працівник розподіляє свій бюджет часу між роботою і дозвіллям. Основним фактором, який впливає на вибір працівника, є годинна ставка заробітної плати.

Підвищення ставки заробітної плати за низького її початкового рівня спонукає працівника скорочувати час дозвілля і більше працювати, оскільки кожна відпрацьована година тепер дає змогу придбати більше благ, ніж раніше. Виникає ефект заміщення дозвілля працею. Проте вищий рівень заробітної плати дозволяє збільшити споживання товарів і послуг за незмінної або навіть меншої тривалості робочого часу. Це – прояв ефекту доходу. Він діє у протилежному напрямку і може спричинити скорочення індивідуальної пропозиції праці. Поки ефект заміщення переважає ефект доходу, пропозиція праці працівника зростатиме. За високого рівня заробітної плати зростає попит на таке нормальне благо, як дозвілля, ефект доходу переважає та індивідуальна пропозиція праці скорочується. Тому крива індивідуальної пропозиції праці називається кривою, що вигинається назад (рис. 16.2).

Як свідчать дані емпіричних досліджень, на ринку праці у США² незначне переважання ефекту доходу за високої заробітної плати характерне лише для дорослих чоловіків; для усіх інших груп населення пропозиція праці прямо пропорційна ставці заробітної плати.

Крива галузевої (ринкової) пропозиції праці має висхідний характер (рис. 16.3). Це означає, що в галузі та в масштабах усієї економіки переважає ефект заміщення над ефектом доходу: з підвищенням заробітної плати пропозиція праці зростає.

²Самюельсон П. А., Нордгауз В. Д. Мікроекономіка / Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – С. 328.

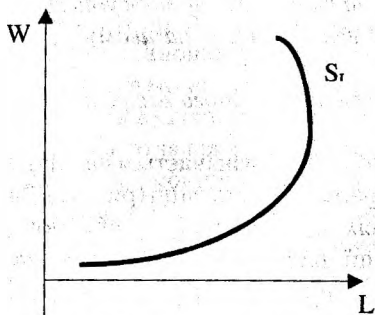

Рис. 16.2. Крива індивідуальної пропозиції

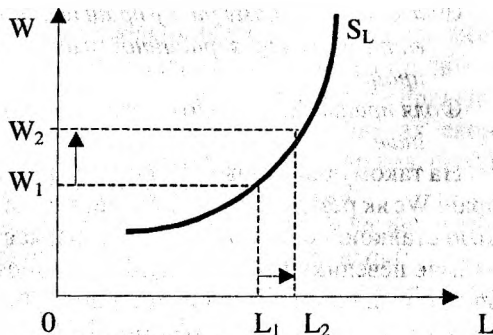

Рис. 16.3. Галузева (ринкова) пропозиція

Крива ринкової пропозиції праці є кривою втрачених можливостей. Висока ставка заробітної плати у цій галузі, де залучається праця, повинна покривати так звані витрати втрачених можливостей альтернативного використання часу на інших ринках праці. Отже, кожна точка кривої пропозиції праці відображає граничний продукт праці у грошовому виразі або заробітну плату в альтернативній галузі.

2. ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ І ЗМІНИ СТАВОК ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ В РІЗНИХ РИНКОВИХ СИСТЕМАХ

На ринку факторів виробництва, як і на ринках економічних благ, рівновага встановлюється у результаті взаємодії попиту та пропозиції. Взаємодія попиту на працю і пропозиції праці в різних ринкових структурах визначає певний рівень заробітної плати. Розглянемо функціонування ринку праці спочатку в умовах досконалої, а потім – недосконалої конкуренції.

2.1. Рівновага на ринку праці в умовах досконалої конкуренції

Ринок праці вважається повністю конкурентним тоді, коли фірма, що наймає працю на цьому ринку праці, продає готову продукцію на конкурентному ринку продукту. Для досконало конкурентного ринку праці характерними є такі ознаки:

- ① на ринку праці є велика кількість покупців певного виду праці, які не обов'язково виробляють однаковий продукт, але які конкурують між собою за можливість найняти працівника;
- ② велика кількість працівників певного виду праці, які мають однаковий рівень кваліфікації, незалежно один від одного пропонують цей вид праці.

③ на конкурентному ринку праці ні фірми, ні працівники не можуть впливати на рівень заробітної плати, яка встановилась на цьому ринку праці;

④ для працівників не існує перешкод для переходу з одного місця праці на інше.

На такому ринку рівень (ставка) заробітної плати визначається на ринку праці W_e як результат взаємодії попиту на працю і її пропозиції (рис. 4а). За цієї ставки конкурентна фірма наймає всіх працівників (рис. 4б). Вона наймає невелику частку загальної пропозиції цього виду праці і не може вплинути на ставку заробітної плати. Для певної фірми пропозиція праці абсолютно еластична. Для фірми, яка максимізує прибуток, точка E визначає ту оптимальну чисельність найманих працівників L_e , яку фірма може найняти за ставки заробітної плати W_e . Загальні витрати фірми на заробітну плату дорівнюють площі прямокутника $W_e L_e$. Рисунок 4б демонструє обернену залежність між величиною заробітної плати і чисельністю зайнятих найманих працівників на фірмі.

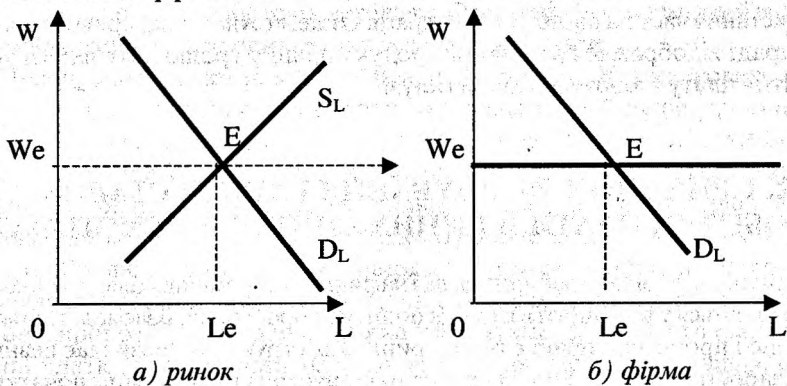

Рис. 16.4. Досканало конкурентний ринок праці

Досканала конкуренція на ринку праці є винятковим явищем. Це ідеальна ринкова модель, саме вона теоретично обґрунтовує економічні процеси, що відбуваються на ринку праці, і слугує базою для розгляду реальних ринкових моделей праці. Зауважимо, що рисунок 16.4а демонструє підхід класичної школи до пояснення функціонування ринку праці, саме ця школа заклала теоретичний фундамент вчення про ринок праці.

2.2. Моносонія на ринку праці

Для більшості ринків праці характерною є недосканала конкуренція, коли або наймані працівники, або фірми можуть впливати на рівень заробітної

плати. На ринку праці досить часто може виникати ситуація, коли монопольне становище займає фірма-покупець послуг праці. Такий ринок називається монопонією. Монопонічна влада можлива на ринку праці працівників вузької спеціалізації або у невеликих населених пунктах, економіка якого залежить від одного великого підприємства (наприклад, шахти). Для монопонічного ринку праці є характерними такі ознаки:

- ① *Працівники, які працюють на фірмі, що є монопоністом на ринку праці, становлять основну частину працівників цього виду праці;*
- ② *цей вид праці є відносно немобільним. Причиною немобільності може бути необхідність перекваліфікації робочої сили, коли виникнуть альтернативні місця праці. До причин немобільності можна зарахувати і географічний фактор, тобто необхідність зміни місця проживання в разі зміни місця праці.*
- ③ *Монополіст сам визначає рівень заробітної плати: ставка заробітної плати перебуває у прямо пропорційній залежності від кількості найманих працівників.*

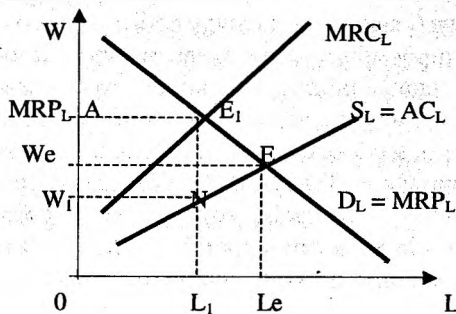

Рис. 16.5. Монопонія на ринку праці

Для монопоніста крива пропозиції праці S_L є висхідною (рис. 16.5): для того, щоб монопоніст міг залучити до праці більшу кількість найманих працівників, він повинен підвищувати ставку заробітної плати. Ця крива одночасно є кривою пропозиції праці для певної фірми і кривою ринкової пропозиції праці. Для монопоніста крива граничних витрат на працю розміщена вище від кривої про-

позиції праці, оскільки залучення додаткових працівників вимагає підвищення заробітної плати, причому не лише додатковим працівникам, а всім працівникам, що зайняті на фірмі.

Рівновага досягається у точці E_1 , яка відповідає рівню зайнятості L_1 і ставці заробітної плати W_1 . Ставка заробітної плати W_1 є нижчою від граничної дохідності праці. Отже, монопоніст, який максимізує прибуток, визначає таку ставку заробітної плати, яка дозволяє йому збільшити прибуток на величину, що дорівнює площі $E_1 N W_1 A$.

Точка E – це точка рівноваги за умов досконалої конкуренції на ринку праці. Відповідно, фірма-монопоніст наймає меншу кількість працівників і виплачує їм нижчу заробітну плату, ніж фірма в умовах досконалої конкуренції. Скорочення зайнятих працівників зменшує ефективність використання праці на величину, що дорівнює площі трикутника $E N E_1$. Цей трикутник демонструє з точки зору суспільства втрати від монопонізації ринку праці.

Крім охарактеризованих моделей ринків праці, залежно від співвідношення кількісної чисельності суб'єктів ринку праці можна назвати модель олігопсонії. Це модель ринку праці, на якому великій кількості найманих працівників протистоїть декілька фірм-роботодавців. Графічно такий ринок можна зобразити як монопсонію.

2.3. Принципи формування і зміни ставок заробітної плати на монопольному ринку праці

Монопольний ринок праці – це ринок праці, на якому функціонує сильна профспілка, яка формує пропозицію праці і є продавцем послуг праці. Основною метою діяльності профспілки є підвищення заробітної плати своїх членів. Цього профспілка може досягти за рахунок підвищення попиту на працю або за рахунок обмеження пропозиції праці.

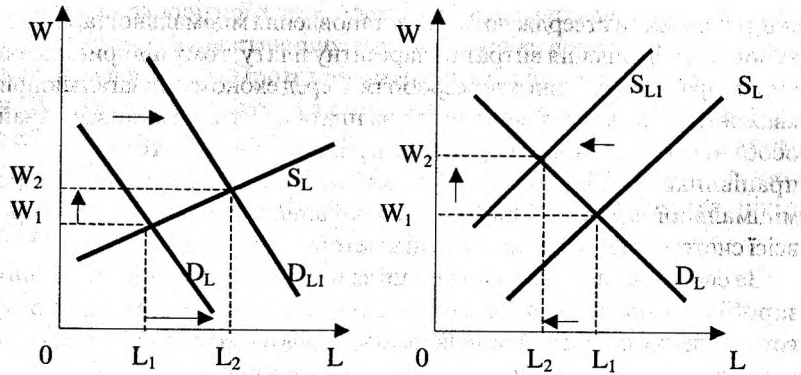
За стабільної пропозиції праці збільшення попиту на працю з D_L до D_{L1} (рис. 16.6а) підвищує ставку заробітної плати з W_1 до W_2 і збільшує зайнятість.

Підвищити попит на працю профспілка може за допомогою, по-перше, збільшення попиту на товари і послуги (реклама, політичне лобі під час розподілу держзамовлень, підтримка підприємців з метою введення протекціоністських тарифів та імпорتنих квот тощо) і, по-друге, підвищення ефективності праці. Підвищенню ефективності праці сприяє створення спільних робітничо-адміністративних комітетів, метою яких є підвищення продуктивності праці і покращення якості продукції. Так, у США майже 25 % фірм з кількістю працівників понад 500 чол. мають у своїй структурі ради робітників або спільні комітети робітників та адміністрації. Вони зайняті переважно вирішенням виробничих завдань, а також виконують інформаційні і консультаційні функції.

Успіх діяльності профспілки значною мірою залежить від ступеня еластичності кривої пропозиції праці. Вища еластичність кривої пропозиції праці переміщує акцент діяльності профспілки на зростання зайнятості. Коли крива пропозиції праці менш еластична, тоді за незначного зростання чисельності зайнятих суттєво підвищується заробітна плата.

Обмежити пропозицію праці профспілка може за допомогою скорочення робочого дня; обмеження міграції і підліткової праці; зниження пенсійного віку; введення особливих правил прийому на роботу; ліцензування професій.

Підвищити заробітну плату членів профспілки можна, обмежуючи пропозицію праці, при цьому профспілка використовує такі методи: скорочення робочого дня; обмеження міграції і підліткової праці; зниження пенсійного віку; кваліфікаційне ліцензування професій, введення особливих правил прийому на роботу, коли приймають тільки членів галузевої профспілки.

а) збільшення попиту на працю

б) обмеження пропозиції праці

Рис. 16.6. Тактика профспілок

Результативність дій профспілок визначається еластичністю кривої попиту. Вища еластичність попиту на працю зменшує результати діяльності профспілки: незначне зростання заробітної плати супроводжується зростанням рівня безробіття. Коли попит на працю є нееластичним, то заробітна плата буде зростати відчутно за незначного скорочення працівників.

Напрямом діяльності профспілок є сприяння державному нормуванню та регулюванню праці через тарифні сітки та законодавство про мінімальну заробітну плату. Мінімальна заробітна плата є вищою від рівноважного рівня за умов досконалої конкуренції (W_c).

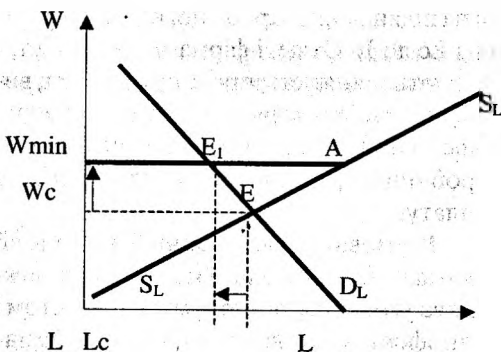

Рис. 16.7. Вплив законодавства про мінімальну заробітну плату на рівень

Результативність законодавства про мінімальну заробітну плату. Частина економістів вважає, що мінімальна заробітна плата зумовлює збільшення продуктивності праці, підвищення ставок заробітної плати і реальних доходів тих, хто працює.

Зростання мінімальної заробітної плати супроводжується переглядом всієї системи ставок оплати праці з метою її підвищення. В такому випадку крива пропозиції праці S_L переміщується з положення $S_L - S_L$ в положення $W_{min} - A - S_L$ (рис. 16.7). У точці E_1 виникає рівновага, заробітна плата при цьому підвищилась, але зменшується зайнятість з L_c до L .

У західній економічній літературі тривалий час обговорюється питання про ефективність

Інші економісти стверджують, що встановлення мінімальної заробітної плати зумовлює збільшення витрат на заробітну плату, тому підприємці наймають менше працівників, виникає безробіття. Серед економістів загальноприйнятим вважається, що мінімальна заробітна плата негативно впливає на зайнятість особливо низькокваліфікованих працівників. Проте в цілому зайняті працівники, особливо найбільш кваліфіковані, виграють від зростання мінімальної заробітної плати, оскільки воно супроводжується переглядом всієї системи ставок оплати праці з метою її підвищення.

За своїм впливом на ринок праці законодавче встановлення мінімальної заробітної плати аналогічне ефекту, який одержується в результаті встановлення профспілкою фіксованої ставки заробітної плати. Це означає, що профспілка на ринку праці, формуючи пропозицію праці, володіє монопольною владою: встановлює високу ставку заробітної плати і відповідну зайнятість.

2.4. Принципи формування і зміни ставок заробітної плати в умовах двосторонньої монополії

На сучасному ринку праці можлива ситуація, коли фірмі-монопсоністу протистойть профспілка-монополіст. Така ситуація називається двосторонньою монополією. Вона характерна для сучасних розвинутих країн, де функціонують сильні галузеві профспілки (рис. 16.8).

Фірма-монопсоніст на такому ринку праці буде скорочувати зайнятість з L_c до L , одночасно вона прагне знизити заробітну плату до рівня W_2 . Діяльність профспілки спрямована на підвищення заробітної плати до рівня W_3 , скорочуючи також зайнятість з L_c до L . Отже, і фірма-монопсоніст, і профспілка в умовах дуополії зменшують зайнятість, проте профспілка, виражаючи інтереси працівників, свою діяльність спрямовує на підвищення заробітної плати, а фірма-монопсоніст, намагаючись зменшити витрати виробництва, навпаки, знижує заробітну плату.

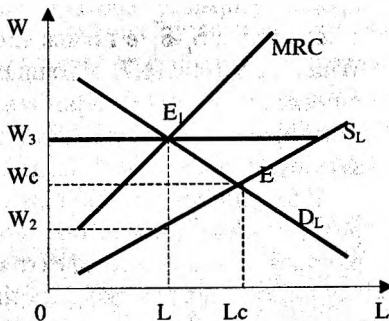

Рис. 16.8. Двостороння монополія на ринку праці

В умовах двосторонньої монополії визначений інтервал, в межах якого можлива угода між фірмою-монопсоністом і профспілкою-монополістом. Фірма-монопсоніст буде намагатися встановити заробітну плату на рівні W_2 , а галузева профспілка – на рівні W_3 . Ця проблема вирішується і розв'язується шляхом переговорів, профспілки, і підприємці укладають колективні угоди. В

результаті ставка заробітної плати залежить від сили впливу сторін. Сторона, яка має більшу силу й ефективнішу стратегію, може домогтися ставки, яку запропонувала вона сама. Проте цілком можливо, що вона буде встановлена на рівні W_c . Це означає, що на такому ринку праці, по суті, монополія з одного боку може частково нейтралізувати монополію з протилежного боку, і ставка заробітної плати та рівень зайнятості наближаються до умов конкурентного ринку, тобто більш оптимального для суспільства, ніж за монопсонії.

3. ОСОБЛИВОСТІ РИНКУ ПРАЦІ

Досі ми передбачали, що на ринку праці встановлюється середній рівень заробітної плати. Реально рівень заробітної плати в різних галузях і у різних працівників відрізняється досить суттєво, тобто є значно диференційованим.

3.1. Диференціація ставок заробітної плати

Диференціація ставок заробітної плати є першою особливістю ринку праці. До причин, що зумовлюють диференціацію ставок заробітної плати, відносять:

① відмінності у кваліфікації, здібностях, досвіді роботи. В результаті можна виділити різні групи певних професій, що не конкурують. Так, на ринку праці виділимо два сектори, в межах яких формується свій попит на працю і пропозиція праці. Це сектор кваліфікованої і сектор некваліфікованої праці (рис. 16.9).

Висока ставка заробітної плати кваліфікованої праці пояснюється, по-перше, високими витратами у підготовці кваліфікованої робочої сили і значно вищою граничною дохідністю кваліфікованої праці порівняно з некваліфікованою, а по-друге, обмеженою пропозицією такої праці. На

протипагу пропозиція некваліфікованої праці буде більшою, а затрати на її підготовку дуже низькими.

Сучасна економічна теорія витрати, пов'язані з освітою і навчанням, трактує як один з напрямків інвестицій в людський капітал. Під людським капіталом розуміють запас знань, отриманих під час навчання. Саме високу

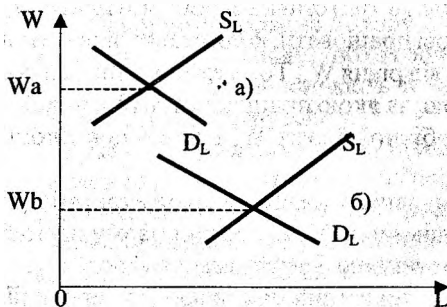

Рис. 16.9. Ринок кваліфікованої (а) і некваліфікованої (б) праці

заробітну плату висококваліфікованої праці можна розглядати як дохід від інвестицій у людський капітал. Інвестиції в людський капітал є вигідними й доцільними як для висококваліфікованих працівників, так і для підприємців і суспільства в цілому;

②різні умови праці і різна її привабливість. Диференціація заробітної плати характерна для працівників однакової кваліфікації в межах однієї групи, що конкурує. Зокрема, гірші умови праці, шкідливий характер виробництва компенсуються вищою заробітною платою. Працівники менш привабливої з точки зору умов праці галузі одержують компенсаційну заробітну плату, тобто додаткову заробітну плату.

1.2. Дискримінація праці

Другою особливістю ринку праці є дискримінація праці. Вона має місце тоді, коли не забезпечують рівних можливостей для певних груп людей знайти роботу, звільняють працівників, які є прихильниками створення профспілки, встановлюють для національних меншин занижену заробітну плату, занижують заробітну плату жінкам або відмовляють їм у працевлаштуванні, а також коли під час працевлаштування передбачено ряд політичних, соціальних та інших умов.

Дискримінація у більшості країн офіційно заборонена, хоча вона трапляється і сьогодні. Особливо вона проявляється у тих країнах, де ринкова економіка є на етапі становлення.

1.3. Економічна рента на ринку праці

Третьою особливістю ринку праці є наявність економічної ренти. Економічна рента – це додатковий дохід, який одержують більш кваліфіковані працівники, тобто рента є платою за рідкісний ресурс – їх кваліфікацію.

На конкурентному ринку праці (рис. 16.10а) ставка заробітної плати W_E є рівноважною, проте працівники готові працювати, коли ставка заробітної плати буде нижчою, проте не нижчою від рівня W_0 . Тому економічна рента є різницею між мінімальною заробітною, за якою працівники готові працювати, й рівноважною ставкою заробітної плати W_E і дорівнює площі трикутника $W_E E W_0$.

В умовах досконалої конкуренції наявність на ринку праці економічної ренти приваблює в галузь нових працівників. У довгостроковому періоді крива пропозиції праці стає більш еластичною, і рента зменшується.

Отже, величина економічної ренти залежить від еластичності пропозиції. Економічна рента відсутня, коли пропозиція праці абсолютно еластична. На рис. 16.10б показано утворення економічної ренти за умови абсолютно

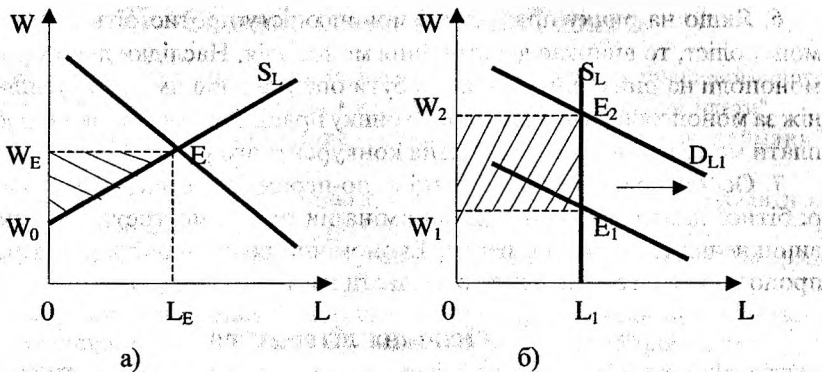

Рис. 16.10. Економічна рента на ринку праці

нееластичної пропозиції праці. Така ситуація характерна для галузей, де залучають унікальні людські ресурси. Наприклад, відомі кіноактори, представники модельного бізнесу, талановиті спортсмени отримують високі заробітні плати, пропозиція послуг їхньої праці обмежена й абсолютно нееластична. Тому зростання популярності, наприклад, кіноактора означає зростання попиту на послуги його праці, відповідно, зростає його заробітна плата з W_1 до W_2 . Заштрихована площа чотирикутника $W_2E_2E_1W_1$ є економічною рентою. Економічна рента – це плата за ресурс, пропозиція якого є абсолютно нееластичною. Вона є різницею між фактичною платою за послуги ресурсу і тією мінімальною ціною, яку необхідно заплатити, щоб примусити власника цього ресурсу його продавати.

✓ Висновки

1. На ринку праці наймані працівники пропонують послуги праці, а підприємці формують попит на працю.
2. Основною формою доходу в ринковій економіці є заробітна плата. Розрізняють номінальну, тобто грошову, і реальну заробітну плату. Реальна заробітна плата – це кількість товарів та послуг, які можна придбати за номінальну заробітну плату.
3. На конкурентному ринку праці рівноважна ставка заробітної плати та зайнятість визначаються в точці перетину кривих попиту і пропозиції. Для певної фірми крива пропозиції праці є абсолютно еластичною за ціною.
4. Фірма-моносоніст наймає менше працівників і платить їм нижчу ставку заробітної плати, ніж на конкурентному ринку праці.
5. На монопольному ринку праці профспілки намагаються підвищити заробітну плату шляхом збільшення попиту на працю, обмеження її пропозиції або контролюючи ставку заробітної плати.

6. Якщо на ринку праці фірмі-монополісту протистоїть профспілка-монополіст, то виникає двостороння монополія. Наслідки двосторонньої монополії на ринку праці можуть бути оптимальнішими для суспільства, ніж за монополією чи монопольного ринку праці, оскільки ставка заробітної плати може встановитися на рівня конкурентного ринку.

7. Особливостями ринку праці є, по-перше, диференціація ставок заробітної плати, по-друге, дискримінація праці, по-третє, можливість виникнення економічної ренти. Економічна рента – це плата за ресурс, пропозиція якого є абсолютно нееластичною.

Основна література

1. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка / За ред. З. Ватаманюка та С. Панчишина. – К.: Видавничий дім "Альтернативи", 2001. – С. 522-532.
2. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика. – Частина 2. Мікроекономіка. – Львів: Просвіта, 1999. – С. 352-378.
3. Нуреев Р.М. Курс мікроекономіки. Учебник для вузов. – 2-е изд., изм. – М.: Издательство НОРМА, 2000. – С. 279-299, 303-317.
4. Пиндайк Р., Рубинфельд Д. Мікроекономіка / Пер. с англ. – М.: Экономика, 1992. – С. 363-398.
5. Самюельсон П. А., Нордгауз В. Д. Мікроекономіка / Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – С. 322-363.
6. Хайман Д.Н. Современная микроэкономика: анализ и приложения / Пер. с англ. 2-го изд. – Т.2 – М.: Финансы и статистика, 1992. – Глава 13.
7. Ястремський О.І., Грищенко О.Г. Основи мікроекономіки: Підручник. – К.: Знання, 1998. – С. 579-598.

Допоміжна література

1. Андреюк Н.В. Мікроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2004. – С.136-145.
2. Базелінська О.Я., Мініна О.В. Мікроекономіка: Навчальний посібник / За ред. О.Я.Базелінської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С.188-191, 202-214.
3. Горобчук Т.Т. Мікроекономіка: Навчально-методичний посібник. – К.: ЦУЛ, 2002. – С.84-89.
4. Кириленко В. Мікроекономіка: Навч. посібник. – К: Таксон, 1998. – С. 229-237, 250-257.
5. Лісовий А.В. Мікроекономіка: Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2003. – С.149-155.
6. Мельникова В.І., Яременко В.Г., Мельникова О.П., Корнівська В.О. Мікроекономіка: Навчальний посібник. – К.: ВД "Професіонал", 2005. – С. 282-304.

Словник нових термінів і понять

1. **Заробітна плата** – ціна, що сплачується за використання праці найманого робітника. Використовується у значенні "ставка заробітної плати".
2. **Номінальна заробітна плата** – сума грошей, яку отримує найманий робітник.
3. **Реальна заробітна плата** – кількість товарів і послуг, які можна купити за номінальну заробітну плату, тобто її купівельна спроможність.
4. **Моносонія на ринку праці** – ситуація, коли фірма є єдиним покупцем праці (наприклад, у невеликому місті).
5. **Ефект заміщення дозвілля працею** виявляється у скороченні вільного часу і зростанні заробітної плати за підвищення ставки заробітної плати.
6. **Ефект доходу** виявляється у зменшенні бажання працювати і підвищенні цінності вільного часу для працівника за досягнення певного рівня доходу, незважаючи на підвищення ставки заробітної плати.
7. **Монополія на ринку праці** – ринок праці, на якому функціонує профспілка.
8. **Профспілка** – об'єднання працівників, що має повноваження на проведення переговорів з підприємцями від імені і за дорученням своїх членів.
9. **Двостороння монополія на ринку праці** – ситуація, коли профспілка-монополіст протистоїть фірмі-моносоністу.

Реферати

1. Становлення ринку праці в перехідній економічній системі в Україні: теоретичні і практичні аспекти.
2. Ціноутворення на ринку праці. Заробітна плата в різних економічних системах.
3. Заробітна плата і чинники її формування в перехідних економіках.

Література

1. **Богиня Д.** Трансформаційні процеси в системі формування національного ринку праці: інституційний аспект // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 1. – С. 3-8.
2. **Вачевська Н.Л.** Теоретичні аспекти заробітної плати в умовах ринкової економіки // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 1. – С.177-187.
3. **Гуць М.** Оцінка стану ринку праці в умовах реформування економіки України // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 2. – С.13-17.
4. **Заяць Т.** Попит на робочу силу: проблеми формування та економічного стимулювання // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 2. – С. 25-28.
5. **Конкурентоспроможність робочої сили в системі соціально-трудових відносин: Монографія / Д.П. Богиня, Г.Т. Куликов, Л.С. Лісогор та ін. / НАН України, Ін-т економіки. Відп. ред. Д.П.Богиня. – Київ, 2003. – 214 с.**

6. Лібанова Е.М. Ринок праці: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 224 с.
7. Мандибура В.О. Проблеми обмеження монопольних проявів дискримінації робочої сили на ринку праці України // Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки: Міжн. наук.-практ. конф. – Т.1. – К., 2000. – С.127-132.
8. Мартин О.М. Ринок праці: поняття, структура, та особливості функціонування в перехідній економічній системі // Макроекономічні проблеми розвитку економічної системи / Монографія. – Львів: Камула, 2004. – С.109-129.
9. Маршавін Ю. Закономірності зародження і розвитку ринку праці та їх особливості в Україні // Економіка та держава. – 2004. – № 5. – С.7-13.
10. Мортіков В.В. Монополія і моносонія на ринку праці // Науковий збірник. – Вип. 4. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 68-72.
11. Осовий Г. Питання реформи оплати праці в Україні в контексті реалізації плану дій щодо євроінтеграції // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 3. – С. 3-11.
12. Теліщук М. Теоретичні аспекти удосконалення ринку праці // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 10. – С. 135-138.

□ Семінар

1. Особливості праці як економічного ресурсу. Попит на працю та пропозиція праці.
  - 1.1. Праця як економічний ресурс.
  - 1.2. Попит на працю та чинники, що його визначають.
  - 1.3. Пропозиція праці. Ефект заміщення та ефект доходу у визначенні індивідуальної пропозиції праці.
2. Визначення рівня заробітної плати і рівня зайнятості на досконало конкурентному ринку праці.
  - 2.1. Ознаки ринку досконало конкурентної праці.
  - 2.2. Рівновага фірми на ринку в умовах досконалої конкуренції.
3. Ринок праці в умовах недосконалої конкуренції.
  - 3.1. Визначення рівня заробітної плати і рівня зайнятості на монопольному ринку праці.
  - 3.2. Визначення рівня заробітної плати і рівня зайнятості в умовах моносонії.
  - 3.3. Визначення рівня заробітної плати і рівня зайнятості в умовах дуополії.
4. Державне регулювання ринку праці.

Основна література

1. **Базелінська О.Я., Мініна О.В.** Мікроекономіка: Навчальний посібник / За ред. О.Я.Базелінської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С.202-214.
2. **Вініченко І.І., Дацій Н.В., Корецька С.О.** Мікроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С.215-230.
3. **Горбачевська О.В., Мартин О.М.** Мікроекономіка в задачах: розв'язки та пояснення: Навчальний посібник. – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – С.138-145, 153-167.
4. **Долан Э., Линдсей Д.** Рынок: микроэкономическая модель / Пер. с англ. – С. –Пб., 1992. – С.253-264.
5. **Кириленко В.** Мікроекономіка: Навчальний посібник – К: Таксон, 1998. – С. 229-237, 250-257.
6. **Макконелл К.Р., Брю С.Л.** Аналітична економія: принципи, проблеми і політика. – Частина 2. Мікроекономіка. – Львів: Просвіта, 1999. – С. 352-378.

Допоміжна література

1. **Базилевич В., Лук'янов В., Писаренко Н., Квіцинська Н.** Мікроекономіка: Опорний конспект лекцій. – К.: Четверта хвиля, 1997. – С. 203-207.
2. **Гронтовська Г.Е., Косік А.Ф.** Мікроекономіка. Практикум: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 259-272.
3. **Лісовий А.В.** Навчально-методичний посібник з дисципліни "Мікроекономіка". – К.: Дія, 2003. – С.79-82, 131-134.
4. **Микро-, макроэкономика. Практикум / Под общ. ред Ю.А.Огибина.** – С. –Пб.: Литера Плюс, Санкт-Петербург оркестр, 1994. –С.159-173.
5. **Наливайко А.П., Євдокимова Н.М., Задорожна Н.В.** Мікроекономіка: Навчально-методичний посібник для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. А.П. Наливайка. – К.: КНЕУ, 1999. – С.146-155.

Контрольні питання

1. Які ви знаєте особливості праці як економічного ресурсу?
2. Яка різниця між номінальною і реальною заробітною платою? Які фактори визначають реальну заробітну плату?
3. Які основні характеристики конкурентного ринку праці?
4. Як формується ціна праці на досконало конкурентному ринку праці?
5. У чому виявляються ефект доходу та ефект заміщення за зміни ставки заробітної плати?
6. Як працівник робить вибір між дозволенням і працею (доходом)?
7. Чим характеризується моносонічний ринок праці?
8. Чим характеризується двостороння монополія на ринку праці? Чи може привести вона до конкурентного результату?
9. Яким чином профспілки можуть впливати на розмір ставки заробітної плати?
10. У чому полягають особливості ринку праці?

Задачі

- Оцініть правильність висловлювань:
  - з підвищенням заробітної плати обсяг пропозиції праці кожного індивіда буде зростати;
  - чим менша еластичність попиту на готову продукцію, тим еластичніший попит на працю, що використовується для виробництва цього товару;
  - активна діяльність профспілок може привести до збільшення попиту на працю;
  - для моносонії граничні витрати на працю нижчі, ніж ринкова ціна праці;
  - працівник, найнятий монополією, отримує заробітну плату більшу, ніж граничний продукт його праці у грошовому виразі;
  - заробітна плата робітників, найнятих на конкурентному ринку фірмою-монополістом на ринку готової продукції, не відрізняється від заробітної плати найнятих конкурентною фірмою, але монополіст найме меншу кількість робітників;
  - двостороння монополія – це ринкова ситуація, за якої фірма, що є єдиним наймачем певного виду праці в регіоні, купує її у єдиного продавця – профспілки;
  - головною причиною диференціації ставок заробітної плати є різниця у рівнях кваліфікації та освіти працівників.
- На графіку зображені криві попиту на працю та її пропозиції для конкурентної фірми.

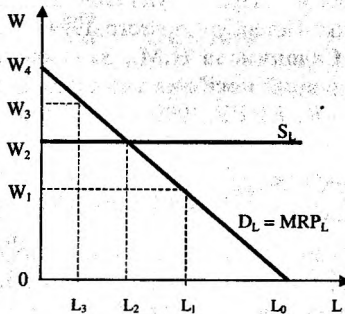

Рис. 16.11. Фірма в умовах досконало конкурентного ринку праці.

Дайте відповіді на такі запитання:

- Чи може фірма вплинути на ціну праці на ринку?
- Скільки робітників наймає фірма, яка максимізує прибуток?
- Яка величина граничного продукту L_0 -робітника?
- Площа якої фігури визначає вартість продукції, виготовленої фірмою в умовах рівноваги?
- Площа якої фігури визначає фонд заробітної плати робітників?
- Площа якої фігури визначає дохід, який залишається у фірмі після оплати праці робітників?

7. Чому дорівнює гранична дохідність останнього з найнятих робітників?

3. У таблиці наведено дані про величину граничного продукту праці у грошовому виразі (MRP_L) для певної фірми:

Кількість одиниць праці, L	MRP_L
1	20
2	19
3	18
4	17
5	16
6	15
7	14
8	13

Припустимо, що є 100 фірм з такою величиною MRP_L для конкретної праці. Визначте величину ринкового попиту на цей вид праці. Дані занесіть у таблицю:

Величина попиту на працю, чоловік	Ставка заробітної плати, гр. од.	Величина пропозиції праці, чоловік
	20	900
	19	800
	18	700
	17	600
	16	500
	15	400
	14	300
	13	200

Визначте:

- рівноважну ставку заробітної плати і чисельність найманих працівників;
- для окремої фірми граничні витрати на оплату праці, кількість найманих робітників, величину заробітної плати;
- як зміниться кількість найманих робітників, коли буде встановлено мінімальну заробітну плату на рівні 18 гр. од.

4. Фірма наймає працю в умовах досконалої конкуренції і реалізує продукцію на конкурентному ринку. Заповніть таблицю, використовуючи наведені дані.

Одиниці праці, чол.	Валовий продукт, од.	Граничний продукт, од.	Ціна одиниці продукції, грн.	Валовий дохід, грн.	Гранична дохідність праці, грн.
1	4		30		
2	10		30		
3	15		30		
4	18		30		
5	20		30		
6	21		30		

- а) скільки робітників найме фірма, коли ставка заробітної плати становить 50 грн.? Скільки робітників найме фірма, якщо ставка заробітної плати підвищиться до 140 грн.?

- б) припустимо, що ця фірма стала монополістом. 4 одиниці продукції вона може реалізувати по 40 грн., але повинна знижувати на 5 грн. ціну, щоб реалізувати граничний продукт кожного наступного робітника. Обчисліть валовий дохід і граничну дохідність праці. Скільки тепер найме фірма робітників, коли ставка заробітної плати становитиме 50 грн.? 140 грн.?

Побудуйте криву попиту на працю в умовах досконалої і недосконалої конкуренції. Порівняйте криві попиту.

5. Заповніть таблицю попиту на працю моносонічної фірми.

Одиниці праці, робітників	Валовий продукт, одиниць	Ціна продукції, грн. од.	Ставка заробітної плати, грн. од.	Валовий дохід, грн. од.	Гранична дохідність праці, грн. од.	Валові витрати (на оплату праці), грн. од.	Граничні витрати на працю, грн. од.
100	300	50	50				
110	350	50	60				
120	390	50	70				
13	420	50	80				
140	440	50	90				
150	450	50	100				
160	455	50	110				

- а) скільки робітників найме фірма, яка максимізує прибуток, і яку ставку заробітної плати вона встановить?
 б) якщо б ставка заробітної плати у цій галузі формувалась так само, як і на конкурентному ринку праці, якими б були тоді рівноважна ставка заробітної плати і рівень зайнятості?

Тести

1. Реальну заробітну плату можна обчислити:

- а) поділивши номінальну заробітну плату на рівень цін;
 б) поділивши рівень цін на номінальну заробітну плату;
 в) поділивши номінальну заробітну плату на суму цін товарів і послуг, куплених за неї;
 г) усі відповіді неправильні.

2. Фірма-монополіст буде наймати додаткових робітників до того часу, доки не буде виконуватися рівність:

- а) $P \times MP_L = W$;
 б) $P \times W = MP_L$;
 в) $MR \times MP_L = W$;
 г) $MR : MP_L = W$;
 д) $W : MR = MC$.

3. Крива попиту на працю у довгостроковому періоді:

- а) похиліша за криву попиту фірми на працю у короткостроковому періоді;
- б) стрімкіша за криву попиту фірми у короткостроковому періоді;
- в) розташована лівіше від кривої попиту на працю у короткостроковому періоді;
- г) розташована правіше від кривої попиту на працю у короткостроковому періоді.

4. Який ефект переважає на ділянці кривої індивідуальної пропозиції праці з від'ємним нахилом?

- а) ефект випуску продукції;
- б) ціновий ефект;
- в) ефект доходу;
- г) ефект заміщення.

5. Ефект заміщення, спричинений підвищенням ставки заробітної плати, спонукає робітника:

- а) обмінювати більше дозвілля на товари і послуги;
- б) обмінювати менше дозвілля на товари і послуги;
- в) менше працювати і більше відпочивати;
- г) всі варіанти відповідей правильні.

6. Конкурентна фірма, яка намагається максимізувати прибуток, повинна наймати додаткових робітників лише в тому випадку, коли:

- а) валовий дохід менший від валових витрат;
- б) гранична дохідність праці менша від ставки заробітної плати;
- в) гранична дохідність праці знижується;
- г) гранична дохідність праці збільшується;
- д) гранична дохідність праці більша від ставки заробітної плати.

7. Відповідно до теорії граничної продуктивності крива попиту на працю на конкурентному ринку:

- а) збігається з кривою граничних витрат на оплату праці;
- б) збігається з кривою граничного продукту праці;
- в) збігається з кривою граничного продукту праці у грошовому виразі;
- г) не залежить від вартості товару, що виробляється;
- д) збігається з кривою граничних витрат товару, що виробляється.

8. Порівняно з конкурентною фірмою монополіст:

- а) платить вищу ставку заробітної плати і наймає менше робітників;
- б) платить нижчу ставку заробітної плати, але наймає більше робітників;
- в) платить нижчу ставку заробітної плати і наймає таку саму кількість робітників;
- г) платить нижчу ставку заробітної плати і наймає менше робітників;
- д) платить вищу ставку заробітної плати і наймає більше робітників.

9. Граничні витрати на оплату праці являють собою:

- а) збільшення змінних витрат в разі збільшення обсягу випуску продукції на одиницю;
- б) збільшення постійних витрат в разі збільшення обсягу випуску продукції на одиницю;
- в) збільшення валових витрат на працю в разі найму додаткового робітника;
- г) збільшення постійних витрат в разі збільшення обсягу випуску продукції на одиницю.

10. Ознаками дуополістичного ринку праці є:

- а) велика кількість фірм, що конкурують, за найм певного виду праці;
- б) попит на працю є абсолютно еластичний;
- в) ставка зарплати на фірмі, яка максимізує прибуток, може бути нижчою від граничних витрат праці;
- г) ставка зарплати "диктується" найманими працівниками.

РИНОК КАПІТАЛУ ТА РИНОК ЗЕМЛІ

✦ **Методичні поради**

Праця, земля і капітал є найважливішими факторами виробництва. У попередній темі ми розглянули ринок праці. У цій темі проаналізуємо функціонування ринків капіталу і землі. Кожний із цих ресурсів має свої особливості, які визначають специфіку попиту та пропозиції конкретного фактора. Головна особливість ринків капіталу і землі полягає в тому, що ці ресурси є факторами тривалого використання, а тому фірми, ухвалюючи рішення щодо їх залучення, щодо механізму визначення максимальної ціни попиту на ці ресурси, завжди повинні враховувати фактор часу.

Під капіталом, який розглядається у цій темі, розуміють фізичний капітал, тобто економічний ресурс, який створений людиною, виступає у вигляді капітальних благ і використовується для виробництва товарів та послуг. Зростання запасу фізичного капіталу відбувається за допомогою інвестицій. Аналіз фізичного капіталу та інвестицій поданий в рекомендованому підручнику Р. Піндайка і Д. Рубінфельда [4, с. 399-401], а також Р.М. Нуреева [3, с. 318-322], в якому розглянуто короткострокові і довгострокові інвестиції.

У реальній практиці у процесі інвестування підприємств часто залучає позичковий капітал. Грунтовно питання, пов'язані з попитом фірми на кредити з використанням вдалих прикладів, проаналізовано у підручнику С.Фішера, Р. Дорнбуша, Р. Шмалензі [7, гл. 18]. Рекомендуємо також під час вивчення суті відсоткової ставки і факторів, що її визначають, звернути увагу на матеріал підручника К. Макконнелла і С. Брю [2, с. 383-388].

Підприємств купує капітальні блага з метою підвищення дохідності свого бізнесу. При цьому він повинен оцінити майбутні доходи від використання капіталу сьогодні. Такі розрахунки мають назву дисконтування, а сьогоднішня цінність майбутніх доходів називається поточною дисконтованою вартістю. Процес дисконтування розглянуто на більш глибокому теоретичному рівні та із вдалими прикладами у підручнику Р. Піндайка і Д. Рубінфельда [4, с. 402-411].

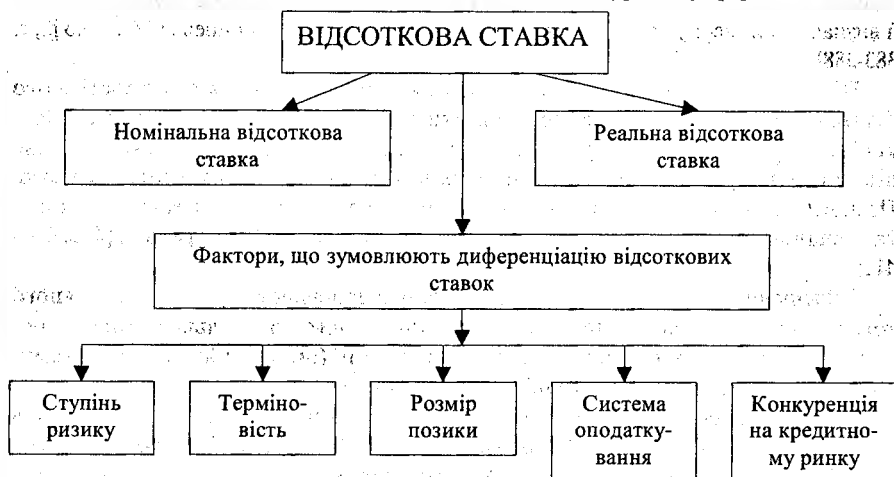
Здійснюючи інвестиції, підприємств оцінює доцільність купівлі капітального товару. При цьому він повинен порівняти ціну попиту капітального товару (поточну дисконтовану вартість) із ціною пропозиції (інвестиційними витратами) або порівняти граничну ефективність інвестицій із ставкою позичкового відсотка. Механізм ухвалення фірмою інвестиційних рішень рекомендуємо розглянути в рекомендованих підручниках Ю. Бажала [1, с. 179], Р. Піндайка і Д. Рубінфельда [4, с. 402-411] і С. Фішера, Р. Дорнбуша, Р. Шмалензі [6, гл. 18].

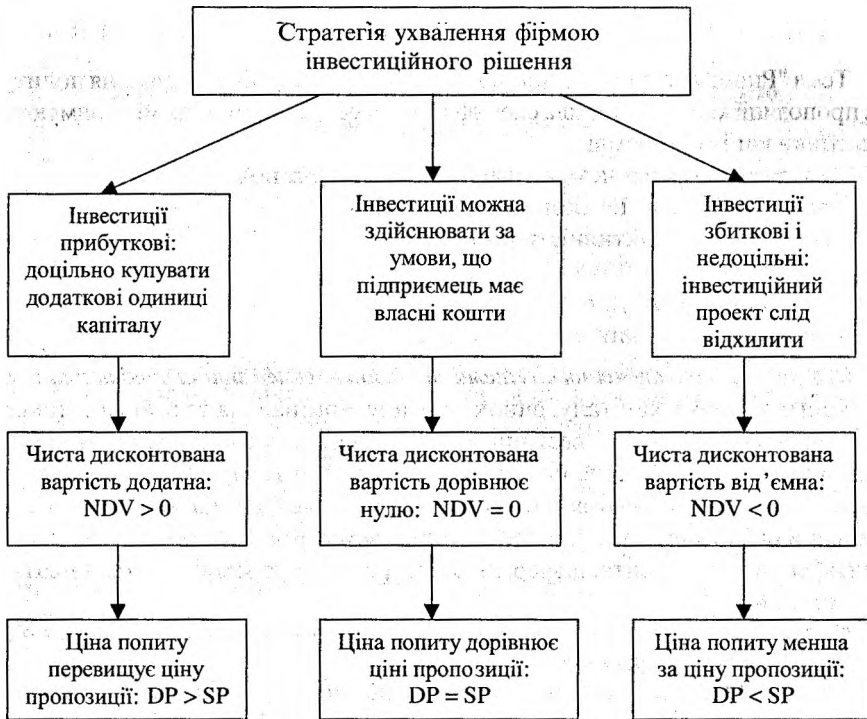
Земля як економічний ресурс характеризується обмеженістю, що зумовлює обумовлює абсолютну нееластичність її пропозиції. У таких умовах вирішальну роль у формуванні ціни землі відіграє попит на землю. Найбільш загальне уявлення про механізм формування попиту на землю і пропозиції землі дають підручники К. Макконелла і С. Брю [2, с. 379-381] та П. Самюельсона і В. Нордгауза [5, с. 364-368]. Рекомендуємо, з'ясовуючи це питання, звернутись до матеріалу підручника Р. Нуреева [3, с. 329-333], де висвітлено не тільки проблему формування пропозиції землі, але й сукупного попиту на землю, в тому числі сільськогосподарського і несільськогосподарського попиту на землю.

Економічна рента – це дохід власника економічного ресурсу, пропозиція якого є строго обмежена. З цим поняттям ми стикалися, вивчаючи ринок праці. На ринку землі економічна рента називається земельною рентою. Економісти виділяють два види земельної ренти: абсолютну земельну ренту і диференціальну ренту. Механізм утворення абсолютної земельної ренти, диференціальної ренти I і диференціальної ренти II, а також формування ціни на землю та орендної плати рекомендуємо розглянути з використанням підручника Р. Нуреева [3, с. 333-340], де ці питання розглянуто на достатньо глибокому теоретичному рівні та із вдалим прикладами. Викладення цих проблем в інших рекомендованих підручниках [2, с. 380-383; 5, с. 364-371] має значно полегшений характер, тому може бути використаний здебільшого для ілюстрації теоретичних проблем, ніж для їх розгляду.

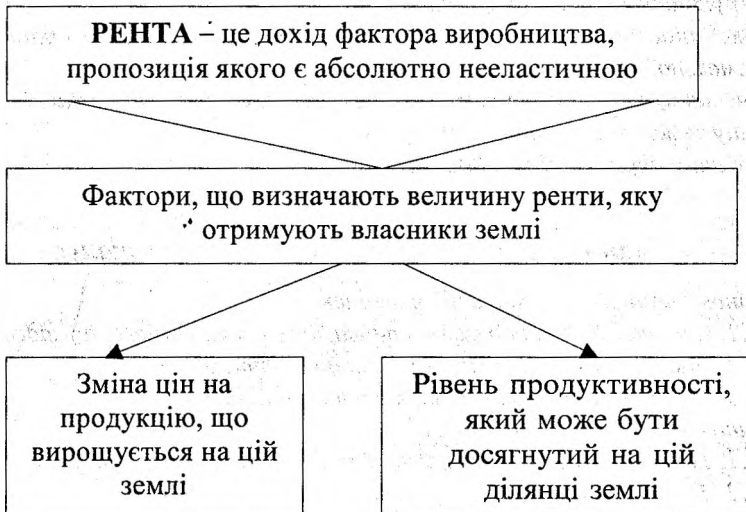
Цікавий фактичний матеріал і глибокий аналіз проблем в аграрному секторі країн ЄС, зокрема розвитку орендних відносин, визначення величини орендної плати, зростання цін на землю та орендної плати, подано в рекомендованій монографії М. Трейсі [6].

Питання становлення та розвитку ринку капіталу й ринку землі в перехідних економічних системах, зокрема в Україні, потребують поглиблено самостійного вивчення. Джерела літератури подані у списку літератури до рефератів.

Система основних понять теми

Тема "Ринок капіталу і ринок землі" розглядає теорію формування попиту та пропозиції капіталу й землі, специфіку визначення доходу, який отримують власники капіталу і землі.

Перед тим, як розпочати вивчення теми, студент повинен знати про:

- ринковий попит на економічні ресурси;
- граничну продуктивність ресурсу;
- інвестиції;
- економічну ренту;
- закон спадної граничної продуктивності.

☞ *У результаті вивчення цієї теми студент повинен знати такі поняття, як:* капітал, форми капіталу, ринок капіталу, номінальна та реальна ставка позичкового відсотка, інвестиції, дисконтування, дисконтована вартість майбутнього доходу, ціна попиту на капітальний товар та ціна його пропозиції, чиста дисконтована вартість, норма доходу на капітал, оптимальний рівень інвестування, земля, ринок землі, попит на землю, земельна рента, економічна рента, диференціальна рента, ціна землі, орендна плата;

☞ *вміти:*

- ⇒ *пояснити відмінність між номінальною і реальною ставкою позичкового відсотка;*
- ⇒ *пояснити дію механізму попиту і пропозиції як на ринку капіталу, так і на ринку землі;*
- ⇒ *обчислювати поточну і чисту дисконтовану вартість;*
- ⇒ *обгрунтовувати інвестиційні рішення фірми;*
- ⇒ *пояснити причини виникнення економічної ренти та особливості земельної ренти;*
- ⇒ *пояснити, чому саме попит на землю є головним чинником, який визначає ціну земельної ділянки і її зміну;*
- ⇒ *визначати ціну земельної ділянки.*

□ *План (логіка) викладу і засвоєння матеріалу:*

1. *Ринок капіталу і позичковий відсоток.*
  - 1.1. *Капітал як фактор виробництва, його суть. Позичковий відсоток.*
  - 1.2. *Дисконтована вартість і методи її обчислення.*
  - 1.3. *Стратегія ухвалення фірмою інвестиційного рішення.*
2. *Ринок землі і земельна рента.*
  - 2.1. *Попит на землю і пропозиція землі. Особливості ринку землі.*
  - 2.2. *Економічна і земельна рента.*
  - 2.3. *Ціна землі та орендна плата.*

1. РИНОК КАПІТАЛУ І ПОЗИЧКОВИЙ ВІДСОТОК

1.1. Капітал як фактор виробництва, його суть.

Позичковий відсоток

Капітал є одним з елементів національного багатства. Сучасна економічна теорія під капіталом розуміє економічний ресурс у вигляді капітальних благ, який створений людиною і використовується для виробництва товарів і послуг. Таке визначення дає повне розуміння капіталу: він одночасно є результатом виробництва і фактором виробництва (економічним ресурсом). Капітал постійно відтворюється у національній економіці.

В економічній літературі під капіталом розуміють запас, який створює потік, при цьому виділяють три форми капіталу: людський, грошовий і фізичний. Людський капітал охоплює знання, виробничий досвід, трудові навички. Грошовий або позичковий капітал – це певна сума грошей, які кредитор надає підприємцю у тимчасове користування з метою одержання позикового процента. Фізичний капітал – це будівлі, споруди, машини, обладнання, сировина і т.д. Його у свою чергу поділяють на основний та оборотний капітал. В Україні сьогодні в такій практичній дисципліні, як бухгалтерський облік, сукупність основних та оборотних засобів, тобто матеріально-технічних засобів, розглядається як капітал підприємства. Оборотний капітал поновлюється у кожному виробничому циклі, оскільки його вартість зараховується до витрати повністю. Це сировина, вартість основних і допоміжних матеріалів. Основний капітал використовується протягом декількох років, замінюється у міру фізичного і морального зносу. Вартість основного капіталу включається виробником у витрати виробництва у вигляді амортизаційних відрахувань.

У якій би із трьох форм капітал не був, він характеризується трьома властивостями: мобільністю, вразливістю та обмеженістю. Мобільність капіталу означає, що він рухається туди, де уряди і їхня політика стабільні, сприятливий інвестиційний клімат, тобто наявні конкретно визначені можливості одержання прибутку. Завдяки таким властивостям, як мобільність та вразливість, капітал здатний переміщуватися між сферами діяльності, регіонами і країнами. Швидкість та ефективність такого переміщення залежить від податкової, валютної, амортизаційної, кредитної торговельної та іншої політики держави. Капітал не може збільшуватися у розмірах за бажанням чи розпорядженням урядів, оскільки, як зазначалось раніше, він є рідкісним.

Отже, надалі під капіталом ми розуміємо основний капітал (капітальні блага), тобто фактор тривалого користування, який застосовується для виробництва товарів і послуг. Використання капіталу дає можливість підприємцю отримати певний дохід, тобто цінність капіталу сьогодні залежить

від того, що він може виробити в майбутньому. Підприємець збільшує капітал сьогодні, відмовляючись від поточного споживання, щоб у майбутньому одержати набагато більше. Інакше кажучи, потік майбутнього доходу стимулює створення сьогоднішнього запасу капіталу.

Зростання запасу фізичного капіталу відбувається завдяки інвестиціям. Інвестування – це процес створення або збільшення запасу капіталу за рахунок фінансових ресурсів. У широкому розумінні інвестиції – це вкладення капіталу з метою наступного його збільшення. Цей приріст капіталу повинен бути достатнім, щоб компенсувати інвестору відмову від альтернативного використання фінансових ресурсів і винагородити його за ризик та відшкодувати втрати від інфляції в майбутньому. Розрізняють валові і чисті інвестиції. Валові інвестиції – це загальне збільшення запасу капітальних товарів. Чисті інвестиції – це різниця між валовими інвестиціями і величиною засобів, що йдуть на заміщення зношеного капіталу (амортизаційним фондом).

Для фінансування інвестиційних проектів фірма, крім власних грошових ресурсів, залучає позичковий капітал. Ціною позичкового капіталу виступає позичковий відсоток. Ставка позичкового відсотка визначається відношенням суми позичкового відсотка до величини позики і виражається у процентах. Для інвестора вона виступає як альтернативна вартість інвестицій.

Розрізняють номінальну і реальну ставки позичкового відсотка. Номінальна ставка – це ставка, що не враховує інфляційних процесів, вона оголошується банками. Реальна ставка відсотка – це номінальна ставка за мінусом темпу інфляції. Саме реальна ставка визначає інвестиційне рішення фірми.

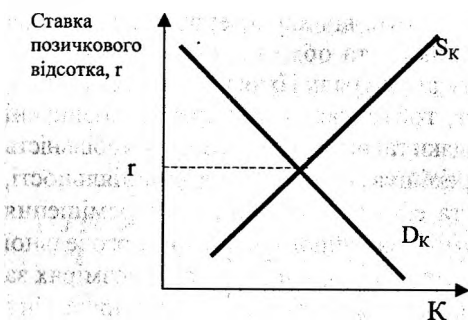

Рис. 17.1. Ринок позичкового капіталу

Ринкова ставка позичкового відсотка формується, як і будь-яка рівноважна ціна, й визначається в результаті взаємодії попиту на гроші і їх пропозиції (рис. 17.1). Попит на кредитні кошти формують фірми (для реалізації довгострокових інвестиційних проектів) і домогосподарства (для купівлі товарів довгострокового користування). Крива попиту на позики є спадною: між величиною ставки позичкового процента та обсягом попиту на позики є обернена залежність. Обсяг пропозиції позичкових коштів формують домогосподарства за рахунок заощаджень. Ці заощадження зберігаються на

депозитних рахунках комерційних банків. Обсяг пропозиції заощаджень прямо пропорційно залежить від величини ставки позичкового відсотка, тому крива пропозиції заощаджень є висхідною.

Зауважимо, що тенденція до встановлення єдиної ставки позичкового відсотка характерна в умовах досконалої конкуренції. У дійсності, яка далека від досконалої конкуренції, існує широкий діапазон ставок. Величина позичкової ставки залежить від таких факторів:

① *Ступінь ризику.* Більший відсоток встановлюється банком, коли наявна ймовірність, що позичальник не поверне позику. Вищий відсоток компенсує ризик;

② *Терміновість.* За однакових умов короткострокові позики, як правило, надаються під нижчу ставку відсотка, ніж довгострокові;

③ *розмір позики.* Ставка позичкового відсотка є вищою для меншої за розміром позики, оскільки адміністративні витрати з надання великої і малої позик є однакові;

④ *система оподаткування.* Кредитор надасть перевагу такому розміщенню грошей, навіть за менший відсоток, де дохід оподатковується за меншою ставкою;

⑤ *конкуренція на кредитному ринку.* Якщо банк не має конкурентів, він призначає високу ставку відсотка. Розвиток конкуренції у банківській справі, усунення монополізму сприяють гнучкості відсоткових ставок.

Економісти користуються одною ставкою позичкового відсотка, або так званою чистою ставкою позичкового відсотка. У США вона близька до ставки відсотка, яка сплачується на довгострокові облігації уряду, які він випускає для фінансування бюджетного дефіциту. У 90-х роках ХХ ст. ставка відсотка за такими цінними паперами дорівнювала 8-9%.

1.2. Дисконтована вартість і методи її обчислення

У попередньому питанні ми з'ясували, що підприємець завдяки інвестицій збільшує запас капіталу. Збільшення затрат капіталу в поточному періоді забезпечує виробництво додаткового обсягу економічних благ у майбутньому. Виникає проблема зіставлення благ у поточному і майбутньому періодах. Тому правильна оцінка майбутніх доходів сьогодні дає можливість підприємцю зробити правильний вибір інвестиційних проектів.

Підприємець, що купує капітальний товар, порівнює очікуваний дохід від капітального товару, який він зможе одержати, і витрати на його придбання.

Капітальні блага приносять дохід протягом певного періоду. Тому підприємець повинен визначити ціну, яку необхідно заплатити за капітальний

товар, щоб через певний період у процесі його експлуатації одержати очікуваний дохід. У світовій практиці такий розрахунок називають дисконтуванням майбутнього доходу. Дисконтування дає можливість порівняти вартість грошових потоків у різні періоди часу, зокрема майбутніх доходів від капітальних благ та сьогоднішніх витрат на їх придбання.

Необхідність дисконтування майбутнього доходу, який може отримати фірма від експлуатації капітального товару, пояснюється тим, що гроші можна використати альтернативно. Так, гроші можуть або заощаджуватись на банківському депозитному рахунку і приносити дохід у формі суми банківського відсотка, або бути вкладені у цінні папери і також приносить суму відсотка.

Теорія дисконтованого грошового потоку передбачає, по-перше, необхідність врахування розміру інвестицій, оскільки величина інвестицій впливає на ефективність інвестиційного проекту, а також фактора часу, оскільки інвестування конкретних проектів здійснюється за теперішнього часу з розрахунком отримання доходів у майбутньому, а цінність грошей у часі змінюється.

Отже, дисконтування – це обчислення поточної вартості (сьогоднішньої цінності) доходу, який може бути отриманий в майбутньому періоді. Поточна дисконтована вартість (*PDV*) – це сьогоднішня цінність потоків майбутніх доходів. Вона обчислюється за формулою:

$$PDV = \sum_{i=1}^t \frac{P_i}{(1+r)^i},$$

де P_i – приріст прибутку в i -му році від реалізації інвестиційного проекту;
 r – ставка позичкового відсотка, яка використовується як коефіцієнт дисконтування.

Коефіцієнт дисконтування виступає як норма доходності найкращого альтернативного способу вкладання коштів з аналогічним рівнем ризику. Врахування ризику зумовлено тим, що фірми мають недостатньо коштів для здійснення інвестицій. Ризик пов'язаний із підвищенням ставок за позики, а також із зростанням темпів інфляції. Компенсація ризику буде тоді, коли інвестор отримає додатковий дохід. Для проекту із вищим рівнем ризику величина коефіцієнта дисконтування має бути більшою. Коефіцієнт дисконтування залежить від тривалості проекту: довгострокові проекти за умови однакових інших показників слід дисконтувати за вищими ставками (більший ризик), ніж короткострокові.

Поточна дисконтована вартість визначає ціну капітального товару. Формули дисконтування використовуються у розрахунках доцільності не тільки купівлі капітальних благ, але й доцільності здійснення інших інвестицій, купівлі землі, оцінці реальної вартості цінних паперів тощо.

Так, ціна безстрокового фінансового активу, тобто поточна дисконтована вартість, наприклад безстрокових облігацій, визначається за формулою:

$$PDV = \frac{N}{r},$$

де N – щорічний дохід.

Поточна дисконтована вартість цінних паперів, які мають змінні потоки платежів, визначається:

$$PDV = \frac{N_1}{1+r} + \frac{N_2}{(1+r)^2} + \dots + \frac{N_i}{(1+r)^i},$$

де $N_1, N_2, \dots, N_i$ – платежі у відповідному році.

1.3. Стратегія прийняття фірмою інвестиційного рішення

Коли фірма приймає рішення про інвестування в новий капітал, вона порівнює граничні витрати на ресурс із граничним продуктом у грошовій формі, який буде вироблений за допомогою додаткової одиниці капітального товару, або інакше – він порівнює ціну попиту і ціну пропозиції капітального товару.

Ціна попиту на капітальний товар (DP – *demand price*) – це найвища ціна, яку може заплатити підприємець. Вона дорівнює дисконтованій вартості очікуваного чистого доходу від використання капітального товару: $DP = PDV$. Підприємець не буде платити за капітальний товар більше за ціну попиту, оскільки йому вигідніше вкласти гроші в банк.

Ціна пропозиції капітального товару (SP – *supply price*) визначається сумою витрат виробництва цього товару і витрат на його реалізацію. Як правило, ця ціна вказана у прейскуранті цін, тобто це ціна реалізації.

Інвестиційне рішення фірми – це порівняння ціни попиту і ціни пропозиції капітального товару. Коли ціна попиту є більша від ціни пропозиції, тобто дисконтована вартість є вища від ціни прейскуранта, то фірмі доцільно купувати цей капітальний товар.

Для порівняння ціни попиту і ціни пропозиції капітального товару під час прийняття інвестиційного рішення використовується чиста дисконтована вартість (NPV – *net present value*), яка визначається як різниця між сьогоdnішньою вартістю грошових надходжень (PDV), отриманих у результаті інвестицій, та сьогоdnішньою вартістю інвестованих коштів (I):

$$NPV = PDV - I = \sum_{i=1}^t \frac{P_i}{(1+r)^i} - I.$$

Використання показника NPV означає, що підприємцю необхідно обирати ті інвестиційні проекти, для яких $NPV > 0$. Це означає, що дохід від інвестицій більший від інвестиційних витрат. Таким чином, критерій NPV полягає у тому, що інвестувати можна і необхідно тільки тоді, коли очікувані доходи будуть більші, ніж витрати, пов'язані з інвестиціями.

Тому можна зробити висновки:

- ① коли NPV має додатне значення, тобто ціна попиту є більшою за ціну пропозиції, доцільно купувати додаткові одиниці капіталу;
- ② коли NPV має від'ємне значення, тобто ціна попиту є меншою за ціну пропозиції, інвестиції робити недоцільно, інвестиції будуть збитковими. Альтернативне використання грошей – банківський депозитний рахунок – за існуючої ставки відсотка принесе більший дохід;
- ③ коли $NPV = 0$, тобто $DP = SP$, тоді можна купувати додаткові одиниці капіталу, за умови, що підприємець має власні кошти.

Змодельюємо стратегію прийняття фірмою інвестиційного рішення (рис.17.2). На графіку крива пропозиції капітального товару SP є горизонтальною прямою. Це пояснюється тим, що попит певної фірми не впливає суттєво на ринковий попит і не змінює ціни капітального товару на ринку. Крива попиту на капітальний товар DP є спадною лінією. Із зростанням попиту на капітальний товар ціна попиту знижується. Це пояснюється так. Інвестування є певним ризиком для підприємця, оскільки розширення виробництва і збільшення випуску продукції зумовлює проблему реалізації додаткових одиниць продукції. У результаті підприємець в умовах ризику змушений зменшувати величину очікуваного доходу.

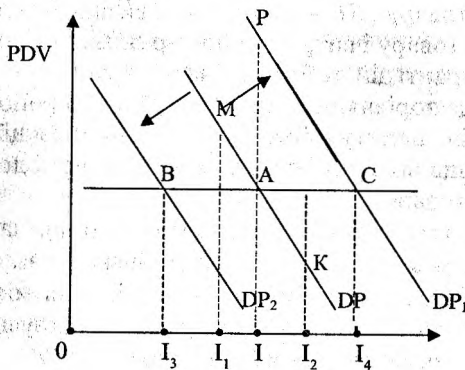

Рис. 17.2. Криві попиту і пропозиції капітального товару

Точка A – точка перетину кривих DP і SP є точкою оптимального рівня інвестицій для фірми, який дорівнює I . Коли фірма купить капітальних товарів I_1 , тобто менше від оптимального рівня, ціна попиту є більшою за ціну пропозиції. У таких умовах фірма збільшує попит на капітальний товар. У міру збільшення інвестицій ціна попиту зменшується і прямує до точки A . Коли ж величина інвестицій зросте до I_2 , то

дисконтована вартість у точці K буде меншою за ціну капітального товару. Такий розмір інвестицій недоцільний, оскільки інвестиції є збитковими.

Крива попиту на капітальний товар визначається PDV , а тому відповідає певному значенню позичкового процента. У разі зниження позичкового процента крива попиту буде зміщуватись вгору і вправо з положення DP_1 у положення DP_2 . Відповідно, коли процентна ставка підвищиться, то крива попиту зміститься вліво з положення DP_1 у положення DP_2 .

Зміна процентної ставки впливає на зміну оптимального рівня інвестицій. За умови зниження позичкового процента та рівня інвестицій I ціна попиту більша від ціни пропозиції, тому попит на капітальний товар зростатиме. Оптимальний розмір інвестицій збільшиться з I_1 до I_2 . Коли процентна ставка зростатиме, то для фірми вигідно зменшити інвестиції до рівня I_2 .

Метод NPV вважається найкращим з усіх методів оцінки ефективності інвестицій, оскільки він найповніше відображає зростання вартості капіталу в результаті інвестицій, відзначається легкістю використання і враховує вплив часу на вартість грошових потоків. Слід зауважити, що врахування фактора часу шляхом дисконтування дає добрий результат у межах не дуже великих проміжків часу (до 12-15 років).

Під час оцінки особливо великих інвестицій, а також у випадку, коли підприємець використовує позичкові кошти, використовують показник внутрішня норма дохідності (IRR – *internal rate of return*). Він характеризує рівень прибутковості конкретного інвестиційного проекту, виражений дисконтною ставкою, за якою поточна вартість грошових потоків дорівнює вартості початкових інвестицій. Цей показник визначають як коефіцієнт дисконтування, за якого $NPV = 0$.

Чим більший цей коефіцієнт, тим більша ефективність інвестицій. Якщо інвестування здійснюється за рахунок кредитних коштів, то різниця між коефіцієнтом дисконтування і ставкою процентна показує ефективність інвестиційної діяльності. Кожне підприємство може встановлювати для себе свій показник IRR , який буде використовуватись для оцінки інвестиційних проектів. Такий показник називають граничною ставкою внутрішньої норми дохідності. Проекти із більш низькою IRR відхиляються.

У країнах з ринковою економікою показник IRR часто використовують як перший крок кількісного аналізу ефективності інвестицій. Для подальшого аналізу обирають ті інвестиційні проекти, IRR яких є не нижчим 15-20 %.

Визначити стратегію прийняття фірмою інвестиційного рішення можна також за допомогою порівняння граничної ефективності інвестицій і ставки позичкового відсотка. Гранична ефективність інвестицій (MEI) вимірюється показником граничної норми віддачі (прибутковості) інвестицій:

$$MEI = \frac{\Delta TR - \Delta I}{\Delta I} \times 100,$$

де ΔTR – приріст виторгу, пов'язаний з приростом інвестицій;
 ΔI – приріст видатків, пов'язаний з інвестиціями.

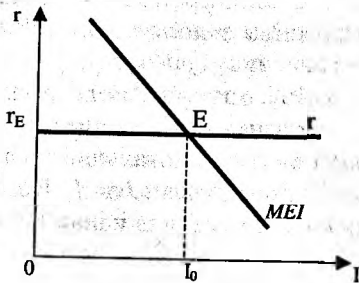

Рис. 17.3. Оптимальність інвестицій

Крива граничної ефективності інвестицій будується на основі визначеної норми віддачі для кожного з можливих обсягів інвестицій. Ця крива визначає криву попиту фірми на інвестиції, має спадний характер, оскільки кількість особливо вигідних інвестиційних проектів є обмежена, і фірма змушена буде обирати менш вигідні інвестиційні проекти.

Оптимальний обсяг інвестицій фірми I_0 буде тоді, коли гранична вигода дорівнює граничним витратам: $MEI = r$ (рис. 17.3).

Крива граничної ефективності інвестицій являє собою геометричне місце точок, де величина відсоткової ставки й обсягу інвестицій забезпечує оптимум. За обсягу інвестицій I_0 ціна попиту і ціна пропозиції капітального товару збігається, досягається оптимальний рівень інвестування.

Отже, інвестиційне рішення фірма приймає, виходячи з таких правил:

- ① коли $MEI > r$, тоді доцільно збільшувати обсяг інвестицій;
- ② коли $MEI = r$, тоді досягається оптимальний рівень інвестування;
- ③ коли $MEI < r$, тоді необхідно скорочувати інвестиції, оскільки вони є збитковими: граничні витрати є більші, ніж гранична вигода від використання капітального товару, тобто відсоткова ставка за кредит є більшою від граничної норми віддачі інвестицій. У випадку використання власного капіталу інвестування є також невигідним, оскільки альтернативне використання принесе більший дохід.

2. РИНОК ЗЕМЛІ І ЗЕМЕЛЬНА РЕНТА

Земля як економічний ресурс – це всі природні ресурси, які використовуються у виробництві, тобто орні землі, поклади корисних копалин, ліси, водні ресурси тощо. У цьому розділі для простоти аналізу ми будемо розглядати тільки ґрунт, який можна використовувати в аграрному виробництві або для спорудження будівель, споруд чи об'єктів інфраструктури.

2.1. Попит на землю і пропозиція землі.

Особливості ринку землі

Особливістю землі як економічного ресурсу є її обмеженість. У більшості країн на земній кулі можливості збільшення земельних ресурсів є незначними. На відміну від інших економічних ресурсів – праці і капіталу, – земля має специфічні особливості, а саме:

- ① земля є унікальним ресурсом, заміників якого просто не може бути;
- ② земля є природним економічним ресурсом, місцем для життя людей і база для виробничої діяльності;
- ③ земля є абсолютно немобільною, нерухомою;
- ④ земельні ділянки мають різну родючість і різне місцезнаходження;
- ⑤ землю як економічний ресурс неможливо відтворити штучно. Це безплатний дар природи, який не потребує витрат на своє створення, проте потребує значних вкладень коштів у покращення й охорону земельних ресурсів. Вкладення коштів у землю покращує її якість, але не змінює кількості землі;
- ⑥ земля не зношується, а навпаки, за умови раціонального використання підвищує свою родючість. Отже, продуктивні можливості землі є практично невичерпними, вона може використовуватися нескінченно довго;
- ⑦ вислів "цей економічний ресурс використовувався у процесі виробництва" щодо землі має свою специфіку. На відміну від капіталу, ділянка землі після того, як вона куплена, може знову у будь-який момент часу продаватися, причому ціна продажу може бути і вищою від попередньої ціни купівлі. Ціна землі поступово зростає через дефіцит, інфляцію й інші фактори;
- ⑧ земельні ресурси є кількісно обмежені. Тільки Нідерланди наприкінці ХХ ст. збільшили площі сільськогосподарських земель за рахунок осушення прибережних районів моря. В усіх країнах світу площа корисних для людини, зокрема, сільськогосподарських земель постійно скорочується, оскільки розвиваються міста, зводяться виробничі об'єкти, житлові будинки, об'єкти інфраструктури, відбувається ерозія ґрунтів.

Специфіка землі як економічного ресурсу зумовлює обмежений вплив ринкового механізму на ціноутворення на землю, який полягає в тому, що, по-перше, цей економічний ресурс є специфічною формою збереження і збільшення грошового капіталу. В умовах інфляційного зростання цін на товари і послуги зростатиме ціна на землю.

По-друге, це ціна земельної ділянки, яка після відкриття родовищ корисних копалин зростає в сотні разів. Це стосується житлового будівництва, будівництва об'єктів інфраструктури в містах.

По-третє, строга обмеженість землі обумовлює абсолютну нееластичність її пропозиції (рис.17.4). Це означає, що навіть за значного зростання цін на землю її пропозиція не може бути збільшена. В таких умовах вирішальну роль у формуванні ціни землі відіграє ефект зміни попиту на землю.

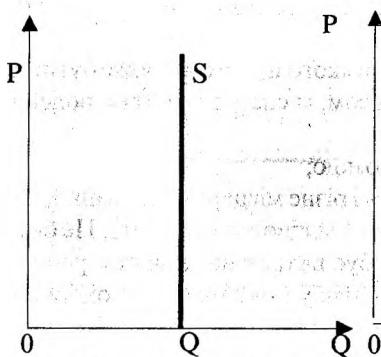

Рис.17.4. Пропозиція землі

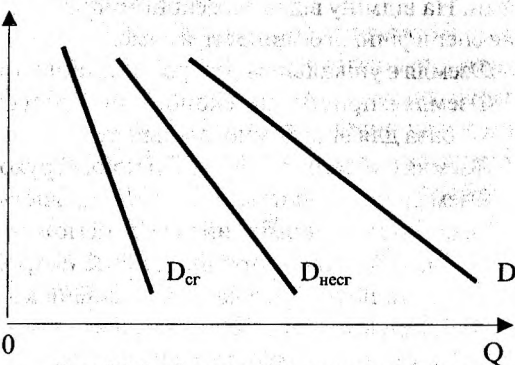

Рис.17.5. Сукупний попит на землю

Сукупний попит на землю (рис.17.5) являє собою суму сільськогосподарського (D_{cr}) і несільськогосподарського ($D_{нecr}$) попиту на землю:

$$D = D_{cr} + D_{нecr}$$

Спадний характер кривої сільськогосподарського попиту на землю пояснюється тим, що в сільськогосподарській оборот за цього рівня техніки і технології залучаються землі, які мають нижчу родючість землі. Землі із нижчою родючістю дають меншу величину граничного продукту у грошовій формі (MRP). Попит на землю є похідним від попиту на сільськогосподарську продукцію, а отже, залежить від ціни продукції і продуктивності землі. Нееластичний попит на сільськогосподарську продукцію визначає низьку еластичність попиту на землю.

Для земель несільськогосподарського призначення головним фактором, що обумовлює попит, є місцерозташування земельної ділянки. Так, ділянки в центрі міста будуть приносити більший рентний дохід, а на околиці міста – менший рентний дохід.

Попит на землю постійно зростає, оскільки, по-перше, постійно зростає попит на сільськогосподарську продукцію внаслідок зростання чисельності населення, і по-друге, зростання обсягів виробництва в національній економіці спричинює зростання попиту на землю для виробничого призначення, будівництва об'єктів інфраструктури. Зростання населення зумовлює збільшення попиту на землю для житлового будівництва. В умовах інфляції зростає попит на нерухомість, у тому числі на землю, що гарантує збереження і збільшення багатства. Тому, на відміну від інших

ресурсних ринків, де переміщуються криві попиту і пропозиції, на ринку землі визначальним фактором, який визначає ціну землі P_t , є попит (рис.17.6).

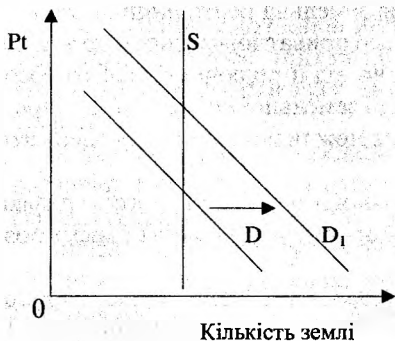

Рис.17.6. Залежність ціни землі від попиту на землю

Специфіка землі як економічного ресурсу, яка визначає особливості ринку землі, на відміну від інших економічних ресурсів, полягає у тому, що:

❶ абсолютна немобільність землі зумовлює ситуацію, щоб покупець сам прибув до цієї земельної ділянки;

❷ такі властивості землі, як її родючість та місцерозташування, є визначальними у визначенні конкурентоспроможності землі;

❸ ціна на землю повністю визначається зміною попиту на землю;

❹ власність на землю, як умова перетворення землі на товар і зарахування землі до сфери товарного обігу, має особливі ознаки, які відрізняють власність на землю від власності на капітал, а саме:

- власність на землю означає збереження і нагромадження капіталу, гарантує економічну безпеку, зменшує ризик для здоров'я людини;
- власність на землю підвищує соціальний статус людини, історично формує почуття власної гідності;
- власність на землю формує високий рівень значущості і ролі людини у суспільстві, а відповідно, задовольняє потреби людини у повазі та визнанні, забезпечує високу оцінку особистості та психологічне задоволення.

2.2. Економічна і земельна рента

Економічна рента – це дохід власника економічного ресурсу, пропозиція якого є строго обмежена. Фіксована кількість землі відрізняє ренту від заробітної плати, позичкового відсотка і прибутку.

Одним з видів економічної ренти є земельна рента. Термін "рента" в перекладі з французької мови означає "віддана". Земельна рента – це дохід власника землі, пропозиція якої є обмежена, тобто це ціна послуг землі. Отже, земельна рента виступає як потік, а пропозиція землі – як запас.

В економічній літературі спочатку проблема ренти виникла в землеробстві, тому поняття "земельна рента" й "економічна рента" спочатку збігалися. У сучасній літературі поняття "економічна рента" більш широке,

ніж "земельна рента", оскільки економічна рента виникає також на ринку праці.

Економісти виділяють два види земельної ренти: абсолютну земельну ренту і диференціальну ренту. Абсолютна земельна рента виникає на всіх ділянках землі, вона обумовлена монополією приватної власності на землю. Її одержують усі власники землі незалежно від її родючості. Тобто абсолютна земельна рента – це форма реалізації земельної приватної власності на землю. Приватна власність на землю дає можливість власнику одержати дохід.

Пояснимо утворення абсолютної земельної ренти за допомогою графіка (рис.17.7). Будемо вважати, що земля має однакову родючість і місце розташування.

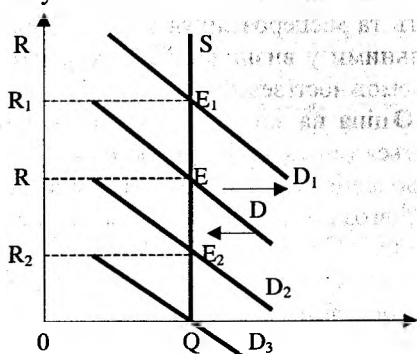

Рис.17.7. Рівновага на ринку землі

щомісячна рента з 1 га зменшується з R до R_2 . Зміна величини абсолютної земельної ренти ніяк не впливає на кількість землі, яка залишається незмінною і становить Q . Якщо попит на землю відсутній (крива попиту D_3), то абсолютна земельної рента дорівнює нулю.

Фіксована пропозиція землі зумовлює таку ситуацію, що рента не виконує ніякої спонукальної ролі в економіці. Тому деякі економісти вважають, що рентою можна було б знехтувати, і це зовсім не вплине на виробничий потенціал економіки. З цієї причини економісти ренту вважають надлишком, незаробленим доходом, тобто своєрідною платою, яка виступає в тому розумінні, що вона забезпечує наявність землі в економіці.

У розглянутій моделі абсолютної економічної ренти ми вважали, що земля має однакову родючість. Насправді земельні ділянки відрізняються за родючістю і місцем розташування. Тому, крім абсолютної земельної ренти, економісти виділяють ще диференціальну ренту, яка зумовлена монополією на землю як на об'єкт господарства. Оскільки земля є обмежена і не може бути штучно відтворена, власник землі монопольно володіє або кращими, або гіршими умовами господарювання.

Абсолютна нееластичність пропозиції землі вказує на те, що єдиним фактором, який обумовлює земельну ренту, є попит на землю. Перетин кривої попиту на землю D з кривою пропозиції S визначає рівновагу на ринку землі. Величина щомісячної ренти з 1 гектара дорівнює R . Величина сукупної ренти буде дорівнювати площі прямокутника $OREQ$. Якщо попит на землю зростає з D до D_1 , величина щомісячної ренти з 1 га збільшиться з R до R_1 . Коли попит на землю зменшиться з D до D_2 ,

Рента, яка зумовлена більш родючими ділянками землі і кращим місцезнаходженням до ринків збуту, називається диференціальною рентою I. Її отримують власники кращих за родючістю земель, а також земель, які розміщені ближче до ринків збуту сільськогосподарської продукції. В умовах постійного зростання попиту на продукти харчування виникає необхідність і можливість залучення до виробництва гірших за родючістю земель.

За умови однакового вкладення капіталу і праці власники найгірших за родючістю земель будуть отримувати тільки абсолютну земельну ренту, а середніх і кращих земель – ще й диференціальну ренту I (рис. 17.8).

Власники кращої землі будуть одержувати диференціальну ренту R_1 , а власники землі із середньою родючістю – R_2 . Диференціальна рента з найгіршої землі дорівнює нулю. Аналогічно утворюється диференціальна рента I за місцем розташування.

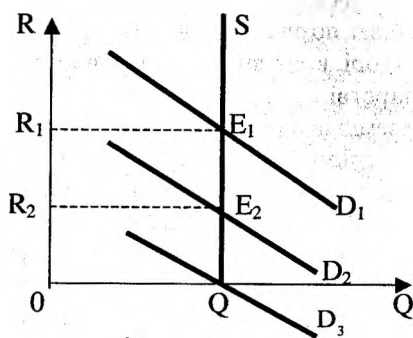

Рис. 17.8. Диференціальна рента I можна одержати на всіх без винятку земельних ділянках, різних за родючістю.

Диференціальна рента II є безпосереднім стимулом в аграрному секторі економіки. Вона є власністю орендатора, поки не закінчиться орендний договір. Додаткові вкладення капіталу і праці у землю підвищують ефективність аграрного виробництва, в разі укладання нового орендного договору диференціальна рента II переходить до власника землі.

Зауважимо, що на практиці розрізнити диференціальну ренту I і диференціальну ренту II дуже важко. Крім цього, для сучасного етапу розвитку аграрного виробництва характерними є свої особливості формування диференціальної ренти. По-перше, інтенсифікація аграрного виробництва згладжує відмінності у природній родючості земельних ділянок.

По-друге, розвиток транспорту нівелює економічну роль місця розташування земельних ділянок.

По-третє, сучасні технології виробництва, зростання продуктивності капіталу поступово зменшують відмінності у диференціальній ренті I.

Диференціальна рента I повністю пов'язана із природною родючістю земель. Розвиток аграрного виробництва передбачає додаткові вкладення капіталу й праці в одну і ту ж ділянку землі, тобто інтенсивне ведення виробництва (сучасні технології вирощування сільськогосподарських культур, інвестиції в землю). У результаті виникає надлишковий дохід з одиниці земельної площі, який називається диференціальною рентою II. Цей вид

2.3. Ціна землі і орендна плата

Ціна землі тісно пов'язана із земельною рентою, проте ототожнювати ці поняття не можна. Визначаючи ціну землі, необхідно враховувати альтернативну вартість доходу, який би отримав землевласник за умови, якщо б поклав гроші під певний відсоток на банківський рахунок. Отже, ціна землі – це капіталізована земельна рентна або дисконтована вартість майбутньої земельної ренти. Ціна землі, що продається, визначається за формулою:

$$P = \frac{R}{r},$$

де R – величина земельної ренти, що очікується з даної ділянки землі за рік;

r – ставка позичкового відсотка.

Отже, ціна землі є вищою, коли продуктивніша земельна ділянка, вищі ціни на сільськогосподарську продукцію і менша ставка позичкового відсотка.

Рента існує не тільки в аграрному секторі, вона виникає і у гірничодобувній промисловості і лісовому господарстві.

В умовах орендних відносин власник землі надає в оренду підприємцю-орендатору землю на певний орендний період. За користування землею орендатор платить земельному власнику орендну плату. Основну частину орендної плати становить величина земельної ренти. Крім цього, орендна плата включає ще амортизацію будівель і споруд, що зведені на цій землі а також відсоток на вкладений капітал власником у земельну ділянку. Зведення будівель і споруд, затрати капіталу, пов'язані з покращенням родючості ґрунту, а також з розвитком інфраструктури, зумовлюють зростання частки амортизації та відсотка на вкладений капітал в орендній платі. Це відбувається тому, що власник намагається врахувати всі затрати, підвищуючи орендну плату. Орендатори також намагаються окупити свої затрати протягом орендного періоду. Тому власники прагнуть скоротити орендний договір, а орендатори – його продовжити.

У сучасних умовах частка орендованої землі в аграрному секторі економіки у різних країнах суттєво відрізняється. У ряді країн, що розвиваються, оренда землі є основною формою землекористування. Так, в Ірані орендують землю 60 % усіх селянських сімей, у Панамі – більше 75 %. У США майже половина всіх господарств працює на повністю або частково орендованих землях. У країнах ЄС частка орендованої землі у фермерських господарствах коливається від 4,0 % в Ірландії до майже 68 % у Бельгії. Орендна плата в європейських країнах становить 1-3 % ціни землі¹.

¹Мельник Л.Ю., Макаренко П.М. Соціально-економічна оцінка землеволодіння та землекористування в аграрній сфері економіки // Економіка АПК. – 2003. – № 12. – С.121.

Загальна проблема, з якою зіткнулися у 90-х роках ХХ ст. країни Західної Європи і США – це проблема зростання орендної плати і цін на землю. При цьому ця проблема стосувалася і аграрного виробництва, і використання землі в містах.

✓ **Висновки**

1. Капітал – це економічний ресурс, створений людиною, який виступає у вигляді капітальних благ і використовується для виробництва товарів та послуг.

2. Для фінансування інвестиційних проектів підприємств використовує як власні грошові ресурси, так і позичковий капітал. Ціною позичкового капіталу виступає позичковий відсоток. Ставка позичкового відсотка для інвестора виступає як альтернативна вартість інвестицій. Інвестиційне рішення фірми визначає реальна ставка відсотка.

3. Дисконтування дає можливість порівняти вартість грошових потоків у різні періоди часу, зокрема майбутніх доходів від капітальних благ та сьогоденних витрат на їх придбання.

4. Для з'ясування вигідності та ефективності інвестиційних проектів фірми використовують такі показники: чисту дисконтовану вартість, внутрішню норму дохідності, а також порівнюють граничну ефективність інвестицій і ставку позичкового відсотка. Інвестиційний проект є вигідним і прибутковим, коли чиста дисконтована вартість – величина додатна (ціна попиту капітального товару перевищує ціну пропозиції), гранична ставка внутрішньої норми дохідності вища за ставку позичкового відсотка, граничної норми віддачі (прибутковості) також вища за ставку відсотка.

5. Особливістю землі як економічного ресурсу є її обмеженість, що обумовлює абсолютну нееластичність її пропозиції. Тому вирішальну роль у формуванні ціни землі відіграє ефект зміни попиту на землю.

6. Сукупний попит на землю включає сільськогосподарський і несільськогосподарський попит. Для земель сільськогосподарського призначення головним фактором, що обумовлює попит, є родючість ґрунтів, для земель несільськогосподарського призначення – місце розташування земельної ділянки.

7. Земельна рента – це дохід власника землі, пропозиція якої є обмежена, тобто це ціна послуг землі. Економісти виділяють два види земельної ренти: абсолютну земельну ренту і диференціальну ренту. Абсолютна земельна рента виникає на всіх ділянках землі, вона обумовлена монополією приватної власності на землю. Диференціальна рента обумовлена монополією на землю як об'єкт господарювання.

8. Між диференціальною рентою I і II є відмінності. По-перше, диференціальна рента I виникає тільки на кращих і середніх за родючістю землях, а диференціальна рента II – на всіх земельних ділянках. По-друге, диференціальна рента I пов'язана з природною родючістю землі і виникає за екстенсивного ведення сільського господарства, а диференціальна рента II виникає тільки за інтенсивного аграрного виробництва. По-третє, диференціальна рента I повністю привласнюється власником землі, а диференціальна рента II є власністю орендатора землі тільки до закінчення орендного договору, в разі укладання нового орендного договору вона стає безпосередньо власністю власника земельної ділянки.

9. Ціна землі – це капіталізована земельна рентна або дисконтована вартість майбутньої земельної ренти.

10. Орендна плата включає земельну ренту, амортизацію будівель і споруд, що зведені на цій землі, а також відсоток на вкладений капітал власником у земельну ділянку.

Основна література

1. Бажал Ю.М. Економічна теорія технологічних змін. – К.: Заповіт, 1996. – С.179
2. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика. – Частина 2. Мікроекономіка. – Львів: Просвіта, 1999. – С. 379-397.
3. Нуреев Р.М. Курс мікроекономіки: Учебник для вузов. – 2-е изд., изм. – М.: Норма, 2000. – С. 318-352.
4. Пиндайк Р., Рубинфельд Д. Мікроекономіка: Сокр. пер. с англ. – М.: Экономика, Дело, 1992. – С. 399-416.
5. Самюельсон П., Нордгауз В. Мікроекономіка / Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – С. 364-391.
6. Трейси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: Введение в теорию, практику и политику / Пер. с англ. – С. – Пб.: Экономическая школа, 1995. – 431 с.
7. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика / Пер. с англ. 2-го изд. – М.: Дело ЛТД, 1995. – Глава 18.

Допоміжна література

1. Андреюк Н.В. Мікроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Кондор, 2004. – С.146-155.
2. Базелінська О.Я., Мініна О.В. Мікроекономіка: Навчальний посібник / За ред. О.Я.Базелінської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С.191-195.
3. Лісовий А.В. Мікроекономіка: Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2003. – С.156-162.
4. Горобчук Т.Т. Мікроекономіка: Навчально-методичний посібник. – К.: ЦУЛ, 2002. – С.90-92.

Словник нових термінів і понять

1. **Капітал** – це економічний ресурс, що створений людиною і використовується для виробництва економічних благ.
2. **Номінальна процентна ставка** – ставка процента за поточного курсу без поправки на інфляцію, яка сплачується власникові капіталу за використання взятих у позику його коштів упродовж певного періоду.
3. **Реальна процентна ставка** – номінальна процентна ставка, очищена від впливу інфляції.
4. **Дисконтування** – це обчислення сьогоднішньої цінності доходу, який може бути отриманий в майбутньому.
5. **Поточна дисконтова на вартість** – сьогоднішня цінність майбутнього доходу; величина коштів, які необхідно позичити за процентної ставки, щоб забезпечити отримання доходу в майбутньому.
6. **Земля** – фактор виробництва, що включає землю, яка використовується у сільськогосподарському або промисловому виробництві, а також використовувані природні ресурси землі.
7. **Земельна рента** – дохід власника землі, оскільки пропозиція землі строго обмежена.

Реферати

1. Становлення ринку капітальних благ у перехідній економіці України.
2. Еколого-економічна ефективність виробництва і раціоналізація природокористування.
3. Проблеми формування й етапи становлення земельного ринку в Україні.

Література

1. **Бажал Ю.М.** Економічна теорія технологічних змін. – К.: Заповіт, 1996. – 240 с.
2. **Борисова В.А.** Економіко-екологічні засади аграрного землекористування // Економіка АПК. – 2000. – № 7. – С.16-22.
3. **Дорогунцов С., Чижова В.** Методологічні проблеми відтворення основного капіталу в трансформаційний період // Економіка України. – 2002. – № 12. – С. 29-35.
4. **Крекотень І.М.** Ринок землі як складова ринку нерухомості // Регіональні перспективи. – 2003. – № 4-5. – С.17-19.
5. **Мартин О.М.** Проблеми формування ринку сільськогосподарських земель в Україні // Регіональна економіка. – 2004. – № 2. – С.136-141.
6. **Мартин О.М.** Фактори розвитку ринку капіталу в перехідній економічній системі України // Лісове господарство, лісова, паперова і деревообробна промисловість. Міжвідомчий науково-технічний збірник. – Львів: УкрДЛТУ, 2003. Вип. 28. – С.167-171.

7. Ревенко М.М. Роль держави у регулюванні відносин власності на землю // Економіка АПК. – 2002. – № 5. – С. 27-30.
8. Тихонов А.Г., Паламарчук Л.В. Підходи до організації іпотеки землі в пореформеній Україні // Землепорядкування. – 2003. – № 3. – С. 3-10.
9. Том'юк Т.Б. Аналіз природно-ресурсного потенціалу та інноваційної діяльності // Регіональна економіка. – 2003. – № 2. – С.195-201.
10. Третяк А.М. Шляхи регулювання ринку землі // Вісник аграрної науки. – 2003. – № 10. – С. 62-66.

□ Семінар

1. Ринок капіталу.
  - 1.1. Капітал як фактор виробництва. Процентна ставка. Інвестиції.
  - 1.2. Дисконтована вартість. Показники сьогодишньої та майбутньої вартості у прийнятті фірмою інвестиційних рішень.
2. Ринок землі.
  - 2.1. Земля як фактор виробництва. Пропозиція землі і попит на неї.
  - 2.2. Економічна рента на ринку землі. Ціна землі та орендна плата.

Основна література

1. Вініченко І.І., Дацій Н.В., Корецька С.О. Мікроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 231-250.
2. Горбачевська О.В., Мартин О.М. Мікроекономіка в задачах: розв'язки та пояснення. Навчальний посібник. – Львів: ЛБІ НБУ, 2004. – С.139, 142-145, 168-174, 287-293.
3. Долан Э., Линдсей Д. Рынок: микроэкономическая модель / Пер. с англ. – С. – Пб., 1992. – С.268-288.
4. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка / За ред. З. Ватаманюка та С. Панчишина. – К.: Видавничий дім "Альтернативи", 2001. – С.532-536.
5. Мельникова В.І., Яременко В.Г., Мельникова О.П., Корнівська В.О. Мікроекономіка: Навчальний посібник. – К.: ВД "Професіонал", 2005. – С. 305-335.
6. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник. У двох частинах / За заг. ред. С. Будаговської. – К.: Основи, 1998. – С.148-160.

Допоміжна література

1. Базилевич В., Лук'янов В., Писаренко Н., Квіцинська Н. Мікроекономіка: Опорний конспект лекцій. – К.: Четверта хвиля, 1997. – С. 207-213.
2. Гронтковська Г.Е., Косік А.Ф. Мікроекономіка. Практикум: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – С. 273-288.
3. Кириленко В. Мікроекономіка: Навч. посібник. – К.: Таксон, 1998. – С. 238-250, 257-262.
4. Наливайко А.П., Євдокимова Н.М., Задорожна Н.В. Мікроекономіка: Навчально-методичний посібник для самост. вивч. дисц. / За заг. ред. А.П. Наливайко. – К.: КНЕУ, 1999. – С.156-166.

Контрольні питання

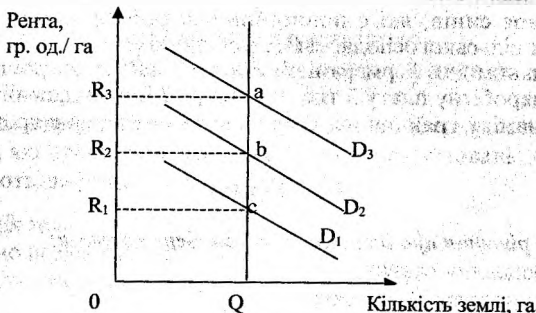
1. У чому полягає суть поняття "капітал"?
2. Як ставка процента впливає на обсяг і структуру капітальних товарів?
3. У чому полягає відмінність номінальної і реальної ставки позичкового процента?
4. Яку роль відіграє фактор часу у процесі обґрунтування інвестиційних рішень?
5. Яким чином ціна попиту та ціна пропозиції капітального товару впливають на інвестиційне рішення фірми?
6. Яким критерієм повинен керуватись підприємець під час прийняття інвестиційного рішення?
7. У чому полягає унікальність землі як ресурсу?
8. Як визначається ціна послуг землі?
9. Які фактори визначають земельну ренту?
10. Який взаємозв'язок існує між орендною платою і рентою?

Задачі

1. Оцініть правильність висловлювань:
  - а) гроші вважаються економічним ресурсом, оскільки надають можливість придбати капітальні блага – машини, устаткування, виробничі споруди;
  - б) капітальні блага – це товари тривалого користування, що застосовуються у виробництві інших благ;
  - в) на відміну від номінальної процентної ставки, реальна процентна ставка може набувати від'ємного значення;
  - г) кожна точка міжчасової бюджетної лінії визначає можливу комбінацію поточного й майбутнього рівнів споживання залежно від поточного доходу домогосподарства і ставки процента;
  - д) поточна дисконтована вартість є нинішньою вартістю потоку майбутніх доходів;
  - е) інвестиції доцільні, коли дисконтована сума майбутнього потоку доходів перевищує витрати на інвестування;
  - є) економічна рента є ціною, яку платять за використання факторів виробництва, пропозиція яких є абсолютно еластичною;
  - ж) підвищення земельної ренти стимулює зростання пропозиції землі.

2. На графіку зображена ситуація на ринку землі.

Чи можна стверджувати, що:

- а) коли попит на землю представлений кривою D_2 , то величина економічної ренти відповідає площі прямокутника OR_2bQ ;
- б) оскільки попит на землю змінюється, то величина економічної ренти також змінюється;
- в) коли попит на землю представлений кривою D_2 , а величина податку в розрахунку з гектара землі дорівнює відрізку ab , то загальна сума земельної ренти зростає на величину, представлену площею прямокутника R_1R_2ba ;
- г) коли попит на землю зростає з D_2 до D_3 , а земельний податок в розрахунку з гектара землі становить bc , то чиста економічна рента, яку отримує власник, залишається такою самою.

3. Студент має 300 грн. і вирішує: заощадити їх чи витратити. Якщо він покладе гроші у банк, то одержить через рік 339 грн. Інфляція становить 14 % на рік. Яка номінальна ставка процента? Яка реальна ставка процента? Як учинити студенту, якщо темп інфляції знизиться до 8 % за незмінної номінальної ставки?

4. Припустимо, що купівля обладнання для невеликої фабрики збільшить її прибуток за перший рік на 20 тис. грн., за другий – на 30 тис. грн., за третій – також на 30 тис. грн. Обладнання служить три роки і вимагає повної заміни. Якщо вартість обладнання 40 тис. грн., а ставка процента 10 %, чи буде фабрика його купувати?

5. Припустимо, що продається ділянка землі за ціною 30 тис. грн. Цю ділянку Ви зможете здавати в оренду, отримуючи щороку 5 тис. грн. Ставка процента становить 10 %. Чи купите ви цю ділянку землі?

6. На земельній ділянці фіксованої площі фермер зі своєю сім'єю займається сільськогосподарським виробництвом. Дані таблиці показують взаємозв'язок річного обсягу випуску продукції і кількості працівників.

Кількість робітників, чол.	Валовий дохід, тис. грн.
1	8
2	18
3	27
4	35
5	38
6	40

У фермера двоє синів, які є повноцінними робітниками. Чи необхідно фермеру наймати сільськогосподарських робітників?

Чи буде доцільним для фермера найняти ще 3 найманих робітників, виплачуючи кожному заробітну плату 3 тис. грн. на рік? Відповідаючи на запитання, використайте динаміку граничного і середнього продукту у грошову виразі?

Тести

1. Приймаючи рішення про інвестиції, фірма бере до уваги:

- а) реальну процентну ставку;
- б) номінальну процентну ставку;

- в) номінальну процентну ставку за мінусом реальної;
- г) реальну процентну ставку за мінусом номінальної.

2. Номінальна ціна безстрокової акції, яка приносить щорічний дохід 200 грн. за річної ставки $\% = 10 \%$, дорівнює:

- а) 200 грн.;
- б) 20 грн.;
- в) 2000 грн.;
- г) 100 грн.

3. Поточна дисконтована вартість – це:

- а) витрати поточного періоду на реалізацію інвестиційного проекту;
- б) сума чистих надходжень від інвестицій протягом певного періоду;
- в) ціна пропозиції капітального товару;
- г) сьогоднішнє значення суми, яка може бути виплачена в майбутньому.

4. За певного попиту на інвестиції їх величина:

- а) не залежить від процентної ставки;
- б) може збільшуватися або зменшуватися в разі підвищення процентної ставки;
- в) буде скорочуватися, якщо буде підвищуватися процентна ставка;
- г) буде збільшуватися, якщо буде підвищуватися процентна ставка.

5. Підприємець планує купити верстат ціною 8000 грн., що дасть йому можливість отримати дохід першого року 2000 грн., другого року – 3000 грн. і 4000 грн. третього року. Річна ставка $\% = 8\%$. Інвестиція у верстат:

- а) вигідна;
- б) не вигідна;
- в) даних недостатньо, щоб зробити правильний висновок.

6. Поняття "рента" застосовують до будь-якого фактора виробництва з:

- а) абсолютно еластичною пропозицією;
- б) абсолютно нееластичною пропозицією;
- в) нееластичною пропозицією;
- г) еластичною пропозицією.

7. На ринку землі:

- а) крива пропозиції землі є абсолютно еластична;
- б) в разі підвищення ціни продукту, що вирощується на землі, економічна рента збільшується;
- в) в разі підвищення ціни землі її пропозиція збільшується;
- г) фермери, які орендують землі, що ближче розташовані до ринків збуту не одержують диференціальної ренти.

8. Пропозиція землі:

- а) абсолютно нееластична;
- б) абсолютно еластична;

- в) еластична;
- г) нееластична;
- д) характеризується одиничною еластичністю.

9. У разі підвищення еластичності попиту на пшеницю еластичність попиту фермера на землю:

- а) збільшиться;
- б) зменшиться;
- в) не зміниться;
- г) замало інформації, щоб дати відповідь.

10. Ціна ділянки землі, яка приносить щорічну орендну плату 2000 грн., за ставки 10 % становить:

- а) 1000 грн.;
- б) 20000 грн.;
- в) 200 грн.;
- г) 200000 грн.

ЗАГАЛЬНА РІВНОВАГА ТА ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ

☞ Методичні поради

Відмінною рисою цієї теми з методичного погляду є її глибоко узагальнювальний характер. Саме це становить, з одного боку, перевагу теми, а з іншого – труднощі у її ґрунтовному засвоєнні.

З метою полегшення оволодіння темою у запропонованій лекції використано ряд методичних прийомів. *По-перше*, зверніть увагу на компромісний варіант підписів під рисунками. З одного боку, запропоновані підписи не є лише узагальненнями (бо тоді нема можливості студенту швидко зорієнтуватися, що саме подано на рисунку. Наприклад, замість підпису "Діаграма Еджворта" ми пропонуємо – "Діаграма Еджворта стосовно розподілу обмеженої кількості факторів (K, L) на виробництво двох товарів (X та Y)". З іншого боку, ми відійшли від копіювання західних підручників, де інколи під кожним рисунком наводиться самостійне пояснення, що до певної міри дублює текстову частину лекції.

По-друге, враховуючи складну структуру теми, для підготовки до семінару запропоновано деталізований план із вказуванням відразу ж у структурі плану основних рівностей (наприклад, рівність граничних норм заміщення для різних споживачів), що є основоположними для того чи іншого питання. Таким чином, і структура робочого плану, і в міру деталізовані підписи основних графічних моделей полегшують глибоке й системне засвоєння ключових положень теми.

По-третє, діаграма Еджворта застосовується як для аналізу ефективності розподілу ресурсів, так і для аналізу ефективності обміну продуктами. Ознайомлюючись із цією моделлю, основний акцент потрібно зробити на розумінні принципів її побудови. Для полегшення цього завдання застосування діаграми Еджворта до аналізу ефективності ресурсів виділено в окреме питання як у лекції, так і на семінарі. Коли ви вже зорієнтуєтесь у методологічних підходах побудови та застосування діаграми, вам буде значно легше застосувати її для випадку розподілу продуктів.

По-четверте, оскільки ця тема є найменш канонізованою в курсі мікроекономіки, натрапляємо в різних підручниках не лише на різні підходи до її викладення, але й на різні способи перекладу основних термінів. Отже, ми вважали за доцільне навести усі основні варіанти україномовного перекладу ключових понять теми, які подано в економічній літературі. Це полегшить вам користування додатковою літературою у процесі вивчення теми, усуваючи до певної міри проблему розуміння ключових термінів.

Як ми вже вказували, основні труднощі в освоєнні цієї теми полягають не стільки в тому, що тема вивчається наприкінці курсу і підводить до певних висновків на основі уже вивченого матеріалу, а в активному використанні методичних підходів та наукових положень, які ви вивчали протягом усього

2. Мочерний С.В., Устименко О.А., Фомішин С.В. Політична економія: Навч. посібн. – Херсон: Дніпро, 2000. – С. 686-710.
3. Екологія Львівщини. Мінекобезпеки України. – Львів, 1999. – 91 с.
4. Економіка / Под ред. д-ра екон. наук проф. А.С. Булатова. – М.: Юристь, 2000. – С. 322-326; 549-605.

Контрольні питання

1. У чому суть економії, обумовленої агломерацією?
2. Яка роль дезінтеграційних процесів в агломераціях?
3. Яку роль відіграють політико-адміністративна фрагментація та консолідація у створенні проблем міст і передмістя?
4. У чому полягають проблеми міського транспорту?
5. Які методи перетворення витрат "переливу" у внутрішні витрати?
6. Які причини забруднення навколишнього середовища?
7. Як впливають проблеми міського транспорту на екологію?
8. Які шляхи для подолання сучасної житлової кризи в Україні можна запропонувати?
9. Які основні фінансові методи державного регулювання індустріального сектора мікроекономічних систем?

ТЕМА 23

СПОЖИВЧИЙ СЕКТОР МІКРОЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ: ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ І ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Методичні поради

Сучасна ринкова економічна система як будь-яка складна господарська система стикається із трьома основними проблемами: що, як і для кого виробляти? На останнє запитання вона відповідає: для платоспроможного споживача, оскільки в центрі уваги цієї системи є інтереси людини, споживача.

Величина і способи отримання сукупного доходу окремою сім'єю чи людиною, який використовується для задоволення соціальних, економічних і духовних потреб, є однією з важливих теоретичних та практичних проблем у сучасному суспільстві. Дохід – це грошова сума, яку отримує людина чи сім'я регулярно і на законних підставах протягом певного часу (місяць, рік). Такий дохід є номінальним. Реальний дохід – це товари і послуги, які можна купити за номінальний грошовий дохід. Від величини реального доходу залежить добробут сім'ї, рівень життя в національній економіці.

Аналіз проблеми формування доходів у національній економіці необхідно спочатку розглядати на рівні власників факторів виробництва – власників праці, капіталу і землі. Кожний фактор виробництва відіграє в національній економіці певну конкретну роль, тому такий розподіл доходів називається функціональним. Найбільш повно функціональний розподіл доходів з аналізом марксистської і маржиналістської концепцій розподілу розкрито в підручнику за редакцією В.Д. Базилевича [2, 300-317], а також у підручнику за редакцією А.Д. Добриніна і Л.С. Тарасевича [14, 446-448].

Функціональний розподіл доходів не є завершеним та остаточним розподілом доходів. На цьому першому етапі аналізу неможливо проаналізувати розподіл доходів між окремими фізичними особами, сім'ями чи домогосподарствами у суспільстві, тобто неможливо проаналізувати індивідуальний розподіл доходів. У теорії доходу це важливі моменти аналізу. Дослідження доходів сім'ї, який вона отримує, дає можливість виявити ті фактори, що визначають рівень і структуру доходів.

Для індивідуального розподілу доходів характерною є нерівність розподілу, яка аналізується за допомогою кривої Лоренца і коефіцієнта Джині. Індивідуальний розподіл доходів, нерівність розподілу і вимір цієї нерівності проаналізовано у всіх рекомендованих підручниках [2, 317-323; 3, 448-450; 4, 227-230; 5, 547-552; 6, розділ 21; 9, 299-303; 12, розділ 21; 14, 448-451].

Вивчаючи розподіл доходів у мікроекономічній ринковій системі після розгляду суті функціонального та індивідуального розподілу доходів необхідно зупинитись на проблемі ефективності розподілу доходів, яка передбачає

*Споживчий сектор мікроекономічної системи:
проблеми функціонування і державного регулювання*

вирішення проблеми соціальної справедливості. В економічній літературі соціальна справедливість передбачає існування нерівності у розподілі доходів. Під час розгляду цього питання поглибленого самостійного вивчення потребують відомі концепції справедливості, або справедливого розподілу доходів: егалітаристська, утилітаристська, роулсіанська і ринкова [5, 541-547].

Вивчаючи розподіл доходів у мікроекономічній ринковій системі, необхідно звернути увагу на дилему ефективності і справедливості, яка полягає в тому, що прагнення до реалізації рівності у розподілі доходів серед членів суспільства супроводжується зниженням економічної ефективності. Компроміс між рівністю та ефективністю проаналізовано в рекомендованих джерелах літератури [5, 552-556; 6, розділ 21; 14, 454-456]. При цьому слід звернути увагу на економічні втрати від перерозподілу доходу державою, які американський економіст Артур Оукен аналізує за допомогою аналогії з дірявим відром [12, 491-495].

Соціальним наслідком нерівності в розподілі доходів є бідність, у зв'язку з цим виникає необхідність державного регулювання доходів у суспільстві. Ці проблеми з використанням фактичного матеріалу подано в підручниках К. Макконелла і С. Брю [6, розділ 21], П. Самуельсона і В. Нордгауза [12, розділ 21]. Їх важливою позитивною ознакою є доступний виклад матеріалу. Ці проблеми на достатньому теоретичному рівні розглянуто і в інших підручниках [1, 319-358; 5, 552-557; 11, 258-260; 14, 454-457]. Питання диференціації доходів, проблема бідності і соціальна політика в перехідних економічних системах, зокрема в Україні, потребують поглибленого самостійного вивчення. Джерела літератури подані у списку літератури до рефератів.

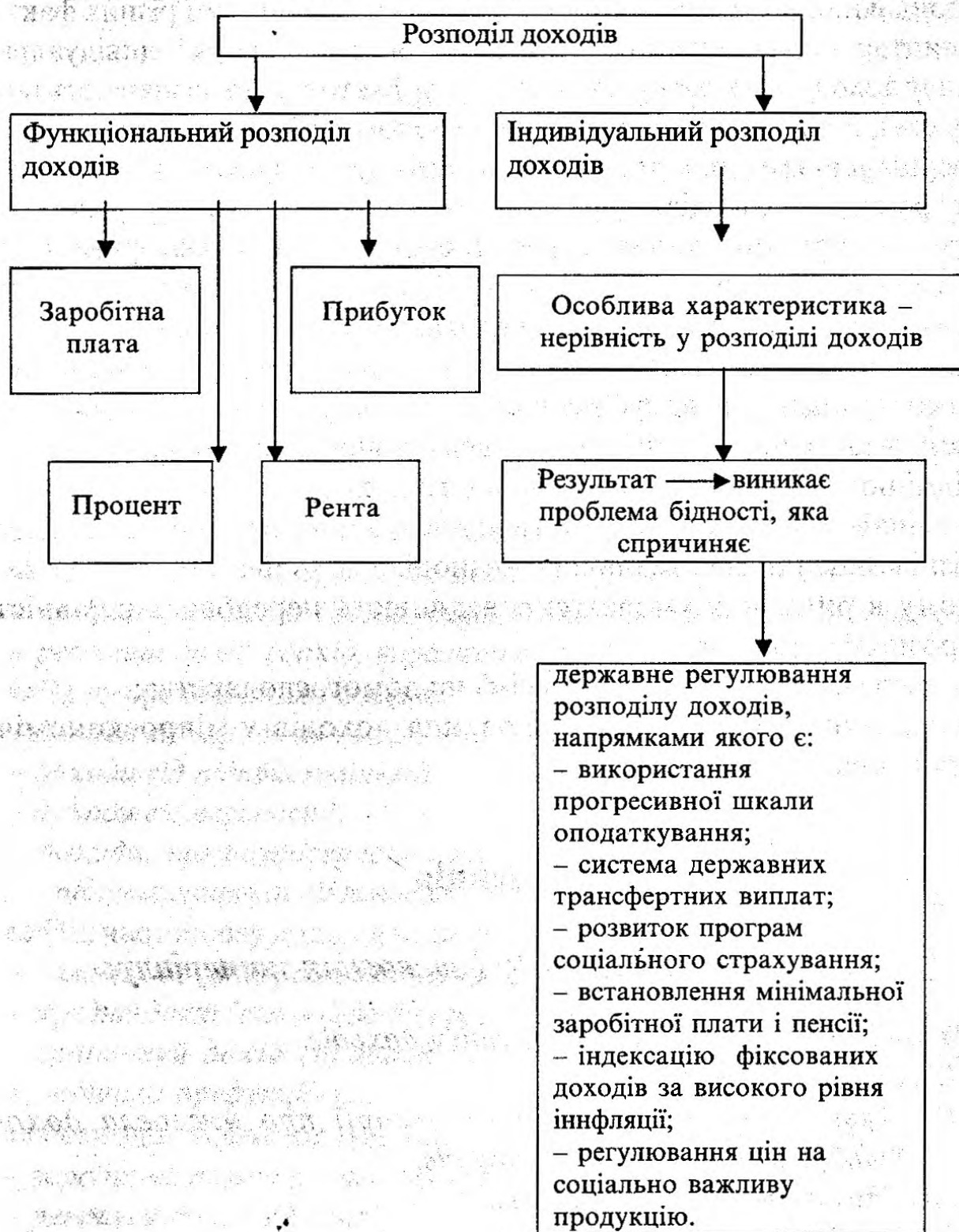
У результаті вивчення цієї теми студент повинен:

– **знати** поняття: дохід; номінальний і реальний дохід; факторні доходи: заробітна плата, рента, процент, прибуток; функціональний та індивідуальний розподіл доходу; крива Лоренца; коефіцієнт Джині; "діряве відро" Оукена; прожитковий і фізіологічний мінімум; соціальні трансферти; дилема ефективності і справедливості; соціальна політика;

– **вміти:**

- побудувати графік кривої Лоренца і проаналізувати його, а також обчислити коефіцієнт Джині;
- аналізувати фактори, що спричиняють нерівність у розподілі доходів у перехідних економічних системах;
- порівняти і проаналізувати нерівність у розподілі доходів у розвинутих ринкових та перехідних економічних системах;
- проаналізувати вплив прогресивного оподаткування і трансфертів на процес згладжування нерівності в розподілі доходів;
- порівняти соціальну політику держави в розвинутих ринкових і перехідних економічних системах;
- застосувати набуті знання під час виконання курсових і контрольних робіт.

Система основних понять теми

Вступ

Тема "Споживчий сектор мікроекономічної системи: проблеми формування і державного регулювання" розглядає теорію формування та способи отримання доходу окремою людиною, сім'єю чи домогосподарством. Такий розподіл доходу називають індивідуальним розподілом. Величина реального доходу сім'ї визначає рівень її добробуту, життєвий рівень у суспільстві.

Розподіл доходу у суспільстві насамперед необхідно розглядати як функціональний розподіл, тобто розподіл між власниками різних факторів виробництва – землі, праці і капіталу. Після цього аналіз індивідуального розподілу доходу дає можливість визначити фактори, що визначають розмір доходу сім'ї, проаналізувати причини нерівномірності його розподілу.

Завершальним етапом аналізу теорії доходу є з'ясування ролі держави у процесі розподілу доходів.

Перед тим, як узятися до вивчення теми, студент повинен повторити, що таке:

- людський капітал;
- номінальна і реальна заробітна плата;
- прибуток, процент, рента;
- домогосподарство як суб'єкт ринку.

У результаті вивчення цієї теми студент повинен розуміти:

- відмінність номінального і реального доходу;
- відмінність функціонального та індивідуального розподілу доходу;
- різні концепції справедливого розподілу доходів;
- чому в ринкових умовах справедливість передбачає нерівність у розподілі доходів;
- джерела формування доходів сім'ї чи домогосподарства;
- напрямки державного регулювання доходів у мікроекономічній ринковій системі.

Лекція

План (логіка) викладу і засвоєння матеріалу:

1. Мікроекономічна система розподілу доходів.
  - 1.1. Сутність і види доходів.
    - 1.2. Альтернативні економічні теорії про джерела доходів. Функціональний розподіл доходів.
2. Індивідуальний розподіл доходів.
  - 2.1. Сімейні доходи, джерела і структура.
  - 2.2. Нерівність розподілу доходів. Крива Лоренца і коефіцієнт Джині.
  - 2.3. Основні причини нерівності розподілу доходів.
3. Ефективність розподілу доходів у мікроекономічній ринковій системі.
  - 3.1. Проблема рівності і нерівності розподілу доходів та ефективність функціонування мікроекономічної ринкової системи.
  - 3.2. Соціальні наслідки нерівномірного розподілу доходів. Проблема бідності.
4. Державне регулювання розподілу доходів.

1. МІКРОЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ

1.1. Сутність і види доходів

Дохід – це складне економічне поняття, яке застосовується у сучасній економічній науці в різних значеннях. Передусім розрізняють дохід на макrorівні (національний дохід) і дохід на мікрорівні (дохід від праці, від підприємницької діяльності, від власності).

Економічна теорія використовує різні критерії класифікації доходів.

☞ За суб'єктом привласнення:

- доходи домогосподарств;
- доходи фірм;
- доходи держави;
- доходи нації (національний дохід).

☞ За величиною одержаного доходу:

- номінальний дохід (дохід, виражений у цінах поточного року);
- реальний дохід (дохід, виражений у цінах базового року).

☞ За джерелом надходження:

- доходи від трудової діяльності;
- доходи від підприємницької діяльності;
- доходи від власності;
- доходи, що безпосередньо не пов'язані з результатами трудової і підприємницької діяльності (трансферти, благодійні послуги тощо).

☞ Під час аналізу доходів підприємства використовують:

- валовий дохід (грошовий виторг від реалізації продукції);
- середній дохід (валовий дохід у розрахунку на одиницю виробленої продукції);
- граничний дохід (приріст валового доходу від реалізації граничної одиниці продукції).

☞ Розподіл за факторами виробництва (факторні доходи):

- заробітна плата як ціна послуг праці;
- рента як дохід від землі;
- прибуток як дохід на виробничий капітал;
- процент як дохід на грошовий капітал.

1.2. Альтернативні економічні теорії про джерела доходів.

Функціональний розподіл доходів

У національній економіці всі доходи насамперед зосереджуються у руках власників економічних ресурсів. Оскільки кожен власник економічних ресурсів виконує певну функцію в ринковій економіці, тому первинне

формування доходів одержало назву функціонального розподілу доходів. У результаті функціонального розподілу доходів формуються такі первинні доходи, як заробітна плата (заробітна плата найманих працівників у ринковому секторі, заробітна плата службовців у державному секторі), прибуток (прибуток корпоративного сектора, прибуток некорпоративного сектора), процент від грошового капіталу, рента як дохід від фактора з абсолютно нееластичною пропозицією. Функціональний розподіл доходів визначає можливості і межі перерозподілу, внаслідок чого формуються кінцеві доходи окремих громадян, сімей, домогосподарств.

Проблема взаємодії між факторами виробництва і розподілу доходів між власниками ресурсів є центральною в економічній теорії. Перші теорії розподілу з'являються у XVIII столітті. Зокрема, вони пов'язані з іменами французьких теоретиків А. Тюрго і Ф. Кене.

Класична англійська школа (А. Сміт, Д. Рікардо) пов'язує проблему розподілу з теорією вартості. А. Сміт вважав, що вартість продукту включає три первинні джерела будь-якого доходу – заробітну плату, земельну ренту і прибуток. Тому загальний річний продукт у країні повинен розподілятися у формі заробітної плати за працю, прибутку на капітал і ренти за землю. Д. Рікардо вважав за головне – визначити закони, що керують розподілом. Розподіл, на його думку, визначає частки власників землі і капіталу, а також найманих працівників у продукті суспільного виробництва.

В економічній теорії принципово різними підходами до виявлення законів функціонального розподілу доходів є марксистська і маржиналістська концепція розподілу. Марксистська концепція розподілу базується на теорії додаткової вартості, яка є частиною новоствореної вартості. Новостворена вартість, яка після реалізації продукції на рівні суспільства набуває форми національного доходу, є результатом тільки найманої праці. Отже, робочий день найманого робітника поділяється на дві частини: необхідний робочий час, протягом якого відтворюється вартість його робочої сили і втілюється у заробітній платі, і додатковий робочий час, протягом якого робітник створює додаткову вартість. Додаткова вартість нічого не коштує капіталісту і безплатно ним привласнюється. Марксистська теорія як інструмент аналізу використовує пропорцію, у якій новостворена вартість розподіляється на додаткову вартість і заробітну плату. Чим вища частка додаткової вартості у новоствореній вартості, тим вищий ступінь експлуатації найманої праці капіталістами. Згідно з теорією К. Маркса, з розвитком капіталізму становище найманих працівників погіршується те тільки абсолютно, але й відносно, зменшується його частка в національному доході і національному багатстві.

Марксистська теорія стверджує, що додаткова вартість, створена працею найманих працівників у матеріальному виробництві, розподіляється між

промисловими, торговими, позичковими капіталістами і землевласниками. Тому у процесі функціонального (первинного) розподілу додаткова вартість виступає у таких формах як: прибуток промислового капіталіста, прибуток торгового капіталіста, банківський прибуток, рента землевласника.

Маржиналістська концепція розподілу факторних доходів опирається на теорію факторів виробництва і їх граничну продуктивність. У ринковій економіці власниками економічних ресурсів є домогосподарства. Існують чотири фактори виробництва: праця, капітал, земля, підприємницький талант. Кожний фактор виробництва пов'язаний з певним доходом: праця створює заробітну плату, капітал – прибуток або процент, земля – ренту, підприємницький талант – підприємницький дохід. Кожний фактор виробництва одержує той дохід, який він створює, величина доходу визначається граничним внеском кожного фактора у валовий дохід фірми. Тому такий факторний розподіл, згідно з яким дохід розподіляється пропорційно до внеску кожного із факторів виробництва у валовий дохід, можна вважати справедливим. Справедливим він є щодо найманих працівників, так і щодо власників капіталу, землевласників і підприємців.

На рівні національної економіки заробітна плата, прибуток, процент і рента виступають у формі національного доходу. На відміну від марксистської теорії, яка стверджувала про зменшення частки заробітної плати у сукупних доходах, у сучасній ринковій економіці спостерігається тенденція до зростання частки заробітної плати, яка становить нині близько 80 % створеного національного доходу.

2. ІНДИВІДУАЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ ДОХОДІВ

2.1. Сімейні доходи, джерела і структура

Функціональний розподіл доходів у суспільстві не відображає доходів окремих сімей та осіб, які можуть володіти різними виробничими факторами (капіталом, землею). Тому для аналізу процесу розподілу доходів важливе значення має індивідуальний (персональний) розподіл доходів. Індивідуальний розподіл доходів – це розподіл доходів між окремими домогосподарствами, фізичними особами або сім'ями. Під доходом розуміють суму грошей, які отримала особа або сім'я протягом певного періоду часу (року). Аналіз доходу сім'ї одночасно дає можливість виявити всі фактори, що визначають рівень і структуру доходів.

Основним джерелом формування сімейних доходів є заробітна плата. Іншими джерелами є:

- доходи від власності;
- доходи від особистого підсобного господарства;

- доходи від кооперативної діяльності;
  - доходи від підприємницької діяльності (прибутки, процент);
  - урядові трансфертні платежі, інші джерела (спадщина, виграш тощо).
- Крім цього, можуть бути і нелегальні доходи.

Рівень доходу сім'ї залежить від рівня розвитку національної економіки, відображає рівень життя населення, формує відповідну якість життя. У країнах з ринковою економікою спостерігається стабільна тенденція до зростання доходів сімей.

Доходи сімей можна проаналізувати також за напрямками їх використання. Сім'я свої доходи використовує на харчування, придбання одягу і товарів тривалого користування, соціально-культурні, побутові і комунальні послуги, оплату транспорту, заощадження тощо. Структура витрат сім'ї залежить від рівня економічного розвитку країни.

Закономірності зміни структури споживання сім'ї і рівня життя проаналізував у ХІХ ст. німецький економіст і статистик Ернст Енгель. Аналізуючи дані про витрати сімей із різним рівнем доходу, Е.Енгель встановив, що із зростанням доходу зменшується його частка на харчування, зазнають незначних змін витрати на житло, комунальні послуги та одяг, а частка витрат на соціальні, духовні і культурні потреби суттєво зростає. Отже, чим менша частка витрат сім'ї на харчування, тим вищий економічний розвиток і рівень життя нації.

2.2. Нерівність розподілу доходів.

Крива Лоренца і коефіцієнт Джині

Індивідуальний розподіл доходів між окремими сім'ями у будь-якій економічній системі, в тому числі і у ринковій, є нерівномірним. Для визначення ступеня нерівномірності розподілу доходів в економічній науці використовується крива Лоренца (за ім'ям американського економіста Макса Лоренца).

На графіку (рис.23.1) за горизонталлю відкладають кількість сімей у процентах, а за вертикаллю – процент одержуваного ними доходу. Як звичайно, все населення поділяють на п'ять частин – квінтілі, в кожному з яких входить по 20 % населення.

Коли 20 % сімей володіють 20 % сукупного доходу суспільства, 40 % сімей – 40 % доходу і т. д., то виникає абсолютна рівність у розподілі доходів (так званий зрівняльний розподіл). Абсолютну рівність у розподілі відображає на графіку бісектриса кута – лінія ОА.

Фактичний розподіл доходів показує крива Лоренца – крива ОСА. Наприклад, 40 % населення отримує 8 % сукупного доходу. Заштрихована

площа між лінією абсолютної рівності і кривою Лоренца показує ступінь нерівності у розподілі доходів. Чим більше крива Лоренца відхиляється від бісектриси ОА (більша заштрихована площа), тим більша нерівномірність у розподілі доходів.

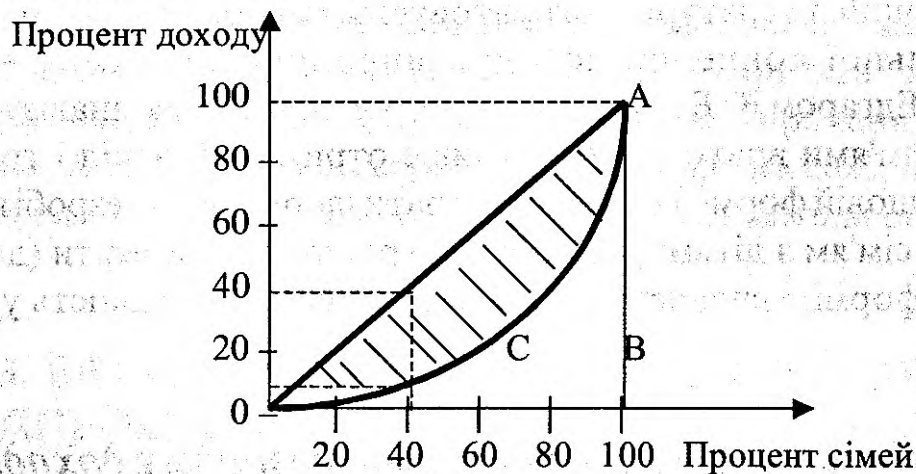

Рис. 23.1. Крива Лоренца

У точці В показано ситуацію абсолютної нерівності в розподілі доходів: 1% населення отримує 100% доходу, а інші сім'ї не мають нічого. У цьому випадку крива Лоренца збігається з горизонтальною віссю ОВ і правою вертикальною віссю ВА системи координат, утворюючи прямий кут у точці В. Цю абсолютну нерівність позначала би вся площа праворуч від бісектриси ОА, тобто площа трикутника ОВА.

Важливим показником нерівності розподілу доходів є коефіцієнт Джині (за ім'ям італійського економіста Коррадо Джині). Розрахунок коефіцієнта Джині пов'язаний з кривою Лоренца. Він розраховується як відношення заштрихованої площі ОАС, утвореної лінією абсолютної рівності і кривою Лоренца, до площі всього трикутника ОАВ:

$$G = \frac{S_{OAC}}{S_{OAB}}$$

Коефіцієнт Джині може змінюватися у межах від 0 до 1, причому чим вище значення показника, тим більша диференціація в розподілі доходів.

На основі цієї методології з використанням кривої Лоренца і коефіцієнта Джині можна аналізувати ступінь нерівності в розподілі доходів у різні періоди часу у певній країні або порівнювати його в різних країнах. Так, у США нерівність у розподілі доходу тепер є меншою, ніж на початку століття і ніж у слаборозвинутих країнах, проте вона є значною. Сьогодні найбагатша п'ята частина сімей отримує 47% доходу до сплати податків, а найбідніша п'ята частина сімей – всього 4%¹. Разом з тим у розвинутих ринкових країнах

¹Макконелл К.Р., Брю С.Л. Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика. Частина 2. Мікроекономіка / Пер.з англ. – Львів: Просвіта, 1999. – С. 511.

простежується переміщення людей з однієї квінтільної групи в іншу. Така тенденція особливо спостерігається у довгостроковому періоді, оскільки, наприклад, дає можливість бідним отримати освіту і переміститися з нижчої квінтільної групи у вищу.

В економічній літературі¹ обґрунтовується необхідність використання розширювальної концепції доходу, запропонованої американським економістом Едгаром К. Браунінгом. Він пропонує під час аналізу розподілу доходу між сім'ями враховувати не лише отриманий дохід і трансфертні платежі у грошовій формі (соціальні виплати, допомогу з безробіття, виплати неповним сім'ям з дітьми), а також негрошові трансферти (допомогу в натуральній формі) і сплачені податки. Це зменшує нерівність у розподілі доходів.

2.3. Основні причини нерівності розподілу доходів

Величина доходів сім'ї тісно пов'язана з багатством і добробутом сімей. Багатство сім'ї визначається володінням різною власністю (акціями, облигаціями, нерухомістю). Саме доходи від власності у вигляді дивідендів, процентів і ренти визначають розташування сімей на самій верхівці піраміди доходів. Між доходами і багатством існує як прямий (чим більший дохід, тим більше багатство), так і обернений зв'язок (величина багатства визначає розмір доходу від нього). У розвинутих країнах економічне зростання зумовило збільшення доходів сімей, проте диференціація доходів за останні роки змінилася мало. На думку економістів, диференціація багатства зростає.

Причинами нерівномірного індивідуального розподілу доходів, крім величини багатства, є:

- ⇒ відмінності у здібностях (фізичних та інтелектуальних);
- ⇒ відмінності в освіті;
- ⇒ відмінності у професійній підготовці;
- ⇒ різне ставлення до ризику;
- ⇒ відмінності у становищі на ринку (наприклад, монополіст на ринку);
- ⇒ наявність зв'язків, особистих контактів або дискримінації;
- ⇒ розмір і склад сім'ї;
- ⇒ географічний фактор – мобільність робочої сили.

Усі причини диференціації доходів по-різному впливають на ступінь нерівномірності розподілу доходів. Найбільше нерівномірність зумовлює володіння власністю.

¹Макконелл К.Р., Брю С.Л. Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика. – Частина 2. Мікроекономіка / Пер. з англ. – Львів: Просвіта, 1999. – С. 508

Усі названі причини, що впливають на нерівність розподілу, умовно можна поділити на такі, які залежать, і на такі, які не залежать від особистих зусиль членів сім'ї. Проте доволі скромні здібності людина може розвинути у процесі освіти й потужної трудової мотивації і в результаті отримувати високі доходи, а людина з талантом та здібностями може не знайти місця у житті. Спадкове володіння власністю може давати високі доходи, а можлива і втрата об'єктів власності та доходів від них. На думку економістів, ті причини диференціації доходів, які не залежать від особистих зусиль членів сім'ї, є своєрідними бар'єрами щодо можливості переходу сім'ї з нижчої квінтільної групи у вищу.

3. ЕФЕКТИВНІСТЬ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ В МІКРОЕКОНОМІЧНІЙ РИНКОВІЙ СИСТЕМІ

3.1. Проблема рівності і нерівності розподілу доходів та ефективність функціонування мікроекономічної ринкової системи

В економічній літературі існує два погляди на проблему розподілу доходів:

- 1 **необхідність реалізації рівності в розподілі доходів серед членів суспільства;**

- 2 **збереження нерівності в розподілі доходів з метою стимулювання виробництва й одержання доходу.**

Як зауважує Макконнелл К.Р. і Брю С.Л.¹, основним аргументом на користь рівного розподілу доходу є те, що він необхідний для максимізації корисності, тобто для досягнення максимального задоволення потреб споживача. Проте такий підхід до розподілу не стимулює економічного зростання, зумовлює кризові явища в економіці. В умовах соціалізму був проголошений принцип "рівного ставлення до засобів виробництва". Практика зрівнялісного розподілу зумовила перерозподіл одержаного продукту від кращого робітника до гіршого і не стимулювала зростання виробництва.

Основним аргументом на користь нерівності в розподілі доходів є те, що нерівність створює і підтримує економічні стимули до інтенсивної праці, збільшення виробництва й величини доходу. Надмірну нерівність у розподілі економісти критикували завжди. Ще у 30-ті роки Дж.М.Кейнс вказував, що надмірна нерівність послаблює попит на споживчі товари, а отже, стримує економічне зростання.

---

¹Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика. – Частина 2. Мікроекономіка / Пер. з англ. – Львів: Просвіта, 1999. – С. 512.

Тому виникає необхідність компромісу між рівністю й ефективністю. Цей компроміс полягає в тому, що держава, регулюючи нерівномірність розподілу доходів, повинна враховувати оптимальне співвідношення між рівністю та економічною ефективністю. Оскільки значне втручання держави у сферу перерозподілу доходів зменшує стимули до праці та заощаджень, необхідно завжди порівнювати вигоду від досягнутої більшої рівності із втратами внаслідок зменшення національного доходу.

Економічні втрати від перерозподілу доходу американський економіст Артур Оукен аналізує за допомогою аналогії із дірявим відром. Проілюструємо ідею Оукена за допомогою графіка (рис.23.2). У точці А економіка перебуває в умовах повної зайнятості, виробляється максимальний ВВП. Розподіл доходів у цій точці є дуже нерівномірним: багатша половина населення отримує значно більші доходи, ніж бідніша. Держава намагається забезпечити більшу рівність розподілу за допомогою податкових та трансфертних програм і без втрат ефективності виробництва перейти з точки А в точку Е. Нахил лінії АЕ під кутом 45° означає, що долар, взятий у багатшої частини надходить до біднішої половини населення.

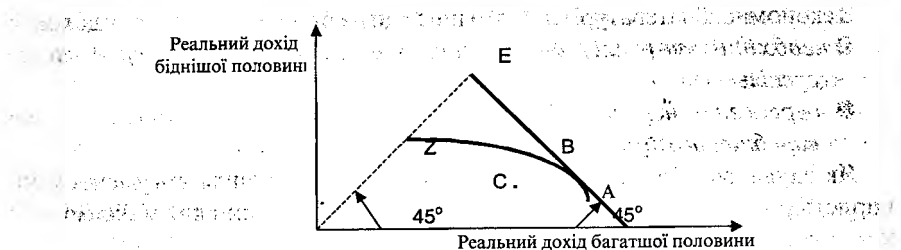

Рис. 23.2. Вплив перерозподілу доходів на економічну ефективність¹

Проте насправді зростання податків і трансфертів у багатшої частини зменшує стимули до продуктивної праці й заощаджень, інвестування та підприємницького ризику, а у біднішої – породжує споживачську поведінку і можливість працювати менше. Тому національний дохід знижується. Це означає, що гроші від багатих до бідних передаються у "дірявому відрі". Згідно з оцінкою Оукена, із 350 дол., які б бідна частина населення могла отримати в результаті перерозподілу, 250 дол. становлять чисту втрату ефективності. Ця "дірка" або вплив відображає той факт, що кошти витрачаються також на утримання бюрократичного апарату, який керує оподаткуванням і передачею доходів. Тому перерозподіл описується не кривою АЕ, а кривою АВЗ. Отже, державі завжди необхідно вирішувати,

¹Самюельсон П, Нордгауз В. Мікроекономіка / Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – С. 493.

якою частиною ефективності виробництва можна пожертвувати заради більшої рівності у розподілі. На практиці співвідношення між рівністю в розподілі й ефективністю означає використання таких форм перерозподілу, які б мінімізували негативні впливи перерозподільчих процесів на ефективність, одночасно максимізуючи при цьому позитивний результат у формі скорочення бідності.

Водночас, як вважає італійський економіст Енріке Бароне, зміни, викликані перерозподілом доходів, результатом якого є отримання вигод одними та збитків іншими, можна розглядати як приріст суспільного добробуту за умови, що ті, хто зазнав збитків, добровільно схвалюють ці зміни. Це означає, що багаті, які сплачують ці податки не завжди програють, оскільки ці кошти спрямовані, наприклад, на боротьбу з туберкульозом, СНІДом чи цукровим діабетом, обмежує можливість захворювання цих платників податків цими хворобами. Вигода від уникнення захворювання не може бути виміряна у грошах, проте вона має більшу цінність для того, хто віддає державі частину свого доходу у вигляді податків.

3.2. Соціальні наслідки нерівномірного розподілу доходів. Проблема бідності.

Нерівність в розподілі доходів у суспільстві зумовлює соціальну напруженість у суспільстві, безконтрольний розподіл доходів, низький рівень життя значної частини населення країни.

Негативним наслідком нерівного розподілу доходів є проблема бідності.

Бідність – це такий рівень життя, який не може забезпечити нормальні умови відтворення населення. До бідних зараховують людей, які не мають доходів, достатніх для задоволення життєво необхідних потреб. Для зарахування людини до прошарку бідних у державі встановлюють мінімальний національний стандарт споживання – прожитковий мінімум. Прожитковий мінімум – це законодавчо визначений набір споживчих товарів і послуг, виражених у грошах, необхідний для забезпечення фізіологічних та соціально-культурних потреб людини та збереження її здоров'я.

Згідно із Законом України "Про прожитковий мінімум" норматив прожиткового мінімуму формується з розрахунку на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення. Прожитковий мінімум є важливим соціально-економічним нормативом, який використовується для визначення розмірів мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії, розмірів трансфертних виплат, величини неоподаткованого мінімуму тощо.

Всесвітній банк для міжнародних порівнянь рекомендує використовувати межу бідності, що встановлена на рівні 1 дол. на людину у день для

країн Східної Європи, а для країн, що утворились після розпаду СРСР, – 4 дол. на людину в день.

Прожитковий мінімум поділяє всі сім'ї за рівнем споживання на умовні дві групи: на забезпечених та малозабезпечених (бідних). Для характеристики бідності використовують також поняття крайньої форми бідності, яка вимірюється фізіологічним мінімумом. Крайня форма бідності – це бідність, яка поряд із стандартами цивілізації асоціюється з межею виживання, тобто це такий рівень задоволення потреб людини у харчуванні, нижче від якого існування людини неприпустиме.

В Україні до категорії бідних належить четверта частина населення. Умовами подолання бідності в Україні є збільшення зайнятості населення і рівня заробітної плати, впровадження страхових принципів соціального захисту працівників.

Межа бідності залежить від економічного розвитку, багатства нації, традицій, менталітету. Методика визначення межі бідності є різною в різних країнах. В європейських країнах ця межа визначається на основі врахування даних про бюджет робітників. До бідних зараховують сім'ї, доходи яких становлять $\frac{2}{3}$ середнього доходу робітників по країні. У США критерієм визначення межі бідності є структура споживання сім'ї: до бідних сімей відносять ті сім'ї, які витрачають третину доходу на продукти харчування. Згідно з цією методикою, за межею бідності нині живе понад 15% населення.

Величина прожиткового мінімуму є інструментом державної політики у подоланні бідності. Його рівень – важлива складова для визначення агрегованого показника, тобто індексу людського розвитку. Індекс людського розвитку охоплює індекс очікуваної тривалості життя в разі народження людини, індекс рівня освіти, індекс рівня бідності, індекс реального ВВП на душу населення.

4. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ У МІКРОЕКОНОМІЧНІЙ РИНКОВІЙ СИСТЕМІ

У країнах з розвинутою ринковою економікою з метою зменшення диференціації доходів між окремими сім'ями і подолання бідності держава регулює розподіл та перерозподіл доходів. Це регулювання держава здійснює через:

- ▷ використання прогресивної шкали оподаткування;
- ▷ систему державних трансфертних виплат;
- ▷ розвиток програм соціального страхування;
- ▷ встановлення мінімальної заробітної плати і пенсії;
- ▷ індексацію фіксованих доходів за високого рівня інфляції;

► регулювання цін на соціально важливу продукцію (на основні продукти харчування, предмети першої необхідності, комунальні послуги).

Перші два напрями є головними напрямками державної політики перерозподілу доходів. Прогресивний характер оподаткування означає, що частина населення з великими доходами сплачує відносно вищі податки порівняно з бідними.

У всіх державах ринкової економіки найменш забезпечене населення отримує соціальні виплати у формі грошових і натуральних трансфертів, а також послуг. Так, у США соціальну допомогу надають за двома критеріями: бідним і таким, що належать до однієї із субсидованих категорій (сім'ї з неповнолітніми дітьми, особливо з одним із батьків або з безробітним годувальником; пенсіонери; інваліди, ветерани війни і їхні сім'ї; особам, що працюють (через податкові пільги), дохід яких є низьким). Ці трансферти можуть бути як у грошовій, так і в натуральній формі (талони на харчування, медичне обслуговування, дешеве житло, транспортні послуги тощо). Трансферти надаються і з державного, і з місцевого бюджетів та фінансуються із загальних податкових надходжень.

Прогресивне оподаткування і трансферти вирівнюють розподіл доходів між сім'ями, в результаті цього крива Лоренца зсувається вправо, ближче до лінії абсолютної рівності (рис.23.3).

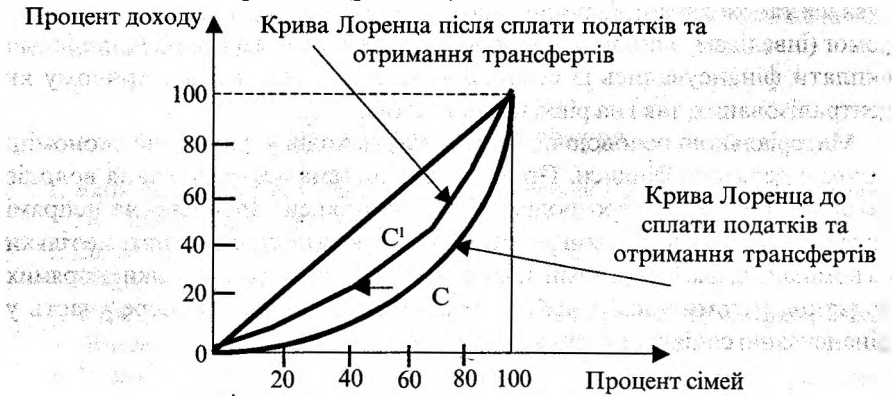

Рис. 23.3. Крива Лоренца до і після сплати податків та отримання трансфертних виплат

Зменшення нерівності в розподілі доходів у США приблизно на 80% зумовлено трансфертними виплатами. Державні трансфертні платежі становлять 75% доходу квінтільної групи з найнижчими доходами і є найважливішим напрямом державної політики щодо подолання бідності у США¹.

¹ Макконелл К, Брю С. Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика. – Частина 2. Мікроекономіка / Пер. з англ. – Львів: Просвіта, 1999. – С.510.

В усіх країнах ринкової економіки розвиваються програми соціального страхування, яке передбачає такі види: пенсійне, медичне, страхування від безробіття, страхування від нещасних випадків на виробництві. Пенсійне та медичне страхування у більшості країн здійснюється за рахунок рівних відрахувань від заробітної плати і доходів підприємства. Страхування від безробіття може здійснюватися як за рахунок відрахувань від доходів підприємців, від заробітної плати, так і за участі держави. Страхування від нещасних випадків на виробництві фінансується за рахунок відрахувань від доходів підприємців.

Індексація доходів державою здійснюється за високого рівня інфляції і стосується передусім тих, хто отримує фіксовані доходи. Це компенсує втрату доходів у результаті зростання вартості життя. Світовий досвід проведення індексації доходів свідчить, що цей процес має бути диференційованим за окремими категоріями людей і в часі.

У командній економіці методи боротьби з бідністю базувались не на індивідуальній допомозі сім'ї, а на макрорегуляторах, до яких належали збалансованість низької заробітної плати і низьких споживчих цін (продукти харчування, ліки), доступність культурних (освіта, охорона здоров'я, відпочинок) і побутових послуг (дешеве житло, транспорт). Використовувався також категоріально-груповий підхід до надання соціальних допомог (інвалідам, самотнім пенсіонерам, дітям-сиротам тощо). Ці соціальні виплати фінансувались із суспільних фондів споживання, причому як централізованих, так і на рівні підприємства.

Матеріальною основою перерозподілу доходів у перехідній економіці також є державні фінанси. Проте чинна система оподаткування володіє слабким ефектом перерозподілу. В Україні акцент зроблено на непрямі податки. Як відомо, непрямі податки збільшують ціни і впливають не тільки на номінальні, але й на реальні доходи. Це означає, що всі платники непрямих податків, у тому числі і найбідніша частина населення, бере участь у фінансуванні соціальних трансфертів.

✓ **Висновки**

1. Процес формування доходів у національній економіці і їх розподіл сучасна економічна наука розглядає з позицій функціонального та індивідуального розподілу доходів. У результаті функціонального розподілу доходів формуються такі первинні доходи, як заробітна плата, прибуток, процент від грошового капіталу і рента. Індивідуальний розподіл доходів – це розподіл доходів між окремими домогосподарствами, фізичними особами або сім'ями. Індивідуальний розподіл доходів у ринковій, як і в будь-якій

економічній системі, є нерівномірним. Ступінь нерівномірності розподілу доходів аналізується за допомогою кривої Лоренца і коефіцієнта Джині.

2. Розподіл доходів у мікроекономічній ринковій системі пов'язаний з дилемою ефективності і справедливості, яка полягає в тому, що прагнення до реалізації рівності у розподілі доходів серед членів суспільства супроводжується зниженням економічної ефективності. В результаті виникає компроміс між рівністю та ефективністю, який полягає в тому, що держава, регулюючи нерівномірність розподілу доходів, повинна враховувати оптимальне співвідношення між рівністю й економічною ефективністю, завжди порівнювати вигоду від досягнутої більшої рівності із втратами внаслідок зменшення національного доходу.

3. Соціальним наслідком нерівності у розподілі доходів є бідність, що зумовлює необхідність державного регулювання доходів у суспільстві. З метою зменшення диференціації доходів між окремими сім'ями і подолання бідності у країнах з розвинутою ринковою економікою регулювання розподілу та перерозподілу доходів держава здійснює через прогресивне оподаткування, систему державних трансфертних виплат, розвиток програм соціального страхування, встановлення мінімальної заробітної плати і пенсії, індексацію фіксованих доходів за високого рівня інфляції, регулювання цін на соціально важливу продукцію.

Основна література

1. Економічна теорія: Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання-Прес, 2001. – С.298-325.
2. Долан Э., Линдсей Д. Рынок: микроэкономическая модель / Пер. с англ. – С – Пб., 1992.
3. Курс экономической теории: Учебник / Под ред. М.Н.Чепурина и Е.А. Киселевой. – Киров.: АСА, 2000. – С. 539-557.
4. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика. – Частина 2. Мікроекономіка / Пер. з англ. – Львів: Просвіта, 1999. – Розділ 21.
5. Нуреев Р.М. Курс микроэкономики: Учебник для вузов. – 2-е изд., изм. – М.: НОРМА, 2000. – С. 299-304.
6. Про прожитковий мінімум: Закон України // Урядовий кур'єр. – 1999. – 18 серпня. – С. 9.
7. Самюельсон П., Нордгауз В. Мікроекономіка / Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – Розділ 21.
8. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика / Пер. с англ. – М., 1993. – Гл. 16, гл. 22.

Допоміжна література

1. **Базилюк Я.** Конкурентний потенціал економіки України: стан перспективи // Розбудова держави. – 1999. – № 1-6. – С. 77-79.
2. **Беляєв О.О.** Соціальне регулювання – об'єктивна необхідність перехідної економіки – С.3-10 // Проблеми формування ринкової економіки. Міжвідомчий наук. збірник. – Вип.9. – К.: КНЕУ, 2001 – 488 с.
3. **Булавко В.** Справедливість в распределении доходов // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 3. – С. 41-45
4. **Меньшикова О.** Экономически активное население как объект социального менеджмента // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – № 6. – С. 98-101.
5. **Наливайченко С.** Економічні підйоми вдосконалення державного регулювання // Економіка України. – 2001. – № 11. – С. 35-41.
6. **Соколик М.** Основні макропоказники рівня життя населення України: тенденції та перспективи // Актуальні проблеми економіки. – 2001. – № 3-4. – С. 47-58.

Словник нових термінів і понять

1. **Дохід** – це грошова сума, яка регулярно і на законних підставах надходить у розпорядження суб'єктів ринку.
2. **Номінальний дохід** – це дохід, виражений у цінах поточного року.
3. **Реальний дохід** – це дохід, виражений у цінах базового року.
4. **Функціональний розподіл доходів** – це розподіл національного доходу між власниками економічних ресурсів, які виконують у національній економіці різні функції.
5. **Індивідуальний розподіл доходів** – це розподіл доходів між окремими домогосподарствами, фізичними особами або сім'ями.
6. **Крива Лоренца** – це крива, яка ілюструє фактичний нерівномірний розподіл доходів у суспільстві.
7. **Коефіцієнт Джині** – показник, який визначається на основі кривої Лоренца і характеризує ступень нерівності у розподілі доходів.
8. **Прожитковий мінімум** – це законодавчо визначений набір товарів і послуг, виражених у грошах, необхідний для забезпечення фізіологічних і соціально-культурних потреб людини та збереження її здоров'я.
9. **Фізіологічний мінімум** – вартісна величина середньо сукупного доходу, що забезпечує такий рівень задоволення потреб у споживанні, нижче від якого існування людини неприпустиме.
10. **Трансфертні платежі** – це соціальна виплата фізичній особі або сім'ї, яку вона отримує із центрального або місцевого бюджету.

Реферати

1. Рівень життя і проблема бідності в Україні.
2. Розподіл доходів в Україні в умовах ринкової трансформації.
3. Моделі соціальної політики і стратегія розвитку українського суспільства.
4. Система соціального регулювання перехідної економіки України.

Література

1. **Гордей О.О.** Фінансова оцінка суспільного добробуту // Фінанси України. – 2001. – № 7. – С. 41-47
2. **Горняська С.В.** Фінансове забезпечення соціального захисту населення // Фінанси України. – 2001. – № 6. – С. 87-95.
3. Економіка України: десять років реформ / За ред. **З. Ватаманюка та С. Панчишина.** – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2001.
4. **Ерошенков С.** Мировой опыт реформирования пенсионных систем // Общество и экономика. – 2001. – № 7-8. – С.183-219.
5. **Капильцова В.** Рівень життя в умовах становлення ринкової економіки // Менеджер. – 2000. – № 1. – С.110-114.
6. **Куценко В.** Зміцнення соціальної бази реформ – шлях до подолання бідності // Економіка України. – 2002 – № 2. – С. 27-34.
7. **Мандибура В.О.** Рівень життя населення України та проблеми реформування механізмів його регулювання. – К., 1998. – 225 с.
8. **Попов А.** Пенсионные системы в США и России // США. Канада. – 2001. – № 3. – С. 3-23.
9. **Ріппа М.Б.** Структуризація і фінансове забезпечення пенсійної реформи // Фінанси України. – 2001. – № 12. – С. 64-67.
10. **Суворов А.В.** Динамика доходов и потребление населения: некоторые макроэкономические аспекты прогнозирования // Проблемы прогнозирования. – 1998. – № 5. – С.17-28.
11. **Татаренко Н.** Стратегія розвитку українського суспільства у контексті світових тенденцій // Розбудова держави. – 1999. – № 7-12. – С. 56-64.

Семінар

1. Мікроекономічна система розподілу доходів.
  - 1.1. Фундаментальні принципи розподілу доходів.
  - 1.2. Концепції розподілу доходів.
2. Нерівність розподілу доходів та його основні тенденції.
  - 2.1. Вимірювання нерівності розподілу доходів.
  - 2.2. Фактори, що впливають на розподіл доходів.
  - 2.3. Розподіл доходів у перехідних економіках і в Україні.
3. Бідність як один із соціальних наслідків нерівномірного розподілу доходів. Бідність у перехідних економіках і в Україні.

4. Особливість цілей та завдань державного регулювання розподілу доходів у перехідних економіках і в Україні.

Основна література

1. Гальчинський А.С., Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Основи економічної теорії: Підручник. – К.: Вища школа, 1995. – С. 331-349.
2. Ковальчук В.М. Загальна теорія економіки (теоретична економіка). – Тернопіль, 1998. – С. 224-231.
3. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика: В 2 т. // Пер с англ. – Т.2. – М.: Республика, 1992. – Глава 37.
4. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник // За ред. Г.Н.Климка, В.П.Нестеренка. – К.: Вища школа, 1997. – С. 412-430.
5. Савченко А.Г., Пухтаєвич Г.О., Тітьонко О.М. Макроекономіка: Підручник.–К.: Либідь, 1999. – С. 258-260.
6. Экономическая теория: Учебник // Под ред. А. Добрынина, Л. Тарасевича.–СПб., 1999. – С. 446-458.

Допоміжна література

1. Герасимчук Ю.Ю. Внутрішні джерела фінансування української економіки // Фінанси України. – 2001. – № 4. – С. 30-35
2. Доклад о мировом развитии 2000/2001 года. Наступление на бедность. – М., 2001. – 376 с.
3. Ржаницина Л.Бедность в России: причины, особенности, пути уменьшения // Экономист. – 2001. – № 4. – С. 71-77.
4. Римашевская Н. Либерализм и социальные гарантии в условиях переходной экономики // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – № 1. – С. 37-43.
5. Суворов А.В. Принципы политики доходов и равновесие в экономической системе // Проблемы прогнозирования. – 1997. – № 3. – С. 22-28.
6. Чорноморченко І.С. Оцінка вартості життя в Україні. Бідність та умови її подолання // Економіка: проблеми теорії та практики. – 36. наук. праць. Вип. 117. – Дніпропетровськ, ДНУ, 2002. – С.175-178.

Контрольні питання

1. Які види доходів ви знаєте? Які відмінності існують між цими видами доходів?
2. У чому різниця між номінальними і реальними доходами?
3. Які існують форми розподілу доходів?
4. Чим відрізняється марксистська і маржиналістська концепція розподілу доходів?
5. Чому існує нерівність у розподілі доходів?

6. Які Ви знаєте методи відображення та виміру нерівномірного розподілу доходів між різними верствами населення?
7. Що показує крива Лоренца?
8. Що означає коефіцієнт Джині? Як він розраховується?
9. У чому полягає компроміс між рівністю та ефективністю?
10. Як існують соціальні наслідки нерівномірного розподілу доходів?
11. Як визначається межа бідності?
12. Які ви знаєте основні інструменти, за допомогою яких держава здатна впливати на зменшення нерівності у розподілі доходів між окремими фізичними особами, домогосподарствами, сім'ями?

Задачі

1. Побудуйте криві Лоренца до і після оподаткування доходів. Оцініть коефіцієнт Джині для цих різних кривих Лоренца. Яким є коефіцієнт Джині для суспільства з абсолютною рівністю доходів? Яким є коефіцієнт Джині для суспільства, у якому весь дохід належить одній особі?

2. Детально проаналізуйте вислів: "Нема потреби вибирати між рівністю і справедливістю. "Ефективна" економіка з розподілом доходу, який багато хто вважає несправедливим, може призвести до того, що ті, хто отримує мізерні доходи, втратять будь-яку надію на ліпше майбутнє і зневіряться. Отже, ефективність буде підірвано. Справедливіший розподіл доходу індукуватиме вищий рівень середньої продуктивності та підвищить ефективність економіки. Якщо люди вважають, що вони грають у чесну економічну гру, і ця віра спонукає їх до напруженої праці, економіка зі справедливим розподілом доходу, можливо, буде ефективною" [Макконелл К.Р., Брю С.Л. Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика. Частина 2. Мікроекономіка // Пер. з англ. – Львів: Просвіта, 1999. – С. 526].

3. У суспільстві 20 % найбіднішого населення обримує 5 % сукупного доходу суспільства, а 20 % найбагатшого населення – 60 %. Зобразіть криву Лоренца і розрахуйте коефіцієнт Джині. Проаналізуйте одержані дані.

4. У національній економіці є 5 домогосподарств, які відповідно отримують доходи у розмірі: 500 дол., 250 дол., 125 дол., 75 дол. і 50 дол. Побудуйте криву Лоренца для економіки з п'яти домогосподарств і поясніть його.

5. У двох країнах А і В є нерівність у розподілі доходів. Доходи найбіднішої квінтільної групи співвідносяться із доходами найбагатшої квінтільної групи як: у країні А – 1 : 5, а в країні В – 1 : 20.

- а) проаналізуйте рівень економічного добробуту кожної країни;
- б) чи можна однозначно сказати, до якої групи належить кожна країна: високорозвинених, із середнім рівнем розвитку, країн, що розвиваються?
- в) що можна сказати про соціальну орієнтацію економічних систем цих країн? Обгрунтуйте свої відповіді.

6. Припустимо, що держава передбачає запровадити одну із двох систем оподаткування індивідуальних доходів громадян. Дані про зміну структури розподілу доходів у результаті запровадження нових систем оподаткування подано у таблиці:

Квінтільні групи населення	Частка в сукупному доході після оподаткування, %	
	За системи оподаткування	
	A	B
I	5	10
II	5	15
III	10	15
IV	20	20
V	60	40

Яка із вказаних систем оподаткування сприяє вирівнюванню доходів населення? Чи завжди це ефективно? Побудуйте криві Лоренца. Проаналізуйте графік.

Тести

1. Коли всі доходи в суспільстві будуть оподатковуватись акордним, тобто незалежним від розміру доходу фіксованим податком, тоді:

- індекс Джині збільшиться;
- індекс Джині зменшиться;
- індекс Джині не зміниться;
- результат може бути різним.

2. Зменшення нерівності у розподілі доходів зображується на кривій Лоренца:

- переміщенням кривої фактичного розподілу вгору;
- переміщенням кривої фактичного розподілу вниз;
- наближенням переміщенням кривої фактичного розподілу до бісектриси;
- збігом переміщенням кривої фактичного розподілу з бісектрисою.

3. Крива Лоренца відображає:

- абсолютну рівність у розподілі доходів сімей;
- фактичний розподіл доходів сімей;
- відносну рівність у розподілі доходів сімей;
- відносну нерівність у розподілі доходів сімей.

4. До трансфертних платежів належать:

- шкільне будівництво;
- заробітна плата державних службовців;
- податки;
- субсидії.

5. Трансфертні платежі – це:

- виплати домогосподарствам, які не обумовлені участю у процесі виробництва;

- б) частина доходу, яка включається у національний дохід;
- в) тільки виплати уряду окремим особам;
- г) всі відповіді неправильні.

6. Якщо номінальні доходи сім'ї за рік збільшилися в 1,5 раза, а ціни зросли на 50 %, то реальні доходи:

- а) не змінилися;
- б) збільшилися;
- в) зменшилися;
- г) замало даних, щоб зробити висновок.

7. Співвідношення між заробітною платою, прибутком, процентом і рентою в національному доході показує:

- а) розподіл населення на різні соціальні групи;
- б) тенденції розвитку підприємництва;
- в) розподіл доходів між власниками різних факторів виробництва;
- г) вплив профспілок на зростання заробітної плати.

8. Державна політика доходів у країнах з розвинутою ринковою економікою спрямована на:

- а) визначення рівня заробітної плати всім найманим працівникам;
- б) підтримання однакового рівня заробітної плати у всіх секторах економіки;
- в) обмеження зростання особистих доходів;
- г) перерозподіл доходів через систему податків і соціальних трансфертів.

Основна література

1. Гальчинський А.С., Єщенко П.С., Палкін Ю.І. Основи економічної теорії: Підручник. – К.: Вища школа, 1995. – С. 331-349.
2. Економічна теорія. Політекономія: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання-Прес, 2001. – С. 298-325.
3. Долан Э., Линдсей Д. Рынок: микроэкономическая модель / Пер. с англ. – С. – Пб., 1992. – Глава 19.
4. Ковальчук В.М. Загальна теорія економіки (теоретична економіка). – Тернопіль, 1998. – С. 224-231.
5. Курс економічної теорії: Учебник / Под ред. М.Н. Чепурина и Е.А. Киселевой. – Киров.: АСА, 2000. – С. 539-557.
6. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Аналітична економія. Принципи, проблеми і політика. – Частина 2. Мікроекономіка / Пер. з англ. – Львів: Просвіта, 1999. – Розділ 21.
7. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика: В 2 т. / Пер с англ. – Т.2. – М.: Республика, 1992. – Глава 37.
8. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / За ред. Г.Н. Климка, В.П. Нестеренка. – К.: Вища школа, 1997. – С. 412-430.
9. Нуреев Р.М. Курс микроэкономики. Учебник для вузов. – 2-е изд., изм. – М.: НОРМА, 2000. – С.299-304.

10. Про прожитковий мінімум: Закон України // Урядовий кур'єр. – 1999. – 18 серпня. – С. 9.
11. Савченко А.Г., Пухтасевич Г.О., Тітьонко О.М. Макроекономіка: Підручник. – К.: Либідь, 1999. – С. 258-260.
12. Самюельсон П., Нордгауз В. Мікроекономіка / Пер. з англ. – К.: Основи, 1998. – Розділ 21.
13. Фишер С, Дорнбуш Р, Шмалензи Р. Экономика / Пер. с англ. – М., 1993. – Гл.16, гл.22.
14. Экономическая теория: Учебник / Под ред. А. Добрынина, Л. Тарасевича. – С. – Пб., 1999. – С. 446-458.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ “МІКРОЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ”

Модуль I. Ринки та ціни. Споживання

Тема 1. Мікроекономічна теорія як наука

Предмет мікроекономічної теорії. Мікроекономічні системи як об'єкт мікроекономічної теорії.

Структура мікроекономічної теорії. Функціональна структура мікроекономічних систем.

Особливості методу мікроекономічної теорії. Позитивні і нормативні підходи в мікроекономічному аналізі.

Тема 2. Мікроекономічний ринок.

Мікроринок: попит, пропозиція та ринкова рівновага.

Еластичність попиту: зміст, види, вимір та фактори. Зв'язок еластичності попиту з виторгом виробника (витратами споживачів). Еластичність пропозиції: зміст, вимір та чинники.

Тема 3. Теорія поведінки споживача

Теоретичні основи формування поведінки споживача.

Ринковий попит і дохід споживача. Бюджетні лінії. Ринковий попит і корисність. Крива байдужості. Гранична норма заміщення.

Рівноважне становище споживача. Побудова кривої попиту на основі кривих байдужості і бюджетних ліній.

Модуль II. Виробництво, витрати та ринки з конкуренцією

Тема 4. Ринкова пропозиція: виробництво

Вхідні фактори виробництва. Виробнича функція. Ізокванта. Карта ізоквант. Гранична норма технічного заміщення.

Виробництво з одним змінним фактором. Закон спадної віддачі.

Вимір результатів виробництва в короткостроковому періоді. Середній та граничний продукт і їх динаміка. Точка найвищої ефективності в короткостроковому періоді виробництва.

Тема 5. Ринкова пропозиція: витрати виробництва

Поняття економічних витрат виробництва та їх якісні особливості. Типи і структура економічних виробничих витрат.